

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

ADANA VİLAYETİ SALNAMELERİNE GÖRE KOZAN LİVASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANDAN AYDIN

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SELAHATTİN SATILMIŞ**

AKSARAY 2019

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİMDALI**

ADANA VİLAYETİ SALNAMELERİNE GÖRE KOZAN LİVASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANDAN AYDIN

DR. ÖĞR. ÜYESİ SELAHATTİN SATILMŞ

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren iki yıl sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Handan

Soyadı : Aydın

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Adana Vilayeti Salnamelerine Göre Kozan Livası

İngilizce Adı : According to The Province of Adana Salname Kozan Distric

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Handan AYDIN

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Handan AYDIN tarafından hazırlanan “Adana Vilayeti Salnamelerine Göre Kozan Livası” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: (Dr.Öğr. Üyesi Selahattin SATILMIŞ)

(Tarih Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Dr.Öğr. Üyesi Eyyub ŞİMŞEK)

(Tarih Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Dr.Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL)

(Tarih Anabilim Dalı, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

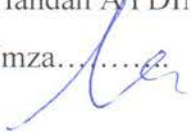

.....

Tez Savunma Tarihi: 13/09/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 24/10/2019 tarih ve 2019/43-2... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrenci

Handan AYDIN

İmza.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza.....

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemi hakkında önemli bilgilerin yer aldığı kaynaklardan biri de salnamelerdir. Konumuzun temel başvuru eseri olan salnamelerin verdiği bilgilerden faydalanarak Adana vilayetine bağlı Kozan livasının, tarihsel süreç içerisinde nasıl gelişim gösterdiğini, bu süreçte etkili faktörleri, bu faktörlerin bugünkü Kozan'ın yapısına etkisinin olup olmadığını, olduysa ne gibi alanlarda olduğunu; Kozan'ın kendi iç dinamikleriyle bugünkü gelişmişliğinin temelleri ve nedenleri araştırılmıştır. Bu çalışmayla Kozan'ın, geçmiş yıllara ait bir dönemi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kozan'ın Cumhuriyet öncesi dönemi hakkında daha önce fazla bir çalışma yapılmamış olması, bir Adanalı olarak bu konuyu tercih etmemde etkili olmuştur.

Adana vilayeti salnameleri temel alınarak hazırlanan bu tez çalışması ile H.1289/M.1872 ile H.1320/M.1902 tarihleri arasında yayınlanan on bir adet salnameden hareketle Kozan livası içerisinde bulunan Sis, Haçın, Zülkadriye (Kadirli) ve Feke (Bilanköy)'nin tarihi, coğrafi, idari ve sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken salnamelerin yeterli bilgi ihtiva etmediği durumlarda tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinde büyük payı olan ve çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Selahattin SATILMIŞ'a, Kozan ile ilgili verilere ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Kozan Belediyesine, desteklerini esirgemeyen arkadaşım Pınar DOĞANAY'a ve bütün aşamalarda yanımda olan sevgili eşim Ömer AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

HANDAN AYDIN

OSMANİYE/2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ADANA VİLAYETİ SALNAMELERİNE GÖRE KOZAN LİVASI
Yüksek Lisans Tezi

Handan Aydın, Aksaray 2019

ÖZET

Tarihi Kizzuwatnalılara kadar giden Kozan, Adana vilayeti salnamelerinde yer aldığı 1872-1902 tarihleri arasındaki dönemde, Adana vilayetine bağlı bir livadır. Bu dönemde Kozan livası, Sis (Kozan) kazası merkez olmak üzere, Haçin (Saimbeyli), Feke (Bilanköy), Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) isimli dört kazadan müteşekkildir. Nüfus bakımından en büyük kazası Haçin olan liva, bu dönemde Türkmenlerinin yanı sıra Ermenilerin de yoğun olarak yaşadığı bölgelerden birisidir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Osmanlı topraklarına göç eden Müslümanların bir kısmının burada iskân edilmesi, livanın demografik yapısının değişmesinde etkili olmuştur. Livanın ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Çok sayıda tarımsal mahsulün üretildiği Kozan livasında Türkmenler genellikle hayvancılık ile uğraşmaktaydılar. Bunların yanı sıra ormancılık ve madencilik de halkın geçim kaynakları arasında yer almaktaydı. Rüştîye Mektebi, Ziraat Bankası, Reji İdaresi, Telgraf ve Posta İdaresi gibi birçok kurum, incelediğimiz dönemde, liva merkezi ve diğer kazalarda açılarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Bilim Kodu : 116114
Anahtar Kelimeler : Kozan, Adana, Salname, Sis, Haçin (Saimbeyli), Feke, Kars-ı Zülkadriye (Kadirli)
Sayfa Adedi : 101
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Doç. Dr. Selahattin SATILMIŞ

AKSARAY UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
THE KOZAN DISTRICT ACCORDING TO THE YEARBOOKS OF
ADANA PROVINCE

Master Thesis

Handan Aydın, Aksaray 2019

ABSTRACT

Kozan, whose history goes back to Kizzuwatneans according to Adana Province Salname, was a livâ (sanjak) of the Adana province during the period between 1872-1902. During this period, Kozan (Sis) as the center town, consists of four townships namely Haçin (Saimbeyli), Feke (Bilanköy), Kars-ı Zülkadriye (Kadirli). Haçin, which is the greatest livâ in terms of population, is one of the regions where the Turkmen live extremely as well as the Armenians. After the Ottoman-Russian war of 1877-1878, the resettlement of some of the Muslims who migrated to the Ottoman lands in here, had an influence in changing the demographics of this town. The economy of Kozan is based on agriculture and stockbreeding. In the Kozan town where a large number of agricultural crops were produced, the Turkmen were often engaged in livestock farming. Besides these, forestry and mining were means of existence among the people. Many institutions such as the Rüştîye School, Ziraat Bank, Reti Administration, Telegraph and Postal Administration have opened and started to operate at the center and other towns during the period we examined.

Science Code : 116114

Key Words : Kozan, Adana, Year Book, Sis, Haçin (Saimbeyli), Feke, Kars-ı Zülkadriye (Kadirli)

Page Number : 101

Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Selahattin SATILMIŞ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	x
HARİTALAR LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

KOZAN LİVASININ COĞRAFYASI VE TARİHİ

1.1. Kozan Livasının Coğrafyası.....	11
1.1.1 Sis Kazası	11
1.1.2. Haçın Kazası.....	12
1.1.3. Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) Kazası.....	13
1.1.4. Feke (Bilanköy) Kazası	13
1.2. Kozan ve Çevresinin Tarihi.....	14
1.2.1.Kizzuwatna Dönemi	14
1.2.2. Hititler Dönemi.....	15
1.2.3. Asurlular Dönemi	16
1.2.4. Pers Dönemi ve Makedonya Kralı İskender’in Gelişi.....	16
1.2.5. Roma ve Bizans Dönemi	17

1.2.6. Kilikya Ermeni Krallığı Dönemi	19
1.2.7. Ramazanoğulları Dönemi	21
1.2.8. Osmanlı Dönemi	23
1.2. Kozan İsminin Menşei ve Kozanoğulları	24

II. BÖLÜM

KOZAN LİVA MERKEZİ: SİS KAZASI

2.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri	28
2.2. Kazanın Demografik Yapısı	29
2.3. Livanın İdari Yapısı	33
2.3.1. Liva İdare Meclisi	34
2.3.2. Liva Belediyesi	40
2.3.3.2. Bidayet Mahkemesi	42
2.3.4. Telgraf ve Posta İdaresi	44
2.3.5. Askeri Kurumlar	45
2.4. Kazanın Ekonomisi	46
2.5. Eğitim Kurumları	51

III. BÖLÜM

HAÇİN KAZASI

3.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri	54
3.2. Kazanın Demografik Yapısı	55
3.3. Kazanın İdari Yapısı	56
3.3.1. Kaza İdare Meclisi	57
3.3.2. Kaza Belediyesi	61
3.3.3. Adli Kurumlar	62
3.4. Kazanın Ekonomisi	64
3.5. Eğitim Kurumları	66

IV. BÖLÜM

KARS-I ZÜLKADRIYE (KADIRLI) KAZASI

4.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri	69
4.2. Kazanın Demografik Yapısı.....	70
4.3. Kazanın İdari Yapısı.....	71
4.3.1.Kaza İdare Meclisi.....	75
4.3.2. Kaza Belediyesi	75
4.3.3.Adli Kurumlar.....	76
4.4. Kazanın Ekonomisi	78
4.5. Eğitim Kurumları	79

V. BÖLÜM

FEKE KAZASI

5.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri	81
5.2. Kazanın Demografik Yapısı.....	82
5.3. Kazanın İdari Yapısı.....	83
5.3.1.Kaza İdare Meclisi.....	87
5.3.2 Kaza Belediyesi	88
5.3.3. Adli Kurumlar.....	88
5.4. Kazanın Ekonomisi	90
5.5. Kazadaki Eğitim Kurumları	91
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	96
A.Süreli Yayınlar	96
B. Kitaplar, Makaleler, Tezler ve Ansiklopediler	96
C. İnternet Kaynakları	101

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Sis Kazasında Bulunan Mahalle ve Köyler	29
Tablo 2. Salnamelere Göre Sis Kazasında Nüfus Değişimi	31
Tablo 3. Kozan Livasında Görev Yapan Mutasarrıflar	35
Tablo 4. Kozan Livasında Görev Yapan Müftüler	36
Tablo 5. Kozan Livasında Görev Yapan Naipeler.....	36
Tablo 6. Kozan Livasında Görev Yapan Muhasebeciler	37
Tablo 7. Kozan Livasında Görev Yapan Tahrirat Memurları.....	38
Tablo 8. Kozan Livası İdari Meclisinin Seçilmiş Üyeleri.....	39
Tablo 9. Kozan Livası Belediyesi.....	40
Tablo 10. Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayetin Seçilmiş Üyeleri.....	42
Tablo 11. Kozan Livası Bidayet Mahkemesi Başkanları.....	43
Tablo 12. Kozan Livası Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Üyeleri.....	43
Tablo 13. Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Üyeleri.....	44
Tablo 14. Sis Kazasında İstihdam Olan Subay ve Askerler.....	45
Tablo 15. Sis Kazası (Sırkıntı Nahiyesi) Reji İdaresi Üyeleri.....	47
Tablo 16. Sis Kazasında Bulunan Dükkan, Mağaza ve Han Sayıları.....	48
Tablo 17. Kozan Livası Menafi-i Umumiye Sandığı Görevlileri.....	50
Tablo 18. Sis Kazasında Bulunan Eğitim Kurumları.....	51
Tablo 19. Haçin Kazasına Bağlı Köyler	52
Tablo 20. Haçin Kazasının Nüfus Değişim Tablosu	54
Tablo 21. Haçin Kazası Kaymakamları	55
Tablo 22. Haçin Kazası Müftüleri	57
Tablo 23. Haçin Kazasında Görev Yapan Naipeler.....	58
Tablo 24. Haçin Kazası Mal Müdürleri	59
Tablo 25. Haçin Kazası Sandık Eminleri.....	59
Tablo 26. Haçin Kazası İdare Meclisi Seçili Üyeleri	60
Tablo 27. Haçin Kazasının Belediye Meclisi	61
Tablo 28. Haçin Kazası Deavi Meclisi	62

Tablo 29. Haçın Kazası Bidayet Mahkemesi Üyeleri.....	63
Tablo 30. Haçın Kazası Reji İdaresi Görevlileri.....	64
Tablo 31. Haçın Kazası Ziraat Bankası Görevlileri.....	65
Tablo 32. Haçın Kazasında Bulunan Eğitim Kurumları.....	66
Tablo 33. Kars-1 Zülkadriye Kazasına Bağlı Köyler	67
Tablo 34. Kars-1 Zülkadriye Kazasının Nüfus Değişim Tablosu	69
Tablo 35. Kars-1 Zülkadriye Kaymakamları.....	70
Tablo 36. Kars-1 Zülkadriye Kazası Müftüleri	71
Tablo 37. Kars-1 Zülkadriye Kazasında Görev Yapan Naipiler.....	72
Tablo 38. Kars-1 Zülkadriye Kazası Mal Müdürleri	73
Tablo 39. Kars-1 Zülkadriye Kazası Sandık Eminleri.....	73
Tablo 40. Kars-1 Zülkadriye Kazasının Belediye Meclisi Seçili Üyeleri	74
Tablo 41. Kars-1 Zülkadriye Kazası Deavi Meclisi	75
Tablo 42. Kars-1 Zülkadriye Bidayet Mahkemesi.....	76
Tablo 43. Haçın Kazası Reji İdaresi Görevlileri.....	77
Tablo 44. Kars-1 Zülkadriye Kazası Ziraat Bankası Görevlileri.....	77
Tablo 45. Kars-1 Zülkadriye Kazasında Bulunan Eğitim Kurumlar	78
Tablo 46. Feke(Bilanköy) Kazasına Bağlı Köyler.....	79
Tablo 47. Feke(Bilanköy) Kazasının Nüfus Değişim Tablosu.....	80
Tablo 48. Feke (Bilanköy) Kaymakamları	81
Tablo 49. Feke(Bilanköy) Kazası Müftüleri.....	82
Tablo 50. Feke (Bilanköy) Kazasında Görev Yapan Naipiler	83
Tablo 51. Feke (Bilanköy) Kazası Mal Müdürleri.....	84
Tablo 52. Feke (Bilanköy) Kazası Sandık Eminleri	85
Tablo 53. Feke (Bilanköy) Kazası İdare Meclisi Seçili Üyeleri.....	86
Tablo 54. Feke (Bilanköy) Kazasının Belediye Meclisi.....	87
Tablo 55. Feke (Bilanköy) Kazası Deavi Meclisi.....	87
Tablo 56. Feke Kazası Bidayet Mahkemesi	88
Tablo 57. Feke Kazası Reji İdaresi Görevlileri	89
Tablo 58. Feke(Bilanköy) Kazasında Bulunan Eğitim Kurumlar.....	89
Tablo 59. Feke Kazası Reji İdaresi Görevlileri.....	91
Tablo 60. Feke Kazasındaki Eğitim Kurumları.....	92

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Kozan Livası ve Komşuları	11
Harita 2. Kozan'ın Bugünkü Konumu.....	12
Harita 3. Kilikya Ermeni Krallığı'nın Sınırları (1199-1375).....	21
Harita 4. Ramazanoğulları Beyliği	23

KISALTMALAR

AÜ	: Ankara Üniversitesi
age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale
agt	: Adı Geçen Tez
SVA	: Salname-i Vilayeti Adana
Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Cm.	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
Ed	: Editör
H	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
M	: Miladi
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SÜTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üni.	: Üniversitesi
Vol	: Volume
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Bu çalışmada “Adana Vilayeti Salnamelerine göre Kozan livasının idari, sosyal ve ekonomik yapısı nasıldı?” sorusuna bir yanıt aranmıştır. Adana vilayeti salnameleri temel alınarak hazırlanan bu çalışmayı daha önce Kozan livası ile ilgili yapılan çalışmalardan ayıran en önemli özellik bütünsel olarak Kozan livasının incelenmemiş olunmasıdır. Kozan livası ile ilgili doğrudan bir çalışma yapılmamış olup, yapılan çalışmalar diğer çalışmaların içinde bir bölüm teşkil etmektedir. Liva ile ilgili tek başına bütünsel bir çalışma yapılmaması da beni bu alanı çalışmaya yönlendirmiştir. Bu çalışma Kozan livası ile ilgili yerel tarih araştırmalarında önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

H.1289/M.1872 ile H.1320/M.1902 yılları arasında yayınlanan Adana vilayeti salnameleri, araştırmanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Kozan livası, tarihi, coğrafyası hakkında kütüphanelerin online katalogları tarandı ve daha sonra internet üzerinden taramalar yapıldı. Elde edilen çalışmalar ve kaynaklar incelendi. Makaleler konusunda ULAKBİM veri tabanından ve İSAM Kütüphanesi’nin veri tabanından, tezler konusunda ise YÖK tez merkezi veri tabanında taramalar yapıldı. Tarama kısmı tamamlandıktan sonra Adana vilayeti salnamelerinde Kozan ile ilgili kısımların transkripsiyonu yapıldı. Kozan livası ile ilgili idari, sosyal ve ekonomik veriler elde edilerek bu veriler tablolar haline getirildi ve yorumlandı.

Çalışmanın anahtar sözcüklerinden biri olan salname, Farsça kökenli bir kelimedir. “yıl, sene” demek olan “sâl” kelimesi ile "mektup, kitap" anlamında kullanılan “nâme” kelimelerinin birleştirilmesinden meydana getirilmiştir.¹ Türkiye’ye Tanzimat’tan sonra girmiş olan salname geleneği, günümüz Türkçesinde “yıllık”,² İngilizcede “year book” ve Fransızcada ise “annuarie” sözcükleri ile karşılanmaktadır.

¹M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, C.3, MEB Yayınları, Ankara 1993, s. 105.

²Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1986, s. 1100.

Salname, bir yılın veya geçmiş birkaç yılın bütün olaylarını, her tür icraatını, istatistik, ziraat, ticaret, tarım ve hayvancılık, sanayi, iktisat, tarih, fen ve biyografi bilgilerini özet halinde içerecek şekilde her sene düzenlenen ve basılan eserdir.³ Salnamelerin hazırlanışındaki genel amaç; merkezi idare ile taşra, yönetenler ile yönetilenler arasında iletişim kurulması, halkın, kamu görevlilerinin ve daha başka iç ve dış çevrelerin bilgilendirilmesine yardımcı olmaktır. Daha genel anlamda, bir senelik olayları topluca göstermek için düzenlenmiştir.⁴ Salnameler resmi ve özel olarak ikiye ayrılmaktadır. Resmi salnameler, devlet, vilayet ve resmi kurum ve kuruluşlara ait olanlar şeklinde üç başlıkta ele alınabilir.⁵

Salnamelerin en eskisi, en düzenlisi ve en uzun ömürlüsü “Devlet salnameleri” olmuştur. İlk devlet salnamesi, Padişah Abdülmecid’in saltanatında Mustafa Reşid Paşa’nın isteği ile Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve H.1263/M.1847 yılında “Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye” adı ile yayınlanmıştır.⁶ Ahmet Vefik Paşa, yayınlanan bu “ilk salnamede pek çok bilgiler vermekle birlikte ilk salnamenin bazı kusurlarıyla yayınlanmış olduğu ve rağbet görmesi ve teşvik edilmesi halinde sonraki yıllarda tekrar yayınlanacak salnamelerin daha mükemmel yayımlanacağını belirtmiştir”.⁷

İlk salnamenin yazılmasının ardından birkaç yıl sonra bu iş ile Meclis-i Maarif Başkatibi Behçet Efendi ve meclis azasından Rüşdi Bey vazifelendirilmişlerdir. Bir müddet sonra bu vazife, irade-i seniyye ile Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Heyeti’ne verilmiştir. 1865 yılında nezaret ve vilayet salnameleri, 1871 ve 1873 yıllarında da hususi salnameler neşr edilmiştir. (Ali Suavi 1871/ Ebüzziya Tevfik 1873) Gaspıralı İsmail Bey’in Bahçesaray’da 1882 yılında yayınlanmış olan Salname-i Türk’ü Rusya’da yaşayan Türklere ait ilgi çekici bilgiler içermektedir.⁸

Devlet salnameleri ilk defa H.1263/M.1847 yılında Mustafa Reşid Paşa’nın öncülüğünde çıkarılmıştır. Bu iş için tarihçi Hayrullah Efendi görevlendirilmişse de salname Ahmet

³Tevfik Sütçü, “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnameler ve Yıllıklar” **İlmi Araştırmalar Dergisi**, S. 18, 2004, s. 79.

⁴Sinan Sevinç, **Zümrüd-ü Anka Salnamesi**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013, s.11.

⁵ Bilgin Aydın, “Salname”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 36, İstanbul 2009, s. 51-54.

⁶Hasan Duman, **Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 1982, s.19.

⁷ Kaplan, **agt**, s. 22.

⁸Sütçü, **age**, s. 81.

Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır.⁹ Batı'da büyük ilgi uyandıran bu salname, Bianchi tarafından aynı yıl içerisinde Fransızca'ya tercüme edilmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin idari, iktisadi ve sosyal özelliklerini ortaya koyan bilgiler içerir şekilde hazırlanan bu salnamenin ardından H.1263/1334-M.1847-1918 yılları arasında devlet tarafından düzenli olarak çıkartılmaya başlanmıştır. Osmanlı Döneminin en son Devlet salnamesi H.1334/M.1918 tarihlidir. Bu tarihe kadar yayınlanmış olan Devlet salnamelerinin toplamı altmış yedi adettir. H.1263/M.1847 ve H.1297/M.1880 tarihleri arasındakiler taş baskısı (litografya) ile daha sonrakiler matbaa harfleri (hurufat) ile yayımlanmışlardır. Cumhuriyet döneminde H.1334/M.1918 tarihli devlet salnamelerinin yayımına devam edilmiş, ilk ikisi Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi ismiyle 1925-1926 ve 1927-1928 yıllarında Arap harfleriyle, üçüncüsü Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı adıyla 1928-1929 yıllarında Latin harfleriyle basılmıştır. Altı sayı yayımlanan bu yıllıkların sonuncusu 1941 tarihlidir.¹¹

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'lerde devlet teşkilatı tasnifli olarak anlatılmakla birlikte, devlet sınırları içerisindeki şehirler ve vakitler cetveli; bazı lahika ve sabıka vakaları; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o tarihe kadar olan büyük sultanları, hâl tercümeleri, unvanları; Hatt-ı Hümayun suretleri, büyük törenlerin tertiplenişleri; devlet memurlarının adları, resmi unvanları, yaptıkları görevler, görev yerleri, tayin tarihleri, maaşları, rütbeleri vb. gibi bilgiler yer almaktadır.¹²

Devlet salnamelerinden sonra çıkarılmaya başlanan vilayet ve liva salnameleri ise merkezi idare, yerel yönetim ve halk ilişkisini geliştirmek, halkı bilgilendirmek amacıyla, her yıl vilayet matbaalarında basıldı. Bilinen ilk Osmanlı vilayet/liva salnamesi 1866'da neşredilen Salnâme-i Vilâyet-i Bosna, son vilayet/liva salnamesi ise 1921-1922'de yayımlanan Bolu livası salnamesidir.¹³ Vilayet salnameleri, ilgili vilayetin idari teşkilatı, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafyası, eski eserleri, üretim ve ekonomik faaliyetleri ve nüfus durumu gibi pek çok konuda bilgiler vermektedirler. 1867 tarihli "Vilayet Nizamname'sinin" yayınlanmasından sonra bu salnamelerin sayılarında bir artış görülür. Vilayet salnameleri, devlet salnameleri gibi, başlangıçta küçük hacimde ve az sayfalı iken, hem sayfa, hem de

⁹Mehmet Seyitdanhoğlu, "XIX. Yüzyıl Türkiye Yönetim Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", **Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri**, C. I, Ankara 1995, s. 345-367.

¹⁰Aydın, **agm**, s. 51-54.

¹¹Tunay Karakök, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 11, 2010, s. 267-276.

¹²Sütçü, **age**, s. 82.

¹³Duman, **age**, s. 19.

içerik bakımından gittikçe gelişmiştir. Devlet salnameleri gibi bir düzenlilik arz etmedikleri de bilinen bir gerçektir. Devlet salnamelerinde vilayetlerin sınıflandırılmasına Edirne'den başlandığı halde, II. Abdülhamit döneminde resmi politika olarak uygulanan İslamcılık siyaseti gereği, bundan sonra Hicaz vilayetinden başlanmıştır. Böylece, önce Rumeli, sonra Anadolu ve daha sonra da Arabistan vilayetlerinin gösterilmesi yolundaki usul terk edilerek, Arabistan vilayetlerinin başa alınması usulü getirilmiştir. Vilayet salnamelerinin adedi H.1283/M.1866 - H.1334/M.1918 yılları arasında olmak üzere toplamda 527 adettir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde nezaretler (bakanlıklar) ve bazı devlet kurumları da salname yayımlamışlardır. Askeri salnameler, Bahriye, Hariciye, İlmiye, Maarif, Rasadhane-i Amire, Rüsumat (Gümrük) salnameleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Salmamesi bu gruba giren salname çeşitlerindendir. Devlet ve vilayet salnameleriyle birlikte resmi salnameler arasında yer alan bu salnameler ilgili kurumların teşkilat yapıları ve görevlileri hakkında bilgiler içermektedir.¹⁵

Askeri salnameler; ilk olarak Keçeçizade Fuad Paşa'nın seraskerliği sırasında, H.1282/M.1866 tarihinde yazılmaya başlanmıştır. H.1326/M.1908 yılına kadar 17 defa yayınlanan askeri salnameler, ordu teşkilatı, kadrolar, zabitlerin adları, nişanları, istatistikler hakkında bilgiler içermektedir.¹⁶

Bahriye salnameleri; ilk olarak H.1307 yılında Bahriye Nezareti'ne bağlı Fen kolu marifetiyle kaleme alınmıştır. İlk yayımlandığı tarihten H.1323/M.1905'e kadar her yıl, daha sonra H.1326 ve H.1330 yıllarında yayınlanan bu resmi salname türü, Bahriye Nezaretinin bütün teşkilatı, kadroları ve vazifeli kişilerin adları, rütbeleri, nişanları, donanmayı oluşturan gemiler hakkında bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁷

Hariciye salnameleri; H.1302/M.1885, H.1306/M.1889, H.1317/M.1900 ve H.1320/M.1902 yıllarına ait olmak üzere toplam dört adet yayınlanmıştır. Hariciye salnameleri, Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren, yabancı elçiler, Türk elçileri, reisülküttaplar, ilk hariciye nazırları ile Hariciye Nezaretinin iç ve dış teşkilatı, temsilcileri, nişanları ve yabancı devletlerin dışişleri vb. gibi konular hakkında bilgiler vermektedir.¹⁸

¹⁴Karakök, **age**, s. 271.

¹⁵Karakök, **age**, s. 271.

¹⁶Sütçü, **age**, s. 83.

¹⁷Sütçü, **age**, s. 83.

¹⁸Sütçü, **age**, s. 84.

İlmiye salnamesi; Meşihate (Şeyhülislamlığa) bağlı olan Meşihat-ı Ulya Mektupçuluğu tarafından H.1334/M.1916 yılında bir defa yayınlanmıştır. İlmiye salnamesi, şeyhülislamlara ait fetvalarının tıpkıbasımlarını ihtiva etmektedir.¹⁹

Maarif salnameleri; H.1316/M.1898-H.1321/M.1903 yılları arasına ait olmak üzere altı defa yayınlanmıştır. Maarif Nezareti tarafından hazırlanan salnameler, ilgili nezaretin tarihçesi, nazırları, nezaretin teşkilatı, kadroları ve bu makamlarda bulunanlar hakkında bilgi vermenin yanı sıra Osmanlı coğrafyasındaki bütün okullar ve eğitimle alakalı birçok hususa dair bilgiler içermektedir.²⁰

Rasathane-i Amire salnamesi; H.1288/M.1872 yılında bu kurumun Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlı olduğu sırada Rasathane-i Amire müdürü Kombari Efendi tarafından yayınlanmıştır. Fransızca olarak yazılan bu salname, daha sonra Fenn-i Hikmet-i Tabiyye muallimi Yüzbaşı Said Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.²¹

Rusumat salnamesi; Rusumat Müdüriyet-i Umumisinin Umur-ı Tahririyye Dairesince H.1330/M.1914 yılında düzenlenmiş tek salnamedir. Osmanlı Devleti'nde vergi işlerinin özellikle de gümrük vergilerinin, bu idarenin kuruluşundan itibaren geçirdiği değişiklikleri, teşkilatlanmasını, kadrolarını ve gümrüklerin hasılat ve talimatlarını kapsar.²²

Osmanlı Devleti'nde bazı özel kurumlar ve kişiler daha çok *almanak* diye nitelendirilebilecek türde salnameler yayımlamıştır. Bunların ilki Ali Suavi tarafından H. 1288 /M.1871 yılında Paris'te çıkarılmıştır. İkincisi H.1289 /M.1872, üçüncüsü H.1290/M.1873 tarihini taşıyan salnamelerdir. Bu tarihten sonra salname çıkıp çıkmadığı bilinmemektedir.²³ Ali Suavi bunlarda Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu, nüfusu, zirai ve sınai üretimi, kara ve deniz yolları, ticaret gemileri ve limanları, para ve ölçü birimleri ve şirketler hakkında bilgi vermiştir. Özel salnameler içerisinde Ebüzziya Mehmet Tevfik'in yayımladıkları çok başarılı olmuş ve geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmiştir.²⁴

Konu kapsamında incelenen, Kozan livası, Adana vilayetine bağlı olduğu için Adana vilayetine ait salnameler çalışmanın temel kaynağını oluşturmuştur. Salnâme-i Vilâyet-i Adana ismini taşıyan Adana vilayeti salnamelerinin ilki H.1289/M.1272 tarihinde yayımlanmıştır. H.1320/M.1902 tarihine kadar on bir salname yayınlanmıştır. Bu

¹⁹Sütçü, *age*, s. 85.

²⁰Sütçü, *age*, s. 85.

²¹Sütçü, *age*, s.85.

²²Sütçü, *age*, s.86.

²³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/salname>, (Erişim Tarihi: 22. 09. 2019).

²⁴Aydın, *age*, s.53.

salnamelerin yayınlanmış tarihleri şu şekildedir: H.1289/M.1872, H.1290/M.1873, H.1293/M.1876, H.1294/M.1877, H.1296/M.1879, H.1297/M.1880, H.1299/M.1882, H.1308/M.1891, H.1309/M.1892, H.1312/M.1894, H.1318/M.1900, H.1320/M.1902.

Bu çalışmada on bir salnamenin hepsi kullanılarak Kozan livasının siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik yapısına dair genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışıldı. Özellikle temel geçim kaynakları, meslekler ve çıkarılan madenlerden elde edilen gelir ve cevherlerin miktarı hakkında bir bilgi yoktur. Ayrıca nüfus yapısından bahsederken müslim ve gayrimüslim olarak ayrılmış olup gayrimüslim tebaayı oluşturan etnik ve dini kimliklerden bahsedilmemiştir.

Salnameler dışında bu çalışmada birincil kaynak olarak; Ahmet Cevdet Paşa'nın Tezâkir ve Ma'rûzât isimli eserlerine başvurulmuştur. Bu eserlerden Kozanoğlu isminin menşei ve tarihinin yanı sıra Kozanoğlu isyanı çerçevesinde isyanı bastırmak için oluşturulan Fırka-ı Islâhiye Alay'larının bölgede gerçekleştirdiği harekât hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır.²⁵

Çalışmada ikincil kaynaklara da yer verilmekle birlikte spesifik olarak Kozan üzerine çalışmaların fazla olmaması, Kozan'a dair bilgilere ulaşılmasında zorlayıcı bir faktör olmuştur. Bölgenin Kilikya Ermeni Krallığı'na başkentlik yapması ve kervan yolu üzerinde olması bazı bilgilere ulaşılmasında görece kolaylık sağlamıştır. Ahmet Ünal ve K. Serdar Girginer'in "Kilikya-Çukurova" adlı eseri Kizzuwatnalılardan başlattığımız bölge tarihinin, Ermeni Krallığı'na kadar olan sürecinde eşsiz bilgilere ulaşılmasına yardımcı olmuştur.

2001 yılında Isparta Üniversitesi bünyesinde Halil İbrahim Kaplan tarafından yazılan "Salnamelere Göre Adana (1880-1900)" adlı yüksek lisans tezinde Kozan livasına da değinilmiştir. Bu tezde "İdari taksimat ve merkezde idari yapılanma" ana başlığı altında Kozan livasının idari statüsü ve idari birimlerine yer verilmiştir.²⁶

2016 yılında Mersin Üniversitesi'nde Sırma Hasgöl "Salnamelere Göre Adana Vilayetinin Demografik ve Kültürel Yapısı" adlı çalışmasında Kozan livasının demografik ve kültürel yapısına değinmiştir.²⁷ 2010 yılında Cezmi Yurtsever, yayınladığı "Kozan Tarihi" adlı

²⁵Ahmet Cevdet Paşa, **Maruzat**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayıncılık, İstanbul 1980; Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

²⁶ Kaplan,agt, s.23.

²⁷Sırma Hasgöl, **Salnamelere Göre Adana Vilayetini Demografik ve Kültürel Yapısı**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2016.

kitabında Osmanlı Arşivi ve Beyrut'taki Kilikya Ermeni Kilisesi Arşivlerinden çok sayıda belge kullanarak Kozan tarihi hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir.²⁸

“Adana vilayeti salnamelerine göre Kozan livası” isimli bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kozan'ın ve bağlı bulunduğu vilayet olan Adana'nın coğrafyasından bahsedildi sonra diğer bölümlerde livayı oluşturan kazalar salnameler ışığında incelenmiştir. Kozan livasına geçmeden önce bağlı olduğu Adana vilayeti hakkında genel bilgiler vermek konumuzun anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi diğer livalarla kıyaslamamıza da imkân sunacaktır.

Birinci bölümde, Kozan livası ve bağlı bulunduğu vilayet olan Adana'nın coğrafyası ve tarihinden bahsedildi. İkinci bölümde Kozan Liva merkezi olan Sis kazasının, yerleşim birimleri, idari yapısı, adli kurumları, askeri kurumları, ekonomisi ve eğitim kurumlarından bahsedildi. Üçüncü bölümde Haçin kazasının yerleşim birimleri, idari yapısı, adli kurumları, askeri kurumları, ekonomisi ve eğitim kurumlarından bahsedildi. Dördüncü bölümde Kars-I Zülkadriye (Kadirli) kazasının yerleşim birimleri, demografik, idari, adli, ekonomik yapısı ve eğitim kurumlarından bahsedildi. Beşinci bölümde Feka kazasının yerleşim birimleri, demografik, idari, adli, ekonomik yapısı ve eğitim kurumlarından bahsedildi.

²⁸Cezmi Yurtsever, **Kozan Tarihi**, Ekrem Matbaası, Adana 2018.

I. BÖLÜM

KOZAN LİVASININ COĞRAFYASI VE TARİHİ

1862 yılında kurulan Adana vilayeti merkezi Adana olan dört livadan oluşuyordu. Bunlar; Kozan, Cebel-i Bereket, Mersin ve sonradan liva olacak olan İçil'di.²⁹ Coğrafi konumu itibari ile bir Akdeniz kenti olan Adana'nın, doğusunda Kahramanmaraş, Osmaniye, Hatay; kuzeyinde Kayseri, batısında ise Niğde ve Mersin bulunmaktadır.³⁰ Bölgenin hem deniz kenarında olması hem de Seyhan ve Ceyhan adlı iki büyük ve çok sayıda ufak akarsuyunu barındırması bölgede sulu tarım yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bölgenin iklim ve coğrafi özelliklerinin yanı sıra geniş düzlüklere sahip olması bölgede pamuk başta olmak üzere birçok ürünün yetişmesi için uygun ortam oluşturmaktadır. Adana'nın kuzeyi, kuzeydoğusu ve kuzeybatısının Toros dağları tarafından çevrelenmesi iç bölgelerle olan iletişimi ve ulaşımı zorlaştırdığı gibi yazın dağlardan Çukurova'ya doğru hava akımı gerçekleşmesine ve buna bağlı olarak bölgede yüksek basınç merkezinin oluşmasına neden olmaktadır. Adana bu coğrafi konumundan dolayı nemin de etkisi ile yazları boğucu bir sığağa maruz kalmaktadır.³¹

Bölgenin bu derece sıcak ve nemli olması insanların yazın daha serin olan yaylalara göçmesine ve genellikle konargöçer yaşam tarzını benimsemesine yol açmıştır. Konargöçer yaşam tarzı teknolojinin gelişmemiş olduğu dönemlerde daha yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir. Konargöçer yaşam tarzının benimsenmesi bölge insanın ekonomik faaliyetlerinin farklılaşmasına, bölgede tarımsal üretimden çok, küçükbaş hayvancılığın görülmesine neden olmaktadır. Salnamelerde de gördüğümüz üzere Osmanlı Devleti'nin bölgede gerçekleştirdiği iskân faaliyetleri ve bölgede tarımı geliştirmek için

²⁹ Kamil Erdeha, **Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.301.

³⁰ Kaplan, **agt**, s.13.

³¹ Sırma Hasgöl, **Salnâmelere Göre Adana Vilâyeti'nin Demografik ve Kültürel Yapısı**, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2016, s.9.

verdiği teşvikler neticesinde yerleşik hayata geçen bölge insanı, daha çok tarımla uğraşarak, bölgede tarım odaklı bir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesini sağlamıştır³²

Sahip olduğu verimli topraklar sayesinde yetiştirilen ürünler bölge halkının ihtiyacının karşılamasının yanı sıra hem Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerine hem de yurtdışına ihraç ediliyordu. Bu ürünler, Adana'ya on beş saat mesafede bulunan Mersin Limanı ile on saat mesafede bulunan Karataş Limanı aracılığıyla gönderiliyordu. Mersin Limanı genellikle ihracat için, Karataş Limanı ise civar bölgelere yollanacak ürünlerin nakliyesinde kullanılıyordu³³. Fransa ve Rusya'ya Mersin Limanı'ndan her on günde bir kalkan gemilerle genellikle buğday, kereste, arpa, pamuk, üzüm ve susam ihraç ediliyordu.³⁴

Adana, zengin tarım alanlarının yanı sıra çeşitli maden yataklarına da sahipti. Bölgede demir, fosfat, grafit, alüminyum, krom, kuvarsit, fosfat ve kum çakılı çıkarılmaktaydı. H.1289/M.1872 tarihli salnamede bölgede çıkarılan madenlerin sadece bölge ihtiyacını karşılamaya yettiği belirtilse de 2000-2019 yıllarında bölgeden çıkarılan demirin yıllık üretiminin ortalama 1-1,5 milyon ton olduğu görülmektedir.³⁵

Adana, sahip olduğu verimli arazilerin yanı sıra Anadolu ile Arap yarımadası arasındaki güzergâhta bulunması ve bu iki yeri birbirine bağlayan geçitlere sahip olması neticesinde tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Adana ile ilgili yazılı ilk bilgiler Hititler döneminden günümüze ulaşan çivi yazılarından elde edilmektedir. Bu yazıtlar Adana'yı da içerisine alan bir bölgede hâkimiyet kuran Kizzuwatnalılar ile alakalıdır. Kizzuwatnalılardan sonra bölge önce Hititlerin yönetimi altına girmiş daha sonra bu bölgede İranlılar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Ramazanoğulları ve Osmanlılar hâkimiyet sürmüştür.³⁶

Bölgenin birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması, burada birçok farklı etnik ve dini kimliğe sahip insanların yaşamasını sağlarken, bu kültürel çeşitliliğin etkileri mimari ve

³² İsa Kalaycı ve Oktay Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskan Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 9, S. 18, 2012, s. 361-378.

³³ Sacit Uğuz, "Mersin Limanı'nda Ticaret (1870-1912)", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 13, S. 33, 2016, s.334-363.

³⁴Bölgede yetiştirilen diğer ürünler: mercimek, buğday, arpa, susam, şeker kamışı, tütün, soğan, sarımsak, hıyar, karpuz, kavun, acur, pırasa, enginar Kıbrıs baklası, şalgam, pancar, bamya, patlıcan domates, turp, havuç, lahana, marul, salatalık, kereviz, şeftali, kayısı, ayva, nar, erik, incir. SVA, H.1299, s.15; SVA, H.1293, s. 53-54; SVA, H.1289, s.50-55.

³⁵SVA, H.1289, s.52.

³⁶Kaplan, **agt**, s.2-6.

sosyal hayatta da kendini göstermiştir. Büyük İskender'in fetihleri neticesinde Helenleşmeye başlayan bölgede Roma ve Bizans İmparatorluğu zamanında Hristiyanlaşmasına paralel olarak, kiliseler ortaya çıkmıştır. Bizans'ın uyguladığı dini ve siyasi baskı sonucu güneye ve Güneydoğu Anadolu'ya gelen Ermeniler Kozan merkezli bir krallık kurarak, buralarda Ermeni nüfusunun yerleşmesini zemin hazırlamıştır. Adana dönem dönem Pers hâkimiyeti altına girse de yazılı kaynaklar dışında bölgede herhangi bir Pers etkisine rastlamak mümkün değildir. Bölge, Emeviler ve Abbasiler döneminde İslamiyet'in etkisi altına girdikten sonra Abbasilerin orduda istihdam ettiği Türkleri bu bölgeye yerleştirmesi ile Türkleşmeye başlamıştır. Daha sonraki süreçte Selçukluların Anadolu'ya gelmesi bu bölgeye olan Türk akınlarını arttırırken, Memlukler Devleti'nin burada bulunan Ermeni Krallıklarına son vermesiyle de bölge bir Türk boyu olan Ramazanoğlu (1378-1608) yönetimi altına girmiş ve buna bağlı olarak bölgenin Türkleşmesi ivme kazanmıştır.³⁷

Salnamelerden yola çıkılarak incelenen Adana Vilayeti, 1526 yılına gelinceye kadar Vilayet-i Adana veya Vilayet-i Çukurabad adlarıyla anılmıştır ve livaları Üzeyir, Adana, Sis ve Tarsus'tur. 1568-1574 yılları Halep vilayetine bağlı olan Adana'nın livaları ise Halep, Adana, Hama, Tarsus, Birecik, A'zaz ve Kilis, Ma'arra, Üzeyr, Selemiye, Balis'dir. 1608 yılında Adana Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra "Beylerbeylik" statüsünü almış, yurtluk ve ocaklık uygulamasına son vermiştir ve doğrudan merkeze bağlı klasik Osmanlı sancağı haline getirilmiştir. 1831 yılına kadar Adana bazen Halep eyaletine bağlı bir liva, bazen de bağımsız bir eyalet halinde Osmanlı İdari teşkilatında yer almıştır. 1831 tarihinde yapılan eyalet ve liva mülki düzenlenmesine göre de Adana eyaletinin livaları; Adana, Tarsus, Alaiye, İçil, Sis, Üzeyr ve Beylan'dır. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin 1866'da Halep eyaletine de uygulanmasıyla eyaletin idari teşkilatlanması yeniden düzenlenmiş ve Halep vilayeti oluşturulmuştur. Adana eyaletine de bu tarihten sonra Halep Vilayeti sınırları içerisinde bir sancağa dönüştürülmüştür. H.1287/M.1870'de ise bağımsız bir Adana Vilayeti kurulmuştur ve Adana (Merkez), Payas, Kozan ve İçil livası olmak üzere dört livadan oluşmaktadır. 1879 yılında vilayetin livalarından biri olan Payas, Osmaniye kazası ile birlikte, yeni oluşturulan Cebel-i Bereket livasının kazası durumuna getirilmiştir. 1887-1988 tarihinde de Adana-Mersin demiryolunun ve Mersin limanının yapılması sonucu hızla gelişen Mersin, Tarsus'u kendi idari sınırları içerisine dahil ederek vilayete

³⁷SVA, H.1218, s.265.

bağlı bir liva olmuştur. Böylece Adana Vilayeti Adana (Merkez), Cebel-i Bereket, Mersin, İçil ve Kozan livalarından oluşan bir vilayet haline getirilmiştir.³⁸

1.1. Kozan Livasının Coğrafyası

Adana iline bağlı bir ilçe olan Kozan, Adana Ovası'nın Yukarı Ova ismi verilen bölümünde ova ile dağlık alanın birleştiği yerde konumlanmıştır. Kuzeyinde Feke ve Saimbeyli ilçeleri; doğusunda Osmaniye ili; güneyinde Ceyhan ilçesi; güney batısında İmamoğlu ilçesi; doğusunda Aladağ ilçesi bulunmakta olup, Adana merkeze 68 kilometre uzaklıktadır.

Harita 1. Kozan Livası ve Komşuları³⁹

1.1.1 Sis Kazası

Kozan livasının merkezi Sis kazasıdır. Bu kaza eski ve büyük bir kale olan Taryun Kalesi⁴⁰ harabesinin doğu tarafında yer almakta olup daire-i liva, Adana livası, Aziziye ve Osmaniye kazaları ile komşu bulunmaktaydı.⁴¹

³⁸Hasgül, **agt**, s.294.

³⁹<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti.html> (Erişim Tarihi:20.05.2019).

⁴⁰ SVA, H.1309, s.145.

⁴¹ SVA, H.1320, s.156.

Harita 2. Kozan'ın Bugünkü Konumu

Bölge, Kozanoğluları isyanına dayanak olacak kadar engebe ve dağlara sahipti. Dağlarında suyu ve havası güzel pek çok yer ve çeşitli ağaçlara sahip ormanlar ve maden damarları bulunmaktaydı. Bölgenin sahip olduğu ovalar ise pek verimli olmasına rağmen gerek nüfusun azlığı gerekse de halkın yakın zamana kadar göçebe yaşam tarzını benimsemelerinden dolayı etkili bir şekilde kullanılamamaktaydı. Bölge halkını yerleşik düzene alıştırmak için yapılan yardım ve verilen teşvikler sayesinde bölgede bağların ve bademliklerin sayısı her geçen gün artmaktaydı.⁴² Bölgede pamuk susam, buğday, mercimek, nohut, tütün, soğan, üzüm, sarımsak, limon, turunç yetiştirilmekteydi. Tarım dışında bölgede kilim, koyun ve keçi derisinden çizme ve postal üretiliyordu. Fakat bu üretim sadece bölge ihtiyacını karşılayacak boyuttaydı.⁴³

1.1.2. Haçin Kazası

Kozan livasının merkez Sis kazasına on sekiz saat mesafede bulunan⁴⁴ Haçin kazası yedi nahiye altmış karyeden müteşekkildi. Haçin kazasının merkezi olan Haçin kasabası ise on altı mahalleden oluşmaktaydı. Bir dağ yamacına kurulmuş olan kazanın sol ve sağ yanlarında Kotun ve Çatak Çayları akmaktadır. Bu çaylar önce birleşip Haçin Akarsuyunu oluşturuyor daha sonra Göksu'yla birleşir. Kaza, dağ yamacına kurulduğu için tarım yapmaya elverişli değildir. Tarım sadece Kotun ve Çatak Çaylarının arasındaki kısıtlı bölgelerde bahçecilik faaliyeti olarak gerçekleştirilmekteydi. Sınırlı alanda yapılan tarım

⁴²SVA, H.1309, s.145-146.

⁴³SVA, H.1293, s.88-89.

⁴⁴SVA, H.1293, s.97.

ise bölge halkının ihtiyacını karşılamada yetersiz kalıyordu. Fakat bölgenin sahip olduğu bağlar sayesinde çok miktarda pekmezlik ve şaraplık üzüm mahsulü elde edilebiliyordu.⁴⁵

Bölge yer altı kaynakları bakımından da zengindi. Haçin kasabasına dört saat uzaklıkta zengin gümüş, iki saat uzakta demir ve bakır madenleri bulunuyordu.⁴⁶

1.1.3. Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) Kazası

Kozan livasının merkez Sis kazasına altı saat mesafede bulunan Kars-ı Zülkadriye kazasının merkezi Pazar isimli bölge olup, elli köy ve dokuz mahalleden oluşuyordu. Bölge zirai açıdan Kozan livasının diğer bölgelerinde farklılık ihtiva etmektedir. Bölgede buğday, arpa ve pirinç yetiştirilerek Adana ve civar mahallere satılırken orman açısından da verimli olan bölgede çam, ardıç, katran ağaçları çok sayıda bulunmaktaydı. Bölgenin bu kadar verimli olmasında hiç şüphesiz birçok akarsuya ev sahipliği yapmasının ve Keşiş, Sumbas ve Kesle Nehirlerinin kaynağını bu kazadan almasının etkisi vardı.⁴⁷

1.1.4. Feke (Bilanköy) Kazası

Kozan livasının merkezi Sis kazasına on altı kilometre mesafede bulunan Bilanköy kazası Bilanköy nahiyesi merkez olmak üzere Erikli, Mansurlu, Dumlu nahiyelerinden müteşekkildir. Bu kazanın merkezi daha sonra Feke bölgesi merkez yapılarak Feke kazası olarak anılacaktır.⁴⁸ Bölgede pamuk, buğday, darı, susam, tütün, mercimek, limon, portakal, ceviz, fasulye, elma, ayva, nar yetiştirilip çıkan ürünler bölgenin kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra Adana'ya da yollanırdı. Üretilen pamuk bez üretiminde kullanılmaktadır. Bölgede üç adet orman olup bu ormanlar meşe, çam, ardıç, katran, ladin ve yabani zeytin ağaçlarından oluşmaktadır. Gerekli su ihtiyacı bölgeyi suladıktan sonra Seyhan nehri ile birleşen Göksu nehrinden karşılamaktadır. Ayrıca kazaya bağlı Delikubatl köyünde bulunan içme suyu vücuda ve safra illetine iyi geldiği salnamelerde geçmektedir.⁴⁹

Bilanköy kazasında Görmeze ve Mansurlu köyleri civarında demir madeni olmakla beraber Kaleköy civarında da Metruk bir kurşun madeni bulunmaktadır.⁵⁰

⁴⁵SVA, H.1309, s.147-148.

⁴⁶SVA, H.1293, s.91-92.

⁴⁷SVA, H.1293, s.92.

⁴⁸H.1293 ve H.1296 tarihli Salnamelerde Bilanköy olarak geçerken daha sonraki Salnamelerde Feke olarak geçmektedir. SVA, H.1293,; SVA, H.1296.

⁴⁹SVA, H.1296, s. 170-172; SVA, H.1293, s. 92-97.

⁵⁰SVA, H.1296, s. 171.

1.2. Kozan ve Çevresinin Tarihi

Kozan'ın verimli toprakları belirtmek için kullanılan ve bereketli hilal olarak da anılan bölge içinde olması, bu bölgeyi cazibe noktası haline getirerek birçok devleti burayı hâkimiyeti altına alması için motive etmiştir. Buna ek olarak Kozan'ın Anadolu ile Arap kıtası arasında köprü konumunda bulunarak Anadolu'ya geçişler için önemli olan geçide sahip olması, bölgenin stratejik önemini daha da arttırmıştır. Nitekim Kozanoğlu Aşireti de bölgenin bu stratejik konumunun verdiği avantajdan faydalanarak yazın yaylaya göç etmek isteyen konargöçer aşiretler üzerinde baskı kurup, hem etki alanlarını arttırmış hem de ünlerine ün katmış ve bu sayede Osmanlı Devleti için bir problem haline gelmiştir. Nitekim Kozan'ın tarihsel olarak geçirdiği sürece bakacak olursak da Paleolitik Devirlere kadar gidebilmemize rağmen anlatı ilk yazılı tabletlerin bulunduğu dönemden başlatılmaktadır.⁵¹

1.2.1.Kizzuwatna Dönemi

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar Kizzuwatna'nın bölgeye ilk hâkim olan devlet olduğunu göstermektedir. Fakat Kizzuwatna Devleti'ne ait yazılı kaynaklara (tabletler) henüz ulaşılamamasından dolayı bu dönem hakkındaki bilgiler genellikle bu devletin siyasi, ticari ilişkiler içinde bulunduğu diğer devletlerin yazılı kaynaklarından elde edilmektedir. Bu açıdan Hitit yazıtları çok önemli yer tutmaktadır. Hititlerin yayılmacı politikası karşısında önemli bir engel olmasından dolayı eski Hitit devlet anlaşmalarının büyük bir kısmının Kizzuwatna ile yapıldığı görülmektedir. Bu yazıtlarda her ne kadar Kizzuwatna krallarının isimleri tahribattan dolayı okunamasa da içeriğinden anlaşmaların eşitlik esasına göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan anlaşmalarda dikkat çeken bir husus da konargöçer probleminin Kizzuwatnalılar dönemine kadar gittiği ve anlaşmalara dahil olacak kadar problem oluşturduğudur. Kizzuwatna ile Hititler arasında yapılan bir anlaşmada geçen şu ifadeler konargöçerliğin iki devlet arasında halledilmesi gerektiğini göstermektedir⁵².

Kizzuwatna döneminin kendine ait kaynaklarının olmaması ya da henüz gün yüzüne çıkmamış olmasından dolayı bu dönemle alakalı bilgilere Hitit kaynaklarından ulaşıldığı

⁵¹SVA, H.1296, s.173.

⁵² Ahmet Ünal ve K. Serdar Girginer, **Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarih Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji: Kizzuwatnalı Kraliçe Puduhepa Ve Yerleşme Alanları Rehberi Ekleriyle Birlikte**, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s.46-52.

daha önce beyan edilmişti. Bu durum aslında Hititlerin bölge ile ilişkilerini anlamamızda bir temel olması açısından da büyük öneme sahiptir⁵³.

Kizzuwatna, bağımsız bir devlet olmasından dolayı kendi varlığını devam ettirebilmek için diğer ülke ve krallıklarla da anlaşmalar yaparak rakipleri karşısında güç elde etmeye çalıştı. Nitekim bu siyasi manevralar da her zaman beklendiği gibi sonuç vermedi ve Kizzuwatna Mısır'ın haraç-güzarihaline geldi. Mitannilerin Mısır'a karşı yaptığı savaşta Mitanniler tarafında yer alan Kizzuwatnalılar bunun bedelini Tutmois'in kuzey seferi sonrasında Mısır'a haraç vermek zorunda kalarak ödedi. Bu durumu her ne kadar Kizzuwatna'nın egemenliğini kaybedip Mısır'ın yönetimi altına girmiş olarak zikredemezsek de artık devletin zayıfladığının bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz. Mevcut verilerin de gösterdiği gibi bu durumdan sonra Hititlerin etkisi Kizzuwatna üzerinde daha da artmaya başladı. Hitit ile Mısır güçleri arasında varlığını sürdürmeye çalışan Kizzuwatna, kendisine destek olması için Mitanni Krallığı'na yüksek meblağda haraç ödemek zorundaydı. Fakat Hitit kralı Tuthaliya, Kizzuwatna ile bir dostluk anlaşması imzalayarak devleti kendisine bağlamayı başarmıştı. Bu anlaşma Kizzuwatna ile yapılan eşitlik ilkesine dayanan son anlaşma olup, Kizzuwatna'yı kendi yanlarına çekmesi açısından önemlidir. Bu antlaşmadan sonra Hititlerin Kizzuwatna üzerindeki etkileri giderek arttı.⁵⁴

1.2.2. Hititler Dönemi

Kizzuwatna'yı kendi yanına çeken Tuthaliya, saltanatının son yıllarında Kizzuwatna'yı hâkimiyeti altına alacak olan son darbeyi de vurmaktan geri kalmadı. Hitit orduları ve veliahdı Arwunda ile Kizzuwatna'ya sefer düzenledi. Ahmet Ünal bu askeri sefer ile ülkenin bütün topraklarının değil, sadece bir kısım bölgenin ele geçirilebileceğini söylemektedir. Fakat ülkenin bir kısmını ele geçirse bile Kizzuwatna Hititlerin eline geçti. Hititler ele geçirdikleri bölgenin başına Arwunda'nın oğlu Kantuzilli rahip kral olarak atandı. Kizzuwatna, Hitit topraklarına katıldıktan sonra bu devletin bir eyaleti gibi olduğu için tabletlerde burası ile alakalı bilgiler oldukça azalarak, bu bölgenin kaderi Hititlerin kaderi ile ortak ilerlemeye başladı.⁵⁵ M.Ö. 1200 yılında Hititlerin yıkılması ile birlikte bu bölgenin ne olduğuna dair bilgilerimiz de son bulmaktadır. Hititlerin yıkılması ile birlikte

⁵³ Ahmet Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 15, S. 3, 2006, s.15-44.

⁵⁴Rukiye Akdoğan "Hititler Döneminde Uru Adaniya", **I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (21.05.2017)**, Saraybosna, s.12-13.

⁵⁵Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **Kilikya Çukurova**, Homer Kitapevi, İstanbul 2007, s. 136-137.

bölgede Sami asıllı kişilerin kurduğu Geç-Hitit devletleri zuhur etti. Fakat bunların varlığı da Asurların bölgeyi hâkimiyetleri altına almasıyla son buldu.⁵⁶

1.2.3. Asurlular Dönemi

Hititlerin yıkılması ile birlikte Kozan'ı da içerisinde alan Kilikya bölgesinde birçok krallık oluştu. Buraları hâkimiyeti altına alan Asurlular burada merkezi bir yönetim oluşturmak yerine merkezden bir vali yollayarak mevcut krallıkları haraca bağladı. Asurluların bu politikası II. Sargon dönemine kadar devam etti. II. Sargon 715 senesinde buradaki krallıkları hâkimiyeti altına alınca bölge halkı da Asurlulara karşı isyan hareketlerine başladı. Bu isyanların temelinde Asurluların güttüğü baskıcı ve acımasız politikalar etkili oluyordu. İsyanlar bölgedeki valiler aracılığıyla kontrol edilmeye ve bastırılmaya çalışılsa da II. Sargon'un öldürülmesiyle birlikte isyan hareketleri daha da çoğaldı. Asurlular burada çıkan isyanları bastırmak için birçok sefer yaparak zaman zaman yakaladıkları isyancıları inşaat işlerinde çalıştırdılar.⁵⁷

8. yüzyılda başlayan Kimmer akınları Asur sınırlarını tehdit eder hale gelmişti. Asurlar Kimmerlerle tek başına mücadele edemeyeceğini anlayınca İskitlerden yardım alarak Kimmer tehdidini yok etmeye ve tekrar istikrarı sağlamaya çalıştı. Fakat sonradan eski müttefikleri İskitlerin Asurlulara saldırması ile Asur Devleti M.Ö. 612 yılında yıkıldı ve Kilikya'da mahalli yönetimler tekrar ortaya çıktı.⁵⁸

1.2.4. Pers Dönemi ve Makedonya Kralı İskender'in Gelişi

Anadolu ve Kilikya'da Pers hâkimiyeti M.Ö. 542 yılında başladı. Kilikya bölgesinin iklimi Persliler için uygun olmadığından Anadolu'ya gelen Persler kendi yaşadıkları bölgenin iklimine daha çok benzeyen İç Anadolu bölgesinde yaşamayı tercih ettiler. Bu sebeple Kilikya bölgesinde baskın bir Pers kültüründen bahsetmemiz mümkün değildir. Nitekim Persler Kilikya'yı 141 sene boyunca "syennesis" adını verdikleri mahalli krallar aracılığıyla yönetmeyi tercih ettiler. Syennesisler ordu için asker topladıkları gibi arabuluculuk faaliyetlerinde de bulunuyorlardı. Hatta Kilikya syennesisi Med kralı ve Lidya kralı arasında yaptığı başarılı arabuluculuk sayesinde Med kralı ona yeni topraklar bahşederek otonom satraplık haline getirdi.⁵⁹

⁵⁶Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s. 169.

⁵⁷Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s. 192-193,198-201.

⁵⁸Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s.201-202; Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", **Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.31, S.2, s. 421.

⁵⁹Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s. 208-211.

Persler her ne kadar Kilikya bölgesinde yaşamayı tercih etmeseler de gerekli deniz gücünün bir kısmını Kilikya bölgesinde yaşayan halktan tedarik ettiler. Bu kişileri özellikle Yunanistan'a karşı yaptıkları seferlerde kullandılar.⁶⁰

Anadolu ve Kilikya'daki bu Pers egemenliği İskender'in doğu seferi ile çözülmeye başladı. Geçtiği her yerde Pers egemenliğine son veren Büyük İskender M.Ö. 334 senesinde kendisini durdurmak üzere beş satraplıktan oluşturulan Pers ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Ankara üzerinden Kilikya'ya geçti. Coğrafi olarak avantaj Perslerde olmasına rağmen onların bu durumu kullanıp müstahkem mevkileri ve geçitleri tutmak yerine geri çekilerek taktiksel hata yapması, İskender'in Tarsus'a kadar hızlı bir şekilde ilerlemesini⁶¹ ve Kilikya bölgesini hâkimiyet altına almasını sağladı. İskender'in ölümü üzerine büyük Makedon İmparatorluğu İskender'in komutanları tarafından dörde bölündüğünde, Kilikya ve Anadolu bölgesi Seleukosların idaresi altına girdi. Fakat bölgede asıl etkili olan kendisine Mısır ve etrafı düşen Ptolemaios idi. Ptolemaios'un bu bölgeye olan ilgisinin temelinde bölgenin sahip olduğu ormanlardan çokça kereste elde edilebilmesi ve paralı asker bulunabilmesi yatmaktaydı. Seleukoslar ise bölgenin ovalık kesiminde hâkimiyet kurmuşlardı. İskender sonrası bu durum, Roma İmparatorluğu'nun bu bölgeyi işgal etmesine kadar devam etti.⁶²

1.2.5. Roma ve Bizans Dönemi

Kozan'ı da içerisine alan ve Kilikya olarak adlandırılan bölge verimli arazilere sahip olduğu kadar, dağlık ve engebeli yapılar da ihtiva ediyordu. Sahip olduğu bu coğrafi özellik sayesinde bölge korsanlar için bir cazibe noktası haline geldi. Bunun en büyük sebebi ise kıyılarda bulunan küçük büyük koylarda gemilerini saklayabildikleri gibi dağlık ve engebeli arazilerde ise kendilerini koruyabilmeleriydi. Korsanların temel geçim kaynağının köle ticaretine dayanması ve Roma İmparatorluğu'nun köle ticareti için önemli bir pazar olması, bu imparatorluğun korsanlığa göz yummasını, hatta bazı limanları serbest ticaret bölgesi ilan etmesini sağladı. Böylece imparatorluk kendisi için gerekli olan köle iş gücünü kolay ve ucuz bir şekilde elde edebilecekti. Nitekim bu ticari teşvikler de köle ticaretini cazip hale getirilmesiyle korsanlık faaliyetlerinin artmasına zemin hazırladı⁶³.

⁶⁰ Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s. 212.

⁶¹ Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s. 214-215.

⁶² Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s. 221-222.

⁶³ Deniz Kaplan, "Doğu Dağlık Kilikya'da Roma İmparatorluk Döneminde İmar Hareketliliğinin ve Üretim Artışının Nedenleri", **TUBA-AR**, C. 14, S. 1, 2016, s.127.

Roma İmparatorluğu ilk başta kendi çıkarlarıyla bağdaşan korsanlık faaliyetlerini durdurmaya yönelik faaliyetlerde bulunmadı. Korsanların bir güç olup Roma İmparatorluğu'nun düşmanları ile ittifaklar kurup, kendisine karşı tehdit oluşturmaya başlamasıyla birlikte bu probleme karşı önlemler almaya yönelik adımlar atmaya başladı. İlk olarak korsanlığı anlamak ve bu problemin zuhur etmesine sebep olan durumları öğrenmek için bir grup elçiyi korsanların bulunduğu bölgeye inceleme amaçlı yolladı. Ancak korsanlığın yarattığı beka sorunun iyice artması, Roma İmparatorluğu'nun daha katı önlemler almasına ve bu bağlamda korsanlığı yok etmek maksadıyla askeri sefer düzenlemesine neden oldu. Marcus Antonious komutasında olağanüstü yetkilerle donatılan Roma ordusunun korsanlar karşısında ağır bir yenilgi alması, Roma'yı korsanlara karşı askeri yöntem yerine diplomasi ağırlıklı bir siyaset izlemeye yöneltti. Ancak bu durum da istenilen sonucu vermedi. Roma İmparatorluğu'nun Pontus Krallığı ile yaptığı mücadeleler sonucunda bölgede oluşan siyasi boşluktan da faydalanan korsanlar etki alanlarını daha da genişlettiler. Korsanların her geçen gün etkinliğini arttırması Roma İmparatorluğu'nun korsanlara karşı tekrar askeri müdahalede bulunması gerekliliğini ortaya çıkardı. Bu amaçlar doğrultusunda Pompeius, Marcus'un sahip olduğu gibi, olağanüstü yetkilerle donatılarak bölgenin Roma himayesi altına alması için yollandı. Daha önce gerçekleştirilen askeri seferden ders alan Roma ordusu yaptığı hazırlıklar ve askeri manevralar sayesinde korsanları yenilgiye uğratarak teslim olmalarını sağladı.⁶⁴ Hâkimiyet sağlanınca bölgedeki halklar tekrar korsanlık faaliyetlerinde bulunmasınlar diye yeni kurulan şehirlere yerleştirilmeye ve geçimlerini tarımla sağlamaları için teşviklerde bulunmaya başlandı.⁶⁵

Roma Devleti, Kozan'ı da içerisine alan Kilikya bölgesini ele geçirip kendine bağlı bir eyalet haline getirdi. Daha sonra bu bölgeye garnizonlar kurup kuvvetlendirmekle birlikte bu eyaletin sınırlarını genişletmeye başladı.⁶⁶ Sezar'ın ölümüyle birlikte ülkede iç karışıklıkların baş göstermesinin etkileri kısa sürede Kilikya bölgesine de sıçradı. İç karışıklıktan faydalanan bölgesel güçler ise burada Roma'dan bağımsız ufak krallıklar kurdular ve bu krallıkların ömrü Bizans İmparatorluğu'nun bu bölgeyi hâkimiyeti altına alana kadar devam etti⁶⁷.

⁶⁴Esra Topdal, **Kilikya Eyaleti Kentler ve Roma Yönetimi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 41-57.

⁶⁵Fatih Erhan, **Tarihte Adana ve Çukurova**, Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Bildirileri Kitabı, C.1, 2016, s.286.

⁶⁶Topdal, **agt**, s.58-63.

⁶⁷Mehmet Kurt, "Ovalık Kilikya'da MÖİ Yüzyıl Roma Yönetim Olgusu ve Tarkondimotos Krallığı". **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kütahya, 2011, s.429-446.

Roma İmparatorluğu'nun kavimler göçü ve barbarların istilasına dayanamayarak ikiye bölünmesiyle birlikte İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu kuruldu. İç ve dış birçok unsurla mücadele etmek zorunda kalan Bizans İmparatorluğu Makedonya Hanedanlığı döneminde iç sorunlarını hallettikten sonra dış sorunlara yönelmeye başladı. Bizans İmparatorluğu güneyde gerçekleşen Arap akınlarını sonlandırmak ve Kilikya bölgesini hâkimiyeti altına almak için Bulgar problemini halledip Ege de deniz hâkimiyetini elde ettikten sonra yönünü Anadolu'ya çevirdi.⁶⁸ Bizans İmparatorluğu'nun İoannes Kurukuas komutası altındaki ordusu önce Malatya'yı ele geçirdi daha sonra John Tzimiskes 963 senesinde Adana'ya hâkim oldu.⁶⁹

1.2.6. Kilikya Ermeni Krallığı Dönemi

Kilikya Ermeni Krallığı, Kozan livasının nüfus yapısından bahsedilirken görüleceği üzere, bölgede birçok inanca ve etnik kimliğe sahip kişilerin bulunmasının nedenleri anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Ermeniler Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'ya hakim olduğu dönemlerde devletin doğu sınır güvenliğini sağlamakla mükellef olup, derebey ve aşiret şeklinde gruplardan oluşuyordu. Ancak Ermenilerin gerek bölgede isyanlar çıkarmaları gerekse de Bizans İmparatorluğu ile mezhepsel farklılıklarının olması, Bizans'ın Ermenilerle olan ilişkilerinde hoşgörü yerine baskıcı bir tutum sergilemesine neden oldu. Ermeni aşiretler ise bu baskıcı tutumdan kurtulmak için yaşadıkları bölgeyi terk edip güneye doğru inmeye başladılar, bu sayede hem verimli ovalara hem de savunma için gerekli dağlık bölgeye sahip Kilikya'ya ulaştılar.⁷⁰ Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da yaşayan Ermenileri göç etmeye zorlayan bir diğer önemli husus ise Selçukluların bu bölgelere yaptıkları akınlar idi. Nitekim 1071 Malazgirt Savaşı sonrası doğuda siyasi bir teşekkül kurma umutları kalmayan Ermeni soyluları da Kilikya bölgesine gelerek burada devletlerini kurmaya çalıştılar. Ermenilerin Kilikya bölgesine göçleri, Bizans İmparatorluğu'nun burayı İslam devletinden almasının ardından gerçekleştiği için Müslümanlardan boşalan yerlere Ermeniler yerleştiler. Ermeniler her ne kadar bölgeye göç edip devletleşme teşebbüsünde bulunsalar da burada uzun süreli ve tam bir hâkimiyetten bahsetmek mümkün değildir.

⁶⁸George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara.2011, s. 251-252.

⁶⁹William Garood, "The Byzantine Conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo, 959-965", **Anatolian Studies**, S.58, 2008, s.136.

⁷⁰Ayşe Ayçiçek, "Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Bayburt 2018, S.1, s.64.

Ermeni Krallığı denilen bu devlet, daha çok bölgedeki baskın kuvvetleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak varlığını devam ettirmeye çalıştı.⁷¹

Ermenilerin Sis (Kozan)'i başkent olarak kullanmalarından dolayı çalışmamız açısından önem atfettiğimiz Ermeni Krallığı'nın kuruluşundan önce gerçekleşen göçler bölgede birçok Ermeni beyliğinin oluşmasını sağlamıştı. Bu beyliklerden birisi Ruben Bey'in beyliği idi. Beylik önce Feke Kalesi'ni alıp burayı başkent yaptıktan sonra bölgedeki fetih faaliyetlerine devam ederek Anavarza ve Sis kalelerini de ele geçirdi. Ermenilerin yaptığı bu fetih hareketleri Bizans İmparatorluğu tarafından isyan olarak görüldü. Doğu sınır güvenliğini sağlamak için Ermenilerin burayı yurt tutmasına mani olmayan Bizans İmparatorluğu yolladığı bir ordu ile Ermenilerin Kilikya bölgesinde ele geçirdikleri yerleri kısa sürede ele geçirdi. Fakat Bizans ordusu burayı terk ettikten sonra bölge tekrar Ermenilerin kontrolü altına girdi.⁷²

Ermeni Devleti, Anadolu'yu hâkimiyeti altına alan Selçuklularla da dönem dönem mücadelelere girmekten geri durmadı. Selçuklu sultanı Süleyman Şah batıya doğru yaptığı fetih hareketlerinden sonra güneye yönelip Tarsus başta olmak üzere bütün Çukurova'ya hakim olmuş ve bu bölgede askeri garnizonlar oluşturmuştu. Fakat Selçukluların buradaki hâkimiyeti I. Haçlı Seferine kadar devam etti. Daha sonra bu bölge Ermenilerin yardımı sayesinde önce Haçlıların, daha sonra tekrar Ermenilerin eline geçti. Bunun üzerine Selçukluların II. Kılıçarslan döneminde Selahattin Eyyubi ile birlikte ortak hareket düzenlemesiyle Ermeni Krallığı Selçuklu Devleti'nin tabiiyetini kabul etmek zorunda kaldı.⁷³ Fakat Ermeni Devleti'nin tabiiyeti ve sadakati yeni bir gücün ortaya çıkmasına kadar devam etti. 1243 yılında gerçekleşen Köse Dağ Savaşı sonrasında Selçukluların güç kaybetmesiyle Moğolların bölgeye hâkim olacağını anlayan Ermeni Kralı Hetum, hiç vakit kaybetmeden Moğollara değerli hediyeler gönderdi. Hatta savaştan yenik çıkarak Suriye'ye doğru giden Selçuklu sultanının eşi ve çocuklarını ele geçirerek Moğol ordugâhına yollamaktan geri kalmadı.⁷⁴ Moğollara gösterdiği sadakat sayesinde Moğolların vasalı durumuna gelen Ermeni Krallığı, onların Memlûkler tarafından Ayn-ı Calut'ta yenilgiye uğratılmasından sonra kendini koruyacak bir hamiye ihtiyaç duydu. Bu

⁷¹Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.1, Ankara 1963, s.4.

⁷²Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yayınevi, Ankara 1990, s.12-13.

⁷³Ayçiçek, age, s. 68.

⁷⁴Ali İpek, "Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslüklerine Açılan Yol", **Yeni Türkiye Dergisi**, 2014 s. 11; Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, **age**, s. 299.

bağlamda yeni bir haclı seferi için papaya başvurdu. Ancak bu tür teşebbüslerinden bir sonuç elde edemedi ve 1375 yılında Memlûkler tarafından yıkıldı.⁷⁵

Harita 3. Kilikya Ermeni Krallığı'nın Sınırları (1199-1375)⁷⁶

Memlûklular, Çukurova'da Ayas, Sis ve Tarsus olmak üzere üç valilik kurdular. Bu bölgede hâkimiyet kurmalarını sağlayan Üçoklardan Yüregir boyunun başkanı Ramazan Bey'e Adana çevresi ile Misis'in idaresini verdiler. Bu durum bölgenin Türkleşmesine de önemli katkılar sağladı. Bölge Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdi. Osmanlı devrinde beyliğin statüsü ocaklık olarak nitelendirilmiş olup “cenab-ı emrat meab” unvanı verilmekteydi.⁷⁷ Ayrıca bu ocaklık babadan oğula geçme istisnasına sahipti.⁷⁸

1.2.7. Ramazanoğulları Dönemi

Askeri alandaki yetenekleri sayesinde birçok devlet kurup, devlet yıkan bir millet olan Türklerin Çukurova'ya ilk yerleşmeleri de bu askeri yetenekleri sayesinde olmuştur. İlk olarak Abbasi ordusu açısından büyük bir öneme sahip olan Türk askerlerin Çukurova bölgesine yerleştirilmesiyle bölge Türkleşmeye başladı. Selçukluların Anadolu'ya akınlar yapmaya başlamasıyla birlikte bölgede bulunan Türk nüfusu giderek arttı. Bölgenin zaman zaman Selçuklu hâkimiyetine veya tabiiyetine girmesi Türkleşmesine de önemli katkılar sağladı. Nitekim bölgede gittikçe artan Türk nüfusu neticesinde Ermeni Krallığı'nın

⁷⁵ İpek, **age**, s.12.

⁷⁶ <https://images.app.goo.gl/ASg8GZYJ2h4HWeip6> (Erişim Tarihi:21.05.2019).

⁷⁷ Ramazanoğullarına, Cenab-ı Emaret-meâb denmesi Piri Bey dönemine rastlamaktadır. Bunun sebebi ise Kalender Çelebi isyanını bastırmada gösterdiği başarıydı. Kurt, **age**, s.1435.

⁷⁸ Metin Ziya Köse, “Kozanoğulları”, **DİA**, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 2016, Ek.2 Cildi, s. 79-80.

Meml kler tarafından yıkılmasıyla bu devlete bağlı olarak Ramazanoğulları adında bir beylik teşkil edildi.⁷⁹

Ramazanoğulları Beyliği (1378-1608) Moğol istilaları sırasında Anadolu'ya gelmiş olup, Meml klerin Çukurova bölgesine yerleşmeleri hususunda yaptığı yardımlardan dolayı Adana bölgesinin valiliği ile taltif edilmişti. Meml kler, döneminde Adana ve  zer livalarını fetihle yararlılık gösteren ailelere verirken, Sis (Kozan) ve Tarsus'u merkezden atanan valililer aracılığıyla yönetiliyordu. Ancak Ramazanoğulları, Sis bölgesini de kendi yönetim bölgelerine dahil etmek arzusunda olduğundan diğer beyliklerin de yardımıyla Meml klerle mücadeleye giriŐti. Meml klerin Timur Bay komutasında bir ordu göndermesiyle beyler geri adım atarak biat etmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte Meml k ordusunun bölgede yağma faaliyetlerinde bulunması, beylerin tekrar birlik olup Meml k ordusu ile mücadele kararı almasında etkili oldu. Beyler Timur Bay'ın ordusunu bozguna uğrattılar. Ancak yeni bir Meml k ordusu gönderilmesi  zerine Ramazanoğullarının beyi İbrahim Bey bu sefer dağlara çekilmek zorunda kaldı. İsyanı fazla sürmeyen İbrahim Bey yakalandı ve Sis kasabasında idam edildi.⁸⁰ İbrahim Bey'den sonra başa geçen Ahmet Bey de Meml klere karşı isyan etme düŐüncesi taŐıymaktaydı. Nitekim Halep valisi TimurtaŐ'ın isyanında onun yanında yer aldı. Bu sırada Meml k ordusu tarafından bozguna uėratılmıŐsa da Meml k emirleri arasındaki mücadelede el-Melikk 'l Müeyyed Şeyh'in yanında yer alarak yeni kazanımlar sağladı. Bu sayede Sis, Ayas, Misis ve Tarsus da Ramazanoğulları Beyliği'nin sınırlarına dahil oldu. Ancak Ahmet Bey'den sonra yerine geçen İbrahim Bey döneminde Tarsus Karamanoğulları Beyliği tarafından ilhak edilmiŐse de bir müddet sonra Meml k ordusu tarafından geri alındı. Meml klerin Tarsus'u Ramazanoğulları yerine merkezden gönderecekleri valiler aracılığıyla yönetmeye karar vermesi Ramazanoğlu İbrahim Bey'in bağlı olduğu bu devlete karşı isyan etmesine neden oldu. İbrahim Bey'in bu isyanı devlet nezdindeki statüsünün düşmesine ve Adana dışındaki diğer bölgelerin elinden alınıp devlet valilerinin yönetimine girmesine neden oldu. Ramazanoğullarının bu itibar kaybı Osmanlı himayesi altına girene kadar devam etti.⁸¹

⁷⁹ Yılmaz Kurt, Ramazanoğlu Beyliği'nin 1353 senesinde Dulkadiroğlu Beyliği yerine kurulduğunu söylüyor. Yılmaz Kurt, Ramazanoğulları Beyliği, **Türkler**, C.6, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.1427.

⁸⁰Kurt, **age**, s.1428.

⁸¹Faruk Sümer, **Ramazanoğulları, D A**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 443-445.

Harita 4. Ramazanoğulları Beyliği⁸²

1.2.8. Osmanlı Dönemi

Kozan, Osmanlı hâkimiyetine Yavuz Sultan Selim döneminde Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) savaşları neticesinde dâhil oldu. Ramazanoğlu Beyliği'nde Ramazan Bey'le girdiği beylik yarışını kaybeden Mahmut Bey Osmanlı Devleti'ne sığınmayı tercih etti. Yavuz Sultan Selim, kendisine sığınan Mahmut Bey'i iltifatlarla karşıladıktan sonra Halep'i almak için yaptığı seferde yanında götürdü. Sefer esnasında gösterdiği başarılarından dolayı Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra beyliğin yönetimini Mahmut Bey'e vererek, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir beylik haline getirdi.⁸³ Ramazanoğlu Beyliği 1609'a kadar Osmanlı Devleti bünyesinde varlığını devam ettirdikten sonra yönetimi altında bulunan toprakların Halep ve Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bağlanması sonucunda son buldu.⁸⁴

Bundan sonra kendi valileri aracılığıyla bölgedeki konargöçer aşiretleri hâkimiyet altında tutmak ve onlardan gerekli vergi ve asker temin etmek zorunda kaldı. Fakat bölgede çok fazla aşiret olması ve bunların sabit bir ikametgâhının olmaması devletin bölge nüfusu hakkında gerekli bilgileri edinmesini zorlaştırıyordu. Özellikle 1683 yılında gerçekleşen II.

⁸² <https://turkctarih.com/uploads/wpbackup/ramazanogullari-gif.gif> (Erişim Tarihi:21.05.2019).

⁸³ Sümer, **agm**, s. 445; Hoca Sadettin Efendi, eserinde savaşta yardımcı olan kişinin Ramazanoğlu Mehmet Bey olduğunu beyan ediyor. Hoca sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C. 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 285.

⁸⁴ Yılmaz Kurt, **agm**, s. 1437.

Viyana kuşatması neticesinde zuhur eden asker ihtiyacı ile birlikte Osmanlı Devleti bu aşiretlerden faydalanmayı düşündü. Ancak aşiretlerin kendilerini başka bir bölgenin reayası olarak tanıtip sorumluluklarında kurtulmaları, devletin bu konuda müphem bir başarı kazanmasına mani oldu. Bununla birlikte bu durum, devletin burada bulunan aşiretleri Rakka'ya doğru zorunlu göçe tabi tutmasına neden oldu. Devletin uyguladığı bu sürgün politikasının gereken sonucu vermedi ve aşiretler bu bölgedeki hâkimiyetlerini sürdürmeye devam ettiler. 19. yüzyılın ikinci yarısında devletin tekrar bu bölgelerden asker ve vergi almak amacıyla sefer yaptığı görüldü.⁸⁵

1.2. Kozan İsminin Menşei ve Kozanoğulları

1865 yılından itibaren Kozan olarak anılan bölgenin ismi, buranın tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmasından dolayı zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Asurlular bu bölgeye Sizu, Selefkoslar Sision dediler. Bizanslılar da uzun süre kullanılacak olan Sis ismini verdiler. Osmanlı döneminde de Sis olarak anılan bölge, Kozanoğlu aşiretinin burada iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Kozan olarak anılmaya başladı⁸⁶.

Nereden geldiği tam olarak bilinmeyen Kozan isminin menşei hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. İbrahim Kafesoğlu Kozan'ın eski Türklerde tavşan anlamına geldiğini söylerken⁸⁷, Ahmet Cevdet Paşa Tezâkir adlı eserinde ismin menşei hakkında iki teoriden bahsetmektedir. İlk teoriye göre; Kozan isminin Ayntap kazasında bulunan Kozan karyesinden gelmiş olabileceği yönündedir, fakat bu teoriye pek ehemmiyet vermemiştir. İkinci teoriye göre ise Divanoğulları yönetimi altında kethüdalık görevinde bulunan Kozan Aşiretine bağlı Arıklı Cemaati bir gün isyan ederek, bu bölgede bulunan diğer kethüdaları ve Divanoğullarını bertaraf etmiş ve bu bölgeyi hâkimiyetleri altına almıştır. Böylece burada saldıkları namla bölgenin isminin Kozan olarak anılmasına neden olmuşlardır.⁸⁸

Kozan isminin menşei tam olarak bilinmese de bölgeye ismini veren Kozanoğulları Aşiretinin Varsaklar olduğu, Varsakların da Türkmenlerin Üçok koluna ait olduğu tarihçiler tarafından kabul edilmektedir.⁸⁹

⁸⁵Yılmaz Kurt, "1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufasssal Tahrir Defteri". **INOCTE Osmanlı Araştırmaları-2: Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri**. Konya. 2018, s. 291-292.

⁸⁶<https://islamansiklopedisi.org.tr/kozanogullari>, Erişim tarihi 20 Eylül 2019.

⁸⁷İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s.127.

⁸⁸Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cavid Baysun TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 109.

⁸⁹Bazı tarihçiler Varsakların, Bulgar Türkü veya Bulgar Boyu olabileceğini söylemekte fakat bunu destekleyecek kanıtları bulunmamaktadır. Ahmet Gökbel, Varsak Türkmenlerinde Yer-Su İnancının İzleri, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, C. I, Dinler Tarihi Yayınları, Ankara 1998, s. 257-258.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti, hem ne kadar asker potansiyeli olduğunu öğrenebilmek hem de vergi yükümlülerini belirleyebilmek için nüfus sayımı yaptırmaya karar verdi. Ancak devletin bütün nüfusunun yerleşik hayatı benimsememiş olması sağlıklı sonuçlar alınmasını engellediği gibi asker alımında bazı bölgelere daha fazla yüklenilmesine ve o bölgelerdeki halkın bu duruma tepki göstermesine neden oldu.⁹⁰ Konargöçer yaşam tarzı benimsemiş ve yerleşik hayata geçmeyi reddeden aşiretlerden birisi Çukurova bölgesini kendine mesken edinmiş olan Kozanoğlu Aşiretiydi.⁹¹

Bu aşiretin bölgeye Selçuklular zamanında yerleştirildiği düşünülmektedir. Çukurova'nın dağlık kesimlerine yakın ve aşiretlerin yazlık için çıktıkları uzun yayla yolu üzerinde bulunması bölgede yaşayan diğer aşiretlerin yaylaya çıkabilmeleri için Kozanoğlu aşireti ile ya iyi geçinmeleri ya da ile çatışmalarını gerektirmekteydi. Sahip olduğu bu stratejik konum sayesinde Kozanoğlu Aşiret bölgedeki hâkimiyetini iyice kuvvetlendirirken zaman zaman Çapanoğulları gibi ayanlarla da ortaklık kurup devlete karşı isyanlarda bulunarak bölgede Osmanlı kuvvetlerini bastıracak bir güç haline gelmişti. Gerek devlete gerek bölgede bulunan aşiretlere karşı verdiği mücadelelerle ünlenen Kozanoğlu Aşireti firarilerin sığınma yeri haline gelmişti. Ancak Kozanoğlu aşireti her zaman devlete karşı bir tavır sergilememiş, Kavalalı Mehmet Paşa'nın isyanında olduğu gibi bazen de Bab-ı Ali'nin yanında yer almıştır. Fakat Kırım Savaşı ile birlikte askere olan ihtiyacın artmasıyla devlet de gerekli asker ihtiyacını karşılamak, bölgeyi devlet kontrolüne almak ve burada bulunan konargöçerleri ıslah etmek için Cevdet Paşa ve Derviş Paşa komutası altında Fırka-ı İslâhiye Alayları kurdu.⁹²

Fırka-i Islahiye Alaylarının amacı Maraş'tan Elbistan'a, Kilisten Niğde ve Kayseri'ye, Adana eyaletinden Sivas eyaleti hududuna kadar olan bölgeleri itaat altına almaktır.⁹³ Bu iş için kumandanlığında Derviş Paşa'nın komiserliğinde Ahmet Cevdet Paşa'nın bulunduğu bir fırka oluşturuldu. Bu fırka on beş tabur piyade ve iki alay süvariden oluşuyordu. Bu fırkayı oluşturan askerler ise bölgenin coğrafyasına benzer dağlık ve sarp yerlerde yaşayan

⁹⁰Ahmet Cevdet Paşa, **age**, s. 106-107.

⁹¹Çukurova'da bulunan diğer aşiretler: Avşarlar, Ceritler, Tecirliler, Sırkıntılar, Bozdoğanlar, Gençoğlanoğulları, Güveloğulları, Farsahlar. Bekir Sami Bayazıt, **1865-1866 Kürtdağı, Cebel-i Bereket Kozanoğulları İsyanı ve Güneydeki Aşiretlerin İskanları. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı**, 2008, s. 21.

⁹²Köse, **age**, s.80.

⁹³Bayazıt, **age**, s.32.

Arnavutlar ve bölgede bulunan aşiretlerle baş edecek kadar dirayetli Zeybeklerdi. Bunlara ek olarak fırkada Gürcü, Çerkez ve Kürt atlıları da bulunmaktaydı.⁹⁴

Fırka-i Islahiye, İstanbul'dan ayrılmadan önce Kozanoğulları üzerine gitmeyi planlasa da bölgeyi tanıyan Hicaz valisi Vecihi Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve Fırka yola çıkmadan bölge hakkında verdiği bilgiler Fırka-i Islahiye bölgede gerçekleştireceği hareket planında değişikliğe gitmesine yol açtı. Vecihi Paşa, bölgede bulunan diğer aşiretlerin Kozanoğlu aşiretini desteklemesinden dolayı önce Kozanoğlu aşiretine saldırmanın taktiksel hata olacağını onun yerine bölgede bulunan diğer aşiretleri kontrol edip Kozanoğlu aşiretini yalnız bıraktıktan sonra bu aşiretin üzerine gitmenin ıslah hareketleri açısından daha etkili olacağını söyledi.⁹⁵

Fırka-i Islahiye gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra İstanbul'dan yola çıkarak deniz yoluyla 6 Haziran 1864 tarihinde İskenderun Limanına geldi. Ordu, Beylan tarafında bulunan ordugâha gitti. Derviş Paşa ise bir kısım askerle Payas'a geçip isyancıların sahille iletişimini kesmek için önlemler aldıktan sonra Beylan'da bulunan ordugâha döndü. Beylan'dan sonra Gavur Dağı (Nur ya da Amanos Dağları olarak da adlandırılmaktadır) ve Kürt Dağı arasındaki vadide ilerleyişi sırasında buralarda isyan halinde bulunan aşiretler ya kendi rızaları ile gelip itaat ettiler veyahut cebren itaat altına alınıp nüfus sayımları yapıldıktan sonra asker alımları için kuraya sokuluyordu. Harekâtın bu kadar başarılı geçmesinde Derviş Paşa'nın geçmiş tecrübeleri de yadsınamazdı. Dağlık bölgelerde gerçekleştirilen operasyonlara aşına olan paşa bölgeye uyum sağlayabilmek için askerlere çarık giydirip çanta yerine dağarcıkla⁹⁶ donatmıştı. Nitekim alınan önlem ve yapılan hazırlıkları faydasını gösterdi. Aşiretler Fırka-ı Islahiye'nin şartlarını kabul ederek Kozanoğlu Aşiretinin yavaş yavaş yalnız kalmasını neden oldular. Eylül ayına varmadan İskenderun'dan başlayıp Gavur Dağları ve Kürt Dağlarında bulunan isyanları bastırıp bölgenin nüfus sayımını ve askerlik kurasına katılmasını sağlayan Fırka-i Islahiye, Eylül'ün birinci günü itibariyle Kozanoğlu aşiretini itaat altına almak için Kozan'a ilerlemeye başladı. Fırka-i Islahiye, İskenderun Limanına çıktığında bölge halkını

⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **Maruzat**, s.116.

⁹⁵ Emine Altunay Şam, "Adana Eyaletine Bağlı Kozandağı Eşkiyalık Olayları ve Alınan Tedbirler", **Perspectives on Ottoman studies : Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008**, Berlin-2010, s.69; Maruzat'ta İslahiye ordusunun hareket planında değişikliği İskenderun'a geldikten sonra yaptığını burada bulunan Halep Valisi Süreyya Paşa ve Adana Rıza Paşa'nın verdiği bilgiler sonrasında gerçekleştiğini beyan etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, **Maruzat**, s.133.

⁹⁶ Dağarcık, **Meşin torba, Türkçe Sözlük**, TTK Yayınları, Ankara 1969, s. 178.

bilgilendirmek üzere hazırlanan bildirileri Kozan başta olmak üzere bütün ıslahat yapılacak bölgeye dağıtılması için yollamıştı.⁹⁷

Kozanoğulları Aşireti Yusuf Ağa zamanında doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş olup, batı kısmını babası Ömer Ağa ile birlikte Ahmet Ağa, doğu kısmını ise Yusuf Ağa yönetiyordu. Fırka'ı Islahiye Alayları Osmaniye'ye vardıkları zaman Ömer Ağa ile Yusuf Ağa'nın kardeşi Halil Bey ordugaha geldiler. Ömer Ağa devlete bağlılığını bildirdikten sonra oğlu Ahmet Ağa ile görüşmek için tekrar Kozan'a dönerken Halil Bey ise Islahiye ordusu ile kalmayı tercih etti.⁹⁸

Fırka-ı Islahiye Ordusu Kozan'a gelince Kozan Aşiretinin doğu kısmı boyun eğip itaat etmeyi kabul ederken, başında Ahmet Ağa'nın bulunduğu batı kısmı henüz itaate yanaşmamıştı. Ahmet Ağa, Fırka-ı Islahiye ordusu ile mücadele etme taraftarıydı. Hatta bunun için Kozan'ın ileri gelenleri ile istişare etmiş fakat ileri gelenler itaat yolunun tercih edilmesinin daha hayırlı olacağını, isyan durumunda bütün hayatının dağdan dağa firari bir şekilde yaşamak zorunda kalacağını belirtmesi üzerine Ahmet Ağa da Fırka-i Islahiye Ordusuna gelip bağlılığını bildirmiş ve Kozan isyanı bu şekilde bitmiştir. Aşiretin önde gelenlerine ise çeşitli memurluklar verilmek suretiyle bölgeden uzaklaştırılmıştır.⁹⁹

⁹⁷Bayazıt, **age**, s.93-124.

⁹⁸Bayazıt, **age**, s.120-124.

⁹⁹Bayazıt, **age**, s.128-129.

II. BÖLÜM

KOZAN LİVA MERKEZİ: SİS KAZASI

1600'lü yıllara kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı bir şekilde Ramazanoğulları tarafından yönetilen Kozan livasının da dâhil olduğu Çukurova bölgesi daha sonra Halep vilayetine bağlandı. 1869 yılında Halep vilayetinin sınırlarını daraltmak amacıyla Adana vilayeti kuruldu ve Kozan livası da bu vilayete bağlandı.¹⁰⁰

2.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri

Adana vilayeti salnamelerine göre Kozan livası, Sis (merkez), Haçin, Kars-ı Zülkadriye ve Feke (Bilanköy) olmak üzere dört kazadan oluşuyordu. Günümüzde bu kazalardan Sis, Kozan; Haçin, Saimbeyli; Kars-ı Zülkadriye, Kadirli; Bilanköy, Feke olarak bilinmektedir. Salnamelerde bu kazalara bağlı köy ve mahallelerden de bahsedilmektedir. Ancak Adana vilayeti salnamelerinde belirtilen köy ve mahalle sayıları ile ulaşabildiğimiz isimlerin sayısı farklılık göstermektedir. Salnamelerde Sis kazasının beş mahalle ve seksen köyden oluştuğu belirtilmesine rağmen bizim ulaşabildiğimiz yer isimlerinin toplam sayısı altmış üç olup, bunların hangilerinin mahalle hangilerinin köy olduğu da belirtilmemiştir. Ayrıca bu yerlerden hangilerinin Müslümanlara, hangilerinin gayrimüslimlere ait olduğu belirtilmemiştir. Adana vilayeti salnamelerinde geçen Sis kazasına bağlı köylerin isimleri şu şekildedir:

¹⁰⁰Tufan Gündüz, **Bozulus Türkmenleri (1540- 1640)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1996, s.17.

Tablo 1. Sis Kazasında Bulunan Mahalle ve Köyler¹⁰¹

Akçalıuşağı	Bucak	Ebulhüdalı	Karabucak	Kızlarsekisi	Minnetli	Sokutaş
Aktam	Çamdere	Eydim	Karacalı Gediklisi	Kızıllar	Muradlı	Şerifli
Alapınar	Çandak	Gödekli	Karamusalı	Köseli Gaffar Uşağı	Okçulu	Taburlu
Antilkemer	Çobanuşağı	Gökgöz	Karanebili	Kudas	Orandere	Tokmanklı
Atik Kabasakal	Çolakuşağı	Gündekli	Kayaktepe	Kuyucuk	Orcan	Toros-ı Arab
Ayvalı	Çörekli	Hacı Mirzalı	Kayublu	Mahyalar	Pınargözü	Turaluşağı
Battalerik	Çullu uşağı	Hacılar	Ketan-ı Arab	Malhızırlı	Post Kabasakal	Velicanlı
Bektaşlı	Değirmenci Uşağı	Hammam	Kıbrıslar	Mantaş	Salmanlı	Yeniköy
Boldaklı	Düzağaç	Hüsametli	Kıyılık	Menak	Sipahili	Zeballı

2.2. Kazanın Demografik Yapısı

Adana vilayeti salnameleri, vilayette bulunan kazaların demografik yapısı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Sadece H.1290/M.1873 tarihli salnamede nüfusla ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Bunun dışındaki bütün salnameler kazaların nüfus sayılarını vermekle birlikte H.1308/M.1891 ve sonraki birkaç salnamede hane sayılarına dair verilere yer verilmemiştir. Bu arada H.1293/M.1876, H.1294/M.1877, H.1296/M.1879 ve H.1297/M.1880 tarihli salnamelerde Müslim ve gayrimüslimler için verilen hane ve nüfus sayısına dair rakamların aynı olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum bahsi geçen son üç senede yeni sayımların yapılmayıp, H.1293/M.1876 tarihindeki sayısal verilerin salnamelere aynen işlendiği yönünde bir şüphe doğurmaktadır. Bu nedenle bahsi geçen son üç yıl için verilen hane ve nüfus bilgilerinin çok sağlıklı olmadığı söylenebilir.

Sis kazasının nüfusuna dair aşağıda Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılarak hazırlanan tablodaki nüfusun Müslüman ve gayrimüslim olarak değerlendirildiği görülmektedir. Salnamelerde Müslüman olarak verilen nüfus tek etnik gruptan yani Türkmenlerden oluşmaktaydı. Türkmenlerin bölgeye gelişi Abbasiler dönemine dayanmaktadır. Abbasi ordusunda görev alan Türkmen aşiretler Harun Reşit'in buraları fethedip Anavarza Kalesi'ni güçlendirmesinden sonra buraya yerleştirildiğinden dolayı Türklerin buraya girişini 800'lü yıllara dayandırmak yanlış olmaz.¹⁰² Bölgedeki Türkmen yoğunluğu Selçukluların Anadolu'ya yaptığı yoğun akınlar özellikle de 1071 Malazgirt Savaşı sonrası

¹⁰¹SVA, H.1293, s.86; SVA, H.1296, s.164.

¹⁰²Emin Yüce, **100 Soruda Kozan'ın Tarihi Coğrafyası**, Arık Yayıncılık, Adana 2015, s.22.

giderek artmıştır. Ramazanoğullarının bölgeye hâkim olmasıyla da buradaki Türkmen nüfusunun yoğunluğu zirveye ulaşmıştır.¹⁰³

Salnamelerde gayrimüslim olarak verilen nüfus ise Ermenilerden oluşmaktaydı. Ermenilerin Kozan'a ne zaman geldiklerinin tarihsel tespitleri tam yapılamamakla birlikte bazı yazarlar Ermenilerin eskiden beri az da olsa bu bölgede bulunduğunu, fakat M.Ö. 95 yılında toplu Ermeni akınlarının başladığını ve Orta Çağ'da bölgenin tam bir Ermeni bölgesi olduğunu belirtmektedir. Bazı yazarlar ise bölgenin Doğu Anadolu'da bulunan Büyük Ermenistan'a bağlı Küçük Ermenistan olarak bilindiğini, fakat Ermenilerin bu bölgede hiçbir zaman tam bir hâkimiyet sağlayamadığını söylemektedir. Bazı tarihçiler ise bu bölgedeki Ermeni nüfusun Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'da bulunan Ermenilere karşı uyguladığı baskılar sonucunda doğudan güneye göçmesi ile arttığını söylemektedir.¹⁰⁴ Ermenilerin Kozan'a gelişi hangi tarihte başlarsa başlarsın burada Kilikya Ermeni Krallığı kuracak kadar büyük bir nüfus ve yetki alanına sahip oldukları görülmektedir. Ermenilerin Sis (Kozan) merkezli bir krallık kurmalarına rağmen bölgeyi tam bir hâkimiyet altına aldıklarından bahsedilemez, çünkü genellikle bölgedeki Bizans, İran, Selçuklu, Haçlı orduları gibi dönemin baskın gücünün yanında durarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Ermenilerin bekaları açısından uyguladıkları bu denge politikası zaman zaman kendi aleyhlerine de sonuçlandı. Haçlıların kendilerine yardım edeceğini düşünerek Haçlı ordularına yardım eden Ermeniler, bölgedeki stratejik yerleri ele geçiren Haçlıların topraklarına el koymaları ve Ermeni derebeylerini öldürmeleriyle politikalarının işe yaramadığının farkına vardılar. Her ne kadar uyguladıkları politikalar zaman zaman beklentilerini karşılamasa da Ermeniler, Memlüklerin bu bölgeyi ele geçirmesine kadar krallıklarını hayatta tutmayı başardılar. Her ne kadar bölge önce Memlüklerin, sonra da Ramazanoğulları ve Osmanlıların eline geçmişse de Ermeniler, Türklerin hâkimiyeti altında yaşamlarına devam ettiler.¹⁰⁵

¹⁰³Gündüz, **age**, s.17.

¹⁰⁴Şamil Yazan, **Kozan Livasında Yaşayan Osmanlı Ermenilerinin Siyasi Faaliyetleri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s.17.

¹⁰⁵Şamil Yazan, **agt**, s.4.

Tablo 2. Salnamelere Göre Sis Kazasında Nüfus Değişimi¹⁰⁶

Yıl (H/M)	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Toplam Hane	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Toplam Nüfus
1289/1872	205	437	642	404	1.018	1.422
1290/1873	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1293/1876	197	472	669	458	973	1.431
1294/1877	197	472	669	458	973	1.431
1296/1879	197	472	669	458	973	1.431
1297/1880	197	472	669	458	973	1.431
1299/1882	200	577	777	498	973	1.471
1308/1891	-----	-----	-----	18.338	2.185	20.523
1309/1892	-----	-----	-----	18.225	2.085	20.310
1318/1900	-----	-----	-----	17.367	2.262	19.629
1320/1902	-----	-----	-----	16.967	2.221	19.188

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda gerçekleştirilen nüfus sayımlarının asıl amacı vergi ve asker miktarını belirlemektir. 1882 yılına kadar sadece erkek nüfusun sayımı yapıldı. Bu nedenle 1882 yılı öncesinde yerleşim birimlerinin nüfuslarını yaklaşık olarak ortaya koyabilmek için sayım cetvellerinde verilen nüfusu ikiyle çarpmak gerekmektedir¹⁰⁷. Bu bağlamda Sis kazasının genel nüfusunu yaklaşık olarak 1872'de 2.844, 1881'de ise 2.942 olarak değerlendirmek gerekir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Kozan livasının merkez kazası olan Sis'in 1872-1881 arasındaki nüfusunda pek bir değişim olmadığı, erkek nüfusunda sadece 49 artış olduğu görülür (Tablo 2.). Kazanın 1891 yılındaki nüfusuna baktığımızda ise ciddi bir artış göze çarpmaktadır. Öyle ki 1872'de yaklaşık 2.844 olan Sis kazası nüfusu, 1891'e gelindiğinde 20.523'e çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle kazanın nüfusu yaklaşık 7 kat artış göstermiştir.¹⁰⁸

Kısa sürede yaşanan bu büyük artışın iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1882 yılı sonrasında kadınların da sayılmasıdır. Dolayısıyla 1881'de 2942 olan nüfusun bir yıl sonra yaklaşık 6000 civarında sayıldığı ifade edilebilir. Nüfus artışının önemli bir kısmı ise 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde savaş bölgesinden göç eden tebaanın bu bölgelere yerleşmesinden kaynaklanmıştır. Göç konusu, hem gelenler için hem de bölgede yaşayanlar için planlanması gereken bir husustur. Osmanlı Devleti de bu sebeple gelenlerin, iktisadi ve toplumsal hayatı olumsuz etkilemeyecek şekilde

¹⁰⁶SVA, H.1293, s.87; SVA, H.1289, s. 83; SVA, 1296, s. 165; SVA, H.1309, s.146; SVA, H.1320, s.157; SVA, H.1299, s.86; SVA, H.1294, s.85; SVA, H.1297, s.123-124; SVA, H.1318, s.150; SVA, H.1308, s. 134.

¹⁰⁷Sacit Uğuz, "Nüfus Defterlerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarisında Erdemli ve Çevresi Yörüklerinin İdarî ve Demografik Durumu", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.7, 2018, s. 1380-1392.

¹⁰⁸SVA, H.1289, s.83.

muhacirleri yerleştirmek amacıyla muhacir komisyonları oluşturdu.¹⁰⁹ Bu komisyon tarafından belirlenen g yerlerinden birisi de Adana vilayeti idi. Bölgeye genellikle Kırım'dan gelen Nogay muhacirleri yerleştirildi. Ancak bunlardan bir kısmı Adana ve Kozan'ın havasına ve suyuna alışamayacaklarını düşündüğünden başka bölgelere isknlarının gerçekleştirilmesini istedi.¹¹⁰ Bu durumun da salnamelere yansıdağı görülmektedir. 1891 yılında Kozan kazasının nüfusu 20.523 iken tedricen azalma yaşanmış ve 1902 yılına gelindiğinde 19.188'e dřmřtr¹¹¹.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde H.1289/M.1872 tarihli salnameden H.1308/M.1891 tarihli salnameye kadar Sis kazasındaki gayrimüslim hane ve nüfus sayısının Müslüman hane ve nüfus sayılarına göre yaklaşık iki, hatta iki buçuk kat daha fazla olduğı dikkat çekmektedir. Yukarıda bahsi geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında memleketlerinden göç eden Müslümanların bu bölgeye yerleştirilmesi neticesinde Sis kazasının demografik yapısının da ciddi bir şekilde değıştiğı görülmektedir. Öyle ki kazada daha önce azınlıkta kalan Müslüman halk, muhacirlerin gelmesiyle Hıristiyanlardan yaklaşık sekiz-dokuz kat daha fazla bir nüfusa sahip olmuşlardır.

H.1289/M.1872 ve 1308/1891 tarihli salnameler arasında Müslüman hane sayısında küçük bir düşüş gözlemlenmesine rağmen nüfuslarında yaklaşık % 25 civarında bir artış yaşanmıştır. Gayrimslimlerde ise tam tersi bir durum söz konusudur. İki tarih arasında gayrimüslim hane sayısı % 30 oranında artış gösterirken, nüfus sayılarında küçük bir miktar düşüş görünmektedir. Ancak on yıl sonra, 1881'den 1891'e kadar ise gayrimüslim nüfusun 973'ten 2.185'e yükseldiğı görülmektedir.

Abdülaziz'in 1876'da tahtan indirilmesi, I. Meşrutiyetin ilanı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından gelen kitle halindeki glerin meydana getirdiğı sıkıntılar sonrasında 1881/1882 sayımı yapılmaya başlanmış ve ancak 1890'da tamamlanabilmiştir. Sayımın açıklanmasının hemen ardından yayınlanan 1891 tarihli salnameye göre vilayetin nüfusu 371.170'e yükselmiştir. Bunun 328.768'i Müslüman, 42.402'si gayrimüslimdir. Bu tarihte nüfusun arttığı gibi liva sayısının da artmasıyla, nüfusun livalara dağılım oranı değışmiştir.

¹⁰⁹Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Gler", **Karadeniz Araştırmaları**, S. 31, Güz 2011, s. 22-23; Uğur nal eserinde 5000 hanelik 25000 ailenin Adana'ya gönderilmesinden bahsetmektedir. Uğur nal, **Belgelerinde Kafkas Gleri I**, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. İstanbul 2012, s. 103-106.

¹¹⁰Hakkı Yazıcı ve Muammer Demirel, "93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'nden Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler", **A.. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 29. Erzurum 2006, s. 267, 271. Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay G ve İskânları (1859-1861)" **BİLİG**, Bahar 2008, S. 45, 45-72.

¹¹¹SVA, H.1308, s.141; SVA, H.1320, s.157; SVA, H.1308, s.134.

Buna göre; “nüfus yoğunluğu olarak birinci sırada 100.416 ile Adana, ikinci sırada 81.071 ile İçil, üçüncü sırada 72.328 ile Kozan, dördüncü sırada 61.897 ile Mersin ve son sırada 55.458 nüfusla Cebel-i Bereket livası yer almaktadır. Ermeni, Rum, Protestan, Katolik ve Süryanilerden oluşan gayrimüslim nüfus yoğunluğu da yine 17.059’la Adana livasındadır. Bunu 12.635’le Kozan, 7.285’le Cebel-i Bereket, 3.699’la Mersin ve 1.724 ile İçil livaları izlemektedir”.¹¹²

2.3. Livanın İdari Yapısı

Sis kazası, Kozan livasının merkezi idi. Bu nedenle burada kaza yönetimi yerine liva yönetimi bulunmaktaydı. Bu bağlamda Sis kazasının idari yapısı yerine Kozan livasının idari yapısından bahsedilecektir. Osmanlı Devleti 1839 yılında ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile mevcut sistemlerini ortadan kaldırarak idari, askeri, mali ve eğitim alanında yenilikler yaparak modernleşmeye çalışmıştı. Müslim ve gayrimüslim bütün halkı memnun etmek amacıyla yapılan bu yenilikler Osmanlı taşra idaresini doğrudan ilgilendirmekteydi. Bu yeniliklerden birisi taşra halkı üzerinde bir sömürü aracı olan iltizam sisteminin kaldırılarak, yerine halktan daha adil bir şekilde vergi toplaması için kurulan muhassıllık sistemi idi. Vergi toplamakla birlikte mali alanda bazı görevleri olan muhassıllara yardımcı olması için de muhassıl meclisleri oluşturdu. Muhassılın hukuka uygun davranıp davranmadığının kontrolü de bölge kâtipleri aracılığıyla takip edilecekti. Muhassıl meclisleri, muhassıl ve kâtiplerden başka bölgenin hâkimi, müftüsü, asker zabiti ile bölge ileri gelenlerinden seçilen dört kişiden oluşacaktı. Ancak devlet beklediği sonucu alamadığı muhassıllık sistemini iki yıl gibi bir kısa deneme süresinin ardından kaldırdı. Bununla birlikte taşrada görev yapan idari meclisleri yerinde bıraktı. Aynı zamanda idari sistemde yaptığı değişiklikle liva ve köy arasında kaza idari birimi teşkil etti. Bu değişiklik sonucunda idari yapı aşağıdaki grafikteki gibi bir hal aldı.¹¹³

Yeni bir idari birim olan kazalar kaza müdürleri tarafından yönetilmeye başlandı. Kaza müdürü, vergi toplama görevinin yanı sıra bölgenin güvenliğinden de sorumluydu. Ayrıca

¹¹²Hasgöl, **agt**, s.294-295.

¹¹³İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.32-35; Sadık Fatih Torun, “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.35, S.60, 2016, s. 157-174.

muhassıllık sisteminde olduğu gibi kazalarda oluşturulacak bir meclis kaza müdürüne danışmanlık yapmaktaydı.

1849 Nizamnamesi ile geniş yetkilere sahip Müslim ve gayrimüslimlerden oluşan eyalet ve kaza meclislerini oluşturularak, halkın alınan kararlara katılması sağlandı. 1852 yılında yayınlanan Nizamname bu meclislerin başkan ve görevlileri merkez tarafından değil, bölgenin mülki amiri tarafından atanmasını beraberinde getirdi. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler vilayete, sancaklar livaya dönüştürüldü. Bu idari yapının mülki amirleri ise vilayetlerde vali, livalarda mutasarrıf, kazalarda müdür, köylerde ise muhtardı. 1871 yılında uygulamaya konan yeni bir nizamname ile idare yapıda değişiklik yapılarak, kaza ile köy arasında nahiye birimi oluşturuldu. İdari yapıdaki bu değişim idarecilerin de değişimine neden olmuş ve idarecilerin değişimi eyaletten köye şu şekilde sıralanmaktadır.¹¹⁴

2.3.1. Liva İdare Meclisi

Daha önce bahsedildiği üzere livalara bağlı kaza ve köylerin her türlü sorunun görüşüldüğü meclis olarak tanımlanabilecek Liva İdare Meclisleri, muhassıllık sistemiyle birlikte Abdülmecit zamanından kurulmuştur. Şeri davalar dışındaki mahkemelerin de görüldüğü yer olan bu meclis ayrıca livalarda çözümü mümkün olan konularda da yetkindi. Mutasarrıfın başkanlığında toplanan meclis tabii azalar ve seçilmiş üyelerden oluşmaktaydı.¹¹⁵ Tabii azaları mutasarrıf, müftü, tahrirat müdürü, muhasebeci ve naip oluştururken, seçilmiş üyeler değişiyordu. Kazaların yönetimi için de Meclis-i İdare-i Kaza adında bir meclis bulunmaktaydı. Bu meclisinde tabi üyeleri kaymakam, naip, müftü, tahrirat kâtibi ve sandık emini olup bunlar dışında seçilmiş üyeler de bulunmaktaydı.

Arapça tasarruf eden anlamına gelen mutasarrıf sözcüğü 17. yüzyılla birlikte bir yöneticisinin unvanı olarak kullanılmaya başlandı. Mutasarrıflar atanırken daha önceki vazifelerinde gösterdiği başarılar veya atanacağı yerin özel durumuna bakılarak padişahın onayıyla atanırdı. Mutasarrıflar bölge emniyetinden ve vergi toplamaktan sorumlu olmakla birlikte aldıkları maaş da bu bölgede elde edilen gelirlerden temin edilirdi. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte mutasarrıflık müessesesi ülke genelinde yaygınlık kazanırken 1864 Vilayet

¹¹⁴Ortaylı, *age*, s. 46-64.

¹¹⁵Torun, *age*, s. 159-160.

Nizamnamesi ile kurumsal bir yapıya ulaştı. Valinin yardımcısı olarak tanımlayabileceğimiz mutasarrıflık müessesesi, amirine bağlı olduğu için direk merkezle iletişime geçmesi mümkün olmayıp ancak valilik aracılığıyla gerekli yazışmaları ve iletişimi sağlayabilirdi.¹¹⁶

Tablo 3. Kozan Livasında Görev Yapan Mutasarrıflar¹¹⁷

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Hacı Süleyman Bey
1290/1873	Emin Fehim Paşa
1293/1876	Abdulkadir Kemal Efendi
1294/1877	Abdulkadir Kemal Efendi
1296/1879	Abdulkadir Kemal Efendi
1297/1880	Mehmet Reşit Bey
1299/1881	Tevfik Sami Bey
1308/1891	Mustafa Zihni Paşa
1309/1892	Mustafa Zihni Paşa
1318/1900	Ömer Şevki Paşa
1320/1902	Ömer Şevki Paşa

Adana vilayeti salnameleri ışığında 1872-1902 yılları arasında Kozan livasında en az yedi mutasarrıfın görev yaptığı anlaşılmaktadır. En az olarak belirtmemizin sebebi, salnamelerin kesintiye uğrayarak her yıl yayınlanmamasıdır. Özellikle 1881-1891 ve 1892-1900 yılları arasındaki uzun zaman dilimlerinde Adana vilayeti salnamesi yayınlanmaması, Kozan livası mutasarrıflarının tamamını bu kaynak üzerinden tespit etmemize imkân vermemektedir. Tablodan bazı mutasarrıfların çok kısa süre görev yaptıkları, hatta bazılarının sadece bir yıl Kozan’da kalarak yerini başkalarına terk ettikleri göze çarpmaktadır. Abdulkadir Kemal Efendi ve Ömer Şevki Paşa gibi bazı mutasarrıfların ise en az üç yıl Kozan’da görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

¹¹⁶Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.31, İstanbul 2006, s. 377-379.

¹¹⁷SVA, H.1289, s.80; SVA, H. 1290, s.81; SVA, H.1293, s.79; SVA, H.1294, s.78; SVA, H.1296, s.157; SVA, H.1297, s.125; SVA, H.1299, s.91; SVA, H.1308, s.139; SVA, H. 1309, s.153; SVA, H.1318, s.151; SVA, H.1320, s.158.

Tablo 4. Kozan Livasında Görev Yapan Müftüler¹¹⁸

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Ahmet Efendi
1290/1873	Ahmet Efendi
1293/1876	Halil Halis Efendi
1294/1877	Halil Halis Efendi
1297/1880	Ahmet Efendi
1299/1881	Ahmet Efendi
1308/1891	Ahmet Hilmi Efendi
1309/1892	Hamid Hilmi Efendi
1318/1900	Ahmet Hilmi Efendi
1320/1902	Ahmet Hilmi Efendi

H.1296/M.1879 tarihli salnamede Kozan livasındaki müftünün ismi belirtilmemiştir. Kozan livasında 1872-1902 yılları arasında en az dört müftünün görev yaptığı görülmektedir. Müftüler arasında en uzun süreyle görevi Ahmet Hilmi Efendi'nin yaptığı anlaşılmaktadır. 1289/1872, H.1290/M.1873 ve daha sonra H.1297/M.1880 H.1299/M.1882 tarihlerinde görev yapan müftünün isminin Ahmet Efendi olduğu görülmektedir, ancak bu kişinin aynı kişi olup olmadığı tespit edilememiştir.

Tablo 5. Kozan Livasında Görev Yapan Naipiler¹¹⁹

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Emin Efendi
1290/1873	Mehmet Emin Efendi
1293/1876	Mehmet Arif Efendi
1294/1877	Mehmet Arif Efendi
1296/1879	Mustafa Raşit Efendi
1297/1880	Ömer Lütfi Efendi
1299/1881	Mahmut İsmet Efendi
1308/1891	Mehmet Rıza Efendi
1309/1892	Ömer Kaşif Efendi
1318/1900	Yusuf Ziyaüddin Efendi
1320/1902	Mahmut Fevzi Efendi

¹¹⁸SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.81; SVA, H.1293, s.79; SVA, H.1294, s.78; SVA, H.1296, s.157; SVA, H.1297, s.125; SVA, H. 1299, s. 91; SVA, H.1308, s.139; SVA, H.1309, s.153; SVA, H.1318, s.151; SVA, H.1320, s.158.

¹¹⁹SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.81; SVA, H.1293, s.79; SVA, H.1294, s.78; SVA, H.1296, s.157; SVA, H.1297, s.125; SVA, H.1299, s.91; SVA, H.1308, s.139; SVA, H.1309, s.153; SVA, H.1318, s.151; SVA, H.1320, s.158.

Salnamelerden anlaşıldığı üzere Kozan livasında 1872-1902 tarihleri arasında hâkim olarak kadıların yerine naipler görev yapmışlardır. Naipler arasında en uzun süre görev yapanın hangisi olduğu tespit edilememekle birlikte Mehmet Arif Efendi'nin ismi H.1293/M.1876 ve H.1294/M.1877 tarihli salnamelerde geçmektedir. H.1289/M.1872 ve H.1290/M.1873 tarihli salnamelerde naip olarak sırasıyla Emin Efendi ve Mehmet Emin Efendi'nin ismi geçmektedir. Arka arkaya gelmesinden dolayı bunların aynı kişi olma ihtimali yüksek bulunmaktadır.

Tablo 6. Kozan Livasında Görev Yapan Muhasebeciler¹²⁰

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Sami Efendi
1290/1873	Mehmet Sami Efendi
1293/1876	Sami Efendi
1294/1877	Mehmet Sami Efendi
1296/1879	Mehmet Sami Efendi
1297/1880	Mehmet Salih Efendi
1299/1881	Mustafa Nuri Bey
1308/1891	Mehmet Nazif Bey
1309/1892	Muhammet Kemal Efendi
1318/1900	Muhtar Efendi
1320/1902	Muhtar Efendi

Salnamelere bakıldığında H.1289/M.1872, H.1290/M.1873, H.1293/M.1876, H.1294/M.1877, H.1296/M.1879 tarihlerine bakıldığında Sami Efendi ismine rastlanmaktadır. Bu isim bazı salnamelerde Sami Efendi olarak geçerken bazı salnamelerde ise Mehmet Sami Efendi olarak geçmektedir. İsmi bu şekilde farklı yazılıyor olması, bu kişinin aynı kişi olup olmadığı konusunda kesin bir görüş belirtmemizi engellemektedir.

¹²⁰SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.81; SVA, H.1293, s.79; SVA, H.1294, s.78; SVA, H.1296, s.157; SVA, H.1297, s.125; SVA, H.1299, s.91; SVA, H.1308, s.139; SVA, H.1309, s.153; SVA, H.1318, s.151; SVA, H. 1320, s. 158.

Tablo 7. Kozan Livasında Görev Yapan Tahrirat Memurları¹²¹

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Ali Efendi
1290/1873	Sait Efendi
1293/1876	Rıfat Efendi
1294/1877	Sait Efendi
1296/1879	Ömer Sabri Efendi
1297/1880	Ömer Sabri Efendi
1299/1881	Talat Bey
1308/1891	Rıza Efendi
1309/1892	Rıza Efendi
1318/1900	Nedim Bey
1320/1902	Nedim Bey

Kozan livasında görevli olan tahrirat memurları içerisinde Sait Efendi, Ömer Sabri Efendi, Rıza Efendi ve Nedim Bey'in isimlerinin ikişer kez geçtiğini görmekteyiz. Ömer Sabri Efendi, Rıza Efendi ve Nedim Bey'in isimlerinin artarda salnamelerde geçmesi aynı kişi olma ihtimallerini kuvvetlendirmektedir. Ancak Sait Efendi'nin isminin ikinci H.1290/M.1873 ve dördüncü H.1294/M.1877 salnamelerde geçmesi üçüncü H.1293/M.1876 salnamede ise Rıfat Efendi isminin olması bizi Sait Efendi'nin aynı kişi olup olmadığına dair şüpheye düşmemize neden olmaktadır.

¹²¹SVA, H. 1289, s.80; SVA, H. 1290, s. 81; SVA, H. 1293, s. 79; SVA, H. 1294, s. 78; SVA, H. 1296, s. 157; SVA, H. 1297, s. 125; SVA, H. 1299, s. 91; S.V. A. 1308, s. 139; SVA, H. 1309, s. 153; SVA, H. 1318, s. 151; SVA, H. 1320, s. 158.

Tablo 8. Kozan Livası İdari Meclisinin Seçilmiş Üyeleri¹²²

Yıl (H/M)	Üye İsimleri			
1289/1872	Hasan Efendi	İbrahim Ağa	Halil Efendi	İshak Ağa
1290/1873	İbrahim Ağa	İbrahim Ağa	Hacı Hüseyin Ağa	Sahaf Efendi
1293/1876	Şeyh Ali Efendi	Hacı Halil Efendi	Şahin Ağa	Kirkor Ağa
1294/1877	Şeyh Ali Efendi	Hacı Halil Efendi	Şahin Ağa	Kirkor Ağa
1296/1879	Abdullah Efendi	Hacı Hüseyin Ağa	Karabet Ağa	
1297/1880	Kösezade Hacı Ağa	Abdullah Efendi	Karabet Ağa	Kuyumciyan Kirkor Ağa
1299/1881	Durmuş Ağa	Kösezade Hacı Ağa	Karabet Ağa	Circor Karabet Ağa
1308/1891	Müftüzade Abdullah Kemal Efendi	Kösezade Hacı Hüseyin Ağa	Nalbantyan Agop Ağa	Kasarcıyan İshak Ağa
1309/1892	Müftüzade Abdullah Kemal Efendi	Kösezade Hacı Hüseyin Ağa	Nalbantyan Agop Ağa	Kasarcıyan İshak Ağa
1318/1900	İbrahim Ağa	Hasan Ağa	Avadis Ağa	Haçator Ağa
1320/1902	İbrahim Ağa	Hasan Ağa	Avadis Ağa	Haçator Ağa

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere H.1296/M.1879 tarihli salname dışında diğer sanelerde dört tane seçilmiş üye bulunmaktadır. Tabloda bulunan isimlerden yola çıkarsak H.1289/M.1872 ve H.1290/M.1873 tarihlerinde meclis üyelerinin tamamı Müslüman iken daha sonra üyelerin arasına gayrimüslimlerin de katıldığı görülmektedir. Gayrimüslim üye sayısı H.1293/M.1876, H.1294/M.1877 ve H.1296/M.1879 tarihlerinde bir kişi iken daha sonraki tarihlerde bu sayı ikiye çıkmıştır. Meclis üyelerinin H.1290/M.1873 yılında bir kişi dışındaki üyelerin tamamının bir önceki yıla göre değiştiği görülmektedir. Diğer yıllarda ise genellikle üyelerin ardı ardına en az iki yıl görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle 1876, 1879, 1891 ve 1900 yılında görev yapan kişiler bir sonraki yılda da yeniden azalığa seçilmişlerdir. Her yıl salname yayınlanmaması, bu kişilerin daha sonraki yıllarda da görev yapıp yapmadıklarını öğrenmemizi engellemektedir. Bununla birlikte 1900 ve 1902 yıllarında üye olarak aynı isimlerinin zikredilmesinden yola çıkarak, bu kişilerin 1901 yılında da meclis üyesi olduklarının kuvvetle muhtemel olduğu söylenebilir. Bahsi geçen yıllarda iki ya da üç yıl görev yaptığını belirttiğimiz meclis üyelerinin daha fazla süre görev yapmaları da ihtimal dâhilindedir.

¹²²SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.81; SVA, H.1293, s.79; SVA, H.1294, s.78; SVA, H.1296, s.157; SVA, H.1297, s.125; SVA, H.1299, s.91; SVA, H.1308, s.139; SVA, H.1309, s.153; SVA, H.1318, s.151; SVA, H.1320, s.158.

2.3.2. Liva Belediyesi

Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda belediye teşkilatının örgütlenmesi Tanzimat ile başlamıştır. Osmanlı devletinde belediye teşkilatının gelişmesi geleneksel dönem ve Tanzimat dönemi olarak ele alınabilir. Geleneksel dönemde belediye hizmetlerinin yürütülmesinde kadılık müessesesi, vakıflar, loncalar ve mahalleler etkin olarak rol oynamıştır. Tanzimat döneminde İstanbul şehremaneti batılı anlamda ilk belediye örneğini oluşturmaktadır. Batılı anlamda bir belediye sisteminin oluşturulmasına yönelik atılan adımlar çerçevesinde Altıncı Daire-i Belediye Teşkilatlanması batı tarzı belediye teşkilatlanmalarının Osmanlı'daki deneyimini oluşturmuştur. İstanbul açısından belediye yönetimi gelişme gösterirken, taşrada 1870 yılına kadar geleneksel örgütlenmeler devam etmiştir. Taşrada batı tarzı belediye teşkilatlanmalarının kuruluşu 22 ocak 1871 tarihli "İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi" ile olmuştur. Bu nizamname ile taşradaki belediyelerin yasal temeli atılmıştır. Vilayet, liva ve kazaların merkezlerinde belediye işleriyle ilgili belediye meclislerinin de oluşturulması öngörülmüştür.¹²³

Salnamelere göre belediye meclisi Başkan ve ona bağlı azalardan oluşmaktadır. Ancak belediye meclisine dair bilgilere H.1299/M.1882, H.1308/M.1891 ve H.1309/M.1892 tarihli salnamelerde ulaşılamamaktadır.

Tablo 9. Kozan Livası Belediyesi¹²⁴

BAŞKAN	H.1289/ M.1872	H.1290/ M.1873	H.1293/ M.1876	H.1294/ M.1877	1296/1879	1297/1880	1318/1900	1320/1902
	Muhasebeci	Muhasebeci	Mehmet Emin Efendi	Mehmet Emin Efendi	Serkes Ağa	Serkes Ağa	Hafız Osman	Mustafa Efendi
ÜYELER	Hacı Hüseyin Ağa	Muhammet Ağa	Hurşit Ağa	Hurşit Ağa	Hacı Ağa Haçuk Ağa	Hacı Ağa	Hasan Efendi	Hacı Yusuf Ağa Eyüp Efendi
	Ali Ağa	Serkes Ağa	Ali Ağa	Ali Ağa	Durmuş Ağa	Durmuş Ağa	Eyüp Efendi	Hüseyin Efendi
	Mehmet Ağa	Mısırlı Ali Ağa	Hasan Ağa	Hasan Ağa	Dursun Ağa	Dursun Ağa	Manuk Ağa	İstapan Efendi
	Serkes Ağa	Ağa Serkes	Yanos Ağa	Yanos Ağa	Artin Ağa	Patos	İstpan Ağa	Agop Ağa
						Ağa		
	Neccar Ağa	Mustafa Efendi	Manok Ağa	Manok Ağa	Unvak Kâhya	Unvak Kâhya	Ali Nazif Efendi	Ali Nazif Efendi
			Unya Ağa	Unya Ağa	Kigork Ağa	Kigork Ağa	İbrahim Rahmi Efendi	Manuk Ağa

¹²³ Fuat Yörükoğlu, 'Türk Belediyeciliğinin Gelişim Süreci', **Mevzuat Dergisi**, S.135, Mart 2009, s.10-12.

¹²⁴ SVA, H.1289, s.82; SVA, H.1290, s.82; SVA, H.1293, s. 81; SVA, H.1294, s. 80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.125; SVA, H.1318, s.155; SVA. 1320, s.162.

Mecliste Müslüman ve gayrimüslimler bulunmakta olup H.1296/M.1879 ve H.1297/M.1880 salnamelerde görüldüğü üzere gayrimüslimler meclis çoğunluğu ile birlikte meclis başkanlığını de ellerinde bulunduruyordu. Belediye meclisi başkanlığını H.1289/M.1872 H.1290/M.1873 tarihli salnamelerde gördüğümüz üzere bölgenin muhasebecisi yaparken daha sonrasında ise sivil şahıslar yapmıştır. Mehmet Emin Efendi ve Serkes Ağa'nın ismi ikişer kez geçmesine rağmen salnamelerin düzenli olmamasından dolayı hangisinin daha uzun süre yaptığı tespit edilememiştir.

2.3.3. Adli Kurumlar

Çalışmanın süre dilimini oluşturan 1872-1902 döneminde Kozan livasında aile hukuku alanında davalarını kadı veya naiplerin gördüğü Şer'i Mahkemelerin yanı sıra Bidayet Mahkemesi ve Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Mahkemesi bulunmaktaydı.

2.3.3.1. Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet

Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında kurulan idari meclislerde idari, mali ve adli işler birlikte yürütülmekteydi. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Nizamiye Mahkemelerinin kurulması sayesinde taşrada yargının idareden ayrılması sağlandı. Bu nizamnameyle vilayet ve liva merkezlerinde Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Meclis-i Cinayet isminde iki ayrı meclis kuruldu. 1865 Nisan'ında ise bu iki meclis Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet ismiyle birleştirildi. Bu meclisin görevi olarak emval ve emlaka dâhil hukuk davaları ile cinayet davalarına bakmaktaydı. Burada kararlar oy çokluğu gözetilerek alınmakla beraber bireyin hakkının korunması için vilayetlerde de istinaf mahkemeleri görev yapmaktaydı. Bu mahkemenin görevlilerini bir başkan, bir kâtip ve mümeyyizan olarak tanımlanan ve iyiyle kötüyü ayırabilecek kişiler anlamına gelen altı üye oluşturmaktaydı¹²⁵. Adana vilayeti salnameleri arasında Kozan livasında Meclis-i Temyiz ile ilk olarak 1872 yılında karşılaşmaktayız. Salnamelerde kaydedildiği üzere bu mahkemenin başkanlığını livada bulunan naip yapmaktaydı. Bu bağlamda Meclis-i Temyizin başkanları 1872'de Hacı Mustafa Efendi, 1873'de Halil Efendi, 1293/1876'de Hacı Mustafa Efendi, 1294/1877'de Hacı Mustafa Efendi, 1879'da Hacı Mustafa Efendiydi. Salnamelerden anlaşıldığı üzere bu mahkemenin seçimle belirlenen üye sayısı daha sonraki senelerde artmıştır.

¹²⁵Gürsoy Akça ve Himmet Hülür, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Ocak 2007, s. 252.

Tablo 10. Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayetın seçilmiş Üyeleri¹²⁶

1289/1872	1290/1873	1293/1876	1294/1877	1296/1879
Hacı Mustafa Efendi	Halil Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Hacı Mustafa Efendi
Vezir Ağa	Abdullah Efendi	Mehmet Efendi	Mehmet Efendi	Hacı Halil Efendi
Veli Ağa	Vezir Ağa	İshak Ağa	İshak Ağa	İshak Ağa
İbrahim Ağa	Veli ağa	Ohannes Ağa	Ohannes Ağa	Ohannes Ağa
Şahin Ağa	Şahin Ağa	Temyiz Başkatibi Ali Galip	Temyiz Başkatibi Hüsnü Efendi	Hasan Tahsin Efendi
Kirkor Ağa	Kirkor Ağa	Semur Ağa	İkinci Katip Hüsnü Bey	İkinci Katip Mahmut Reşid
Katip Ali Galip Efendi		Telgraf Müdürü Nuri Efendi	Üçüncü Katip Karabet Efendi	Üçüncü Katip Karabet Efendi
		Kozan Rusumat Memuru Nuri Efendi	Kozan Rusumat Memuru Nuri Efendi	
			Telgraf Müdürü Nuri Efendi	

Adana vilayeti salnamelerinin ilk beşinde rastladığımız Meclis-i Temyiz-i Hukuk Mahkemesi Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşmaktaydı. Salmamelere baktığımızda üye sayısının her salnamede farklılık göstermekle birlikte en az altı, en çok dokuz olduğu görülmektedir. Üyeler içerisinde Hacı Mustafa Efendi, İshak Ağa ve Ohannes Ağa'nın ismi daha çok geçmektedir. H.1293/M.1876 ve 1294/1877 tarihli salnamelerde, diğer salnamelerden farklı olarak üyeler arasında Kozan Rüsumat memuru, Telgraf Müdürü ve Temyiz başkâtibinin de olduğunu görmekteyiz.

2.3.3.2. Bidayet Mahkemesi

Günümüzde asliye mahkemelerine denk düşen görevleri icra eden Bidayet Mahkemeleri'nin kurulmasına da 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile karar verildi. Kurulan bidayet mahkemeleri kaza, liva ve vilâyetlerde bulunacaktı. Bu mahkemeler bir kadının başkanlığında üçü Müslüman, üçü gayrimüslim altı üyeden oluşmaktaydı.¹²⁷ Kozan livasında ve livada bulunan kazalarda Bidayet Mahkemelerine ilk olarak H.1297/M.1880 tarihli salnamede rastlamaktayız. Liva merkezinde bulunan Bidayet Mahkemesi'nde ceza ve sulh olmak üzere ayırım bulunurken kazalardaki mahkemelerde bu ayırma

¹²⁶ SVA, H.1289, s.81; SVA, H.1290, s.81; SVA, H.1293, s.80; SVA, H.1294, s.79; SVA, H.1296, s.158.

¹²⁷ Mehmet Akif Aydın, **Hukuk**, DİA, C. 5, İstanbul 1992, 167-171, s. 164.

rastlanmaktadır. Bidayet Mahkemeleri'nin üye sayısı ve bu üyelerin kimler olduğuna bilgilerin yıllara ve kazalara göre aşağıdaki tablolardaki gibidir:

Tablo 11. Kozan Livası Bidayet Mahkemesi Başkanları

Yıl (H/M)	Hukuk Dairesi Başkanı	Ceza Dairesi Başkanı
1297/1880	Ömer Lütü Efendi (naip)	Reşit Efendi
1299/1881	Mahmut İsmet Efendi (naip)	Nazif Efendi
1308/1891	Mehmet Rıza Efendi (naip)	Mehmet Hilmi Efendi
1309/1892	Ömer Kaşif Efendi (naip)	Mehmet Hilmi Efendi
1318/1900	Yusuf Ziyaüddin Efendi	Ömer Efendi
1320/1902	Mahmut Fevzi Efendi	Ömer Efendi

Sis kazasında bulunan Bidayet Mahkemesinde hukuk dairesinin başkanlığını o sene görevli olan naipeler yapmaktaydı. Her salnamede Hukuk Dairesinin başkanının ismi farklı olup hangisinin daha uzun görev yaptığı tespit edilememiştir. Ancak Bidayet Mahkemesi'nin diğer bir dairesi olan Ceza Dairesinde başkan olarak dört isme rastlanmaktadır. Salnamelerin her sene düzenli olarak yayınlanmaması nedeniyle başkan ya da üyelerin görev sürelerini belirlemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte Mehmet Hilmi Efendi'nin 1891 ve 1892 yıllarında en az iki yıl, Ömer Efendi'nin ise 1900-1902 yılları arasında en az üç yıl bu dairenin başkanı olarak görev yaptığı görülmektedir.

Tablo 12. Kozan Livası Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Üyeleri

Yıl (H/M)	Üyeler				
1297/1880	Hocazade Ahmet Efendi	Karamatiyan Ovak Efendi	Emin Efendi	Hacı Bey	Ahmet Efendi
11299/1881	İbrahim Ağa	Naşiyet Efendi	Emin Efendi		
1308/1891	Çamurdanzade Mustafa Efendi	Karamanyan Karabet Efendi			
1309/1892	Çamurdanzade Mustafa Efendi	Karamanyan Karabet Efendi	Şükrü Efendi		
1318/1900	Abdullah Kemal Efendi	Artin Efendi	İbrahim Agâh Efendi	Fahri Efendi	Emin Nadir Efendi
1320/1902	Yarımzade Hafız Ali Efendi	Artin Efendi	İbrahim Agâh Efendi	Fahri Efendi	Emin Nadir Efendi

SVA, H.1297, s.126; SVA, H.1299, s.91; SVA, H.1308, s.141; SVA, H.1309, s.155; SVA, H.1318, s.151; SVA, H.1320, s.160.

Bidayet Mahkemesi bünyesinde bulunan hukuk dairesine bağlı üyelerin sayısı salnamelere göre farklılık arz etmekle beraber en az iki en fazla beş üyeden oluşmaktaydı. H.1318/M.1900 ve H.1320/M.1920 tarihli salnamelerde beş üyeden dördü aynı iken H.1308/M.1891 tarihli salnamede bulunan iki üye H.1309/M.1892 tarihli salnamede de bulunmakla beraber fazladan bir üye daha bulunmaktaydı. Üyeler Müslim ve gayrimüslimlerden oluşmakla beraber üyelerin çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı.

Tablo 13. Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Üyeleri¹²⁸

Yıl (H/M)	Ceza Dairesi Üyeleri				
1297/1880	Hocazade İbrahim Ağa	Kırkor Ağa	Mustafa Efendi	Karabet Efendi	Lütfi Efendi
1299/1881	Velizade İbrahim	Minhail Efendi	Mikhail Efendi		
1308/1891	Kısacıkzade İbrahim Ağa	Serkisyan Mikhail Efendi	İbrahim Efendi		
1309/1892	Kısacıkzade İbrahim Ağa	Serkisyan Mikhail Efendi	Ömer Derviş Efendi		
1318/1900	Hüseyin Akif Efendi	Vartovar Efendi	Zekeriya Efendi	Mikhail Efendi	Mehmet Efendi
1320/1902	Hacı Mehmet Efendi	Karabet Efendi	Zekeriya Efendi	Mikhail Efendi	Mehmet Efendi

Bidayet Mahkemesi'ne bağlı bir daire olan Ceza Dairesinin de en az üç, en fazla beş üyeden oluştuğu görülmektedir. Üyelerin sayısındaki değişim genel olarak Hukuk Dairesindeki üyelerin sayısındaki değişimle paralel seyretmekle birlikte sadece 1308/1891 tarihli salnamede Hukuk Dairesinin iki üyesi varken, Ceza dairesinin üç üyesi bulunmaktaydı. Bu dairede de H.1308/M.1891, H.1309/M.1892 ve H.1318/M.1900, H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde görevli olan üyelerin büyük çoğunluğu benzerlik göstermekteydi.

2.3.4. Telgraf ve Posta İdaresi

Bir yerden bir yere bilgi yollamak, eski devirlerden beri yapılan bir uygulama olmasından ötürü Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren gerekli bilgi akışını ulakları aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Ancak teknolojinin gelişmesiyle haberleşme insan yerine telgrafla yapılmaya başlandı. Haberleşmedeki bu yenilik Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilerek İmparatorluk geneline yaymaya çalışıldı. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda

¹²⁸ SVA, H. 1297, s. 126; SVA, H. 1299, s. 91; S.V. A. 1308, s. 141; SVA, H. 1309, s. 155; SVA, H. 1318, s. 151; SVA, H. 1320, s. 160.

ilk posta teşkilatı II. Mahmut devrinde kurulmuş olup Telgraf Müdürlüğü ise 1855 yılında Kırım Harbi esnasında kuruldu.¹²⁹

Çalışma kapsamında incelediğimiz H.1318/M.1900 ve H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde Kozan livasında da Telgraf ve Posta İdaresinin bulunduğunu görmekteyiz. Bu idarede biri müdür olmak üzere iki görevli bulunmaktadır. Her iki salnamede de müdür Hoca Tevfik Efendi olmakla beraber muhabere memuru değişiklik göstermektedir. 1318 tarihli salnamede muhabere memuru Şevket Efendi, 1320 tarihli salnamede ise Tahsin Efendi'dir.¹³⁰

2.3.5. Askeri Kurumlar

H.1293/M.1876 tarihli Adana vilayeti salnamesinin bize verdiği bilgiler ışığında bölgede bir tabur askerin bulunduğu görülmekle beraber bu tabur livanın güvenliğini sağlamak amacıyla kazalara dağıtılmış durumdadır. Buradaki askerin görevi bölge güvenliğini sağlayıp vergi toplanmasına yardımcı olmakla beraber tekrar Kozanoğlu isyanı gibi bir isyanın ortaya çıkmasını engellemektir. Mevcut tabur dışında bölgede Vesait-i Asker-i Nakliye Komisyonu bulunmaktaydı. Bu komisyonun temel görevi savaş zamanlarında ordu için gerekli olan vasıta ve yük hayvanlarını temin etmektir. Bölgede ayrıca güvenliği sağlamak amacıyla polisin de bulunduğunu görmekteyiz.¹³¹

Tablo 14. Sis Kazasında İstihdam Olan Subay ve Askerler (1876)

İsim ve Rütbeleri	Asker Sayısı
Tabur Ağası Ahmet Ağa	1
Hesap Emni Cemal Efendi	1
Bölük Ağası İshak Ağa / 1 Piyade	1
Bölük Ağası Kâsım Ağa /2 Süvari	1
Jurnal Emni Halil Ağa /2 Süvari	1
Jurnal Emni İshak Ağa / 1 Piyade	1
Kol Vekili	3
Kol Vekili Muavini	3
Neferât	20
Toplam	32

¹²⁹Said Olgun, "Posta ve Telgraf Mektebi Talimatnamesi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 13, 2014, s. 149-181.

¹³⁰SVA, H.1318, s.154; SVA, H.1320, s.161.

¹³¹SVA, H.1293, s.85.

Tablodan da anlaşıldığı üzere Sis kazası merkezinde 20'si er, geri kalanı rütbeli olmak üzere 32 kişi görev yapmaktaydı.

2.4. Kazanın Ekonomisi

Akdeniz ikliminin etkisi altında bulunması nedeniyle tarımsal yönden bir hayli gelişmiş olan Kozan livasında, pamuk ve narenciye'nin yanı sıra buğday, mısır, karpuz, nar, incir, üzüm, zeytin, ayçiçeği, susam, arpa, mercimek, nohut, tütün, soğan ve sarımsak gibi pek çok ürünün yetiştirilmekteydi. Livada yetiştirilen ürünlerin büyük kısmı bölge halkının ihtiyaçları için kullanılıyordu. İhraç fazlası ürünler ise genellikle Mersin ve Karataş limanları vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasının çeşitli noktaları ile Rusya ve İngiltere gibi ülkelere gönderiliyordu. Tarım alanlarının yanı sıra geniş ormanlık alanları ile de dikkat çeken Kozan'da, kereste üretimi iç ticarete önemli bir yer tutuyordu.¹³²

Salnamelerin verdiği bilgiler, Sis kazası halkının en önemli geçim kaynaklarından birisinin tarım olduğunu göstermektedir. Kazada bulunan 1.800 adet bağ ve 120 adet bahçede pamuk, susam, buğday, mercimek, nohut, tütün, soğan, üzüm, sarımsak, limon ve turunc yetiştirilmekteydi. Burada yetiştirilen ürünler bölge ihtiyacını karşıladıktan sonra ithal edilmekteydi. Bölgede tütün ekimi gerçekleştirildiği için kazada bir Reji İdaresi kurulmuştu.¹³³

Osmanlı Devleti, gerek sanayi inkılabını gerçekleştiremeyip verdiği kapitülasyonlar sebebiyle coğrafyasının adeta bir pazar haline gelmesi gerekse ağır toprak kayıpları veya tazminatlarla sonuçlanan savaşlar neticesinde içine girdiği ekonomik buhrandan yabancı ülkelere aldıkları krediler aracılığıyla kurtulmaya çalışmıştı. Fakat borçların her geçen gün artması ve geri ödenememesi üzerine borçların tahsili amacıyla Duyun-ı Umumiye kuruldu. Duyun-ı Umumiye'nin temel vazifesi Osmanlı Devleti'nin bazı gelir kalemlerinin idaresi kontrolünü sağlayarak, borçların ödemesini sağlamaktı. Bu amaç doğrultusunda Duyun-u Umumiye, Reji İdaresi altında Osmanlı tütün ekimini takip eden bir yapı oluşturdu. İstanbul merkezli bir şirket olan Reji İdaresi, herhangi bir noktada acente açmakla yetkili olmakla beraber oluşabilecek kaçakçılığı önleyebilmek için istediği kadar memur istihdam edebilecekti. Her türlü vergiden muaf olan şirket, kar etse de etmese de

¹³² Kaplan, *agt*, s.30.

¹³³ Kaplan, *agt*, s.17.

Osmanlı Devleti'ne 750.000 lira ödemek zorundaydı ve bu bedel yıllara göre de artış gösterecekti.¹³⁴

Reji İdaresinin acente açtığı yerlerden birisi de Kozan livası ve bazı kazalarıydı. Liva merkezi olan Sis kazasına bağlı Sırkıntı nahiyesi, Feke, Haçın ve Kars-ı Zülkadriye kazaları Reji İdaresinin memurlarının bulunduğu yerlerdi.

Tablo 15. Sis Kazası (Sırkıntı Nahiyesi) Reji İdaresi Üyeleri¹³⁵

Görevliler	1309/1892	1318/1900	1320/1902
Müdür	Delifyan Vartan Efendi	Hasan Efendi	Agâh Efendi
Katip	Mıgırdıç Efendi	Mıgırdıç Efendi	Mıgırdıç Efendi
Katip	Habib Veys Efendi		
Kantarıcı	Bedros Efendi		
Güvenlik	8 Adet Piyade Neferi 12 Adet Süvari		

Tablo 15'te görüldüğü üzere Reji idaresi ne dair ilk bilgiler H.1309/M.1892 tarihli salnamede başlamakta olup, H.1318/M.1900 ve H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde de bölgede Reji idaresinin bulunduğu görülmektedir. Sis kazasında bulunan Reji İdaresi 1309 tarihli salnamede bir müdür, iki kâtip, bir kantarcı, yirmi güvenlik mensubu olmak üzere toplam yirmi dört kişiden oluşmaktaydı. Sekiz yıl sonra yayınlanan 1318 tarihli salname ve sonrasında görevli sayısının sadece bir müdür ve bir kâtip olmak üzere ikiye düştüğü görülmektedir. 1892 yılında Reji İdaresinde bulunan görevlilerin çoğunluğu ve idarenin başkanlığı gayrimüslimlerde iken 1900 ve 1902 yıllarında azalan görevli sayısının eşitlendiği ve başkanların Müslümanlardan seçildiği görülmektedir. Görevliler arasında kâtip Mıgırdıç Efendi, 1892 yılından 1902 yılına kadar değişmeyen tek kişi olarak dikkat çekmektedir.

Livada hayvancılıkta önemli gelir kaynaklarından biriydi. Bura bulunan Türkmen'ler çoğunlukla hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Adana Vilayeti salnamelerinde hayvancılığa dair istatistiksel verilere rastlanmasada Sis kazasında iyi kalitede kilim, çizme, postal, meşin üretildiği bilgisine istinaden, burada özellikle küçük baş hayvancılık yapıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁶

¹³⁴Erdoğan Keskinçilik, "Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi", **Liberal Düşünce**, S. 14, 1999, s. 152.

¹³⁵ SVA, H.1309, s.157; SVA, H.1318, s.156; SVA, H.1320, s.163.

¹³⁶ Kaplan, **agt**, s.36.

Kozan livasında yetiştirilen ürünlerin satışı genellikle dükkânlar ve pazar yerlerinde gerçekleşiyordu. Birisi Sis olmak üzere livanın üç kazasında pazar kurulmaktaydı. Sis kazasındaki ekonomik faaliyetler, Cuma günü kurulan pazarın yanı sıra dükkân, mağaza ve hanlarda gerçekleştiriliyordu. Sis kazasında bulunan dükkân, mağaza ve hanların salnamelere göre dağılımı şu şekildeydi¹³⁷ :

Tablo 16. Sis Kazasında Bulunan Dükkân, Mağaza ve Han Sayıları¹³⁸

Yıl (H/M)	Dükkân	Mağaza	Han	Toplam
1289/1872	265	20	6	291
1290/1873	-----	-----	----	---
1293/1876	269	20	6	295
1294/1877	-----	-----	----	---
1296/1879	267	21	6	294
1297/1880	267	21	6	294
1308/1891	280	3	3	286
1309/1892	280	3	3	286
1318/1900	330	10	4	344
1320/1902	330	10	4	344

Kazada bulunan dükkân, mağaza ve han sayısı 1290/1873, 1294/1877 ve H.1299/M.1882 tarihli salnameler dışında tespit edilebilmiştir. Dükkân, mağaza ve han sayılarına dair verilen rakamlar dikkate alındığında liva merkezi olan Sis kazasında canlı bir ticaretin olduğu söylenebilir. Tabloda da görüldüğü üzere Sis kazasındaki dükkân sayılarında 1872-1892 arasındaki yirmi yılda ciddi bir değişim olmamış; ilk verilen tarihte 265 olan sayı ikincisinde 280'e çıkmıştır. 1892-1900 yılları arasında ise dükkân sayılarında yaklaşık %18 oranında gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir. Dükkân sayılarındaki artışın tersine olarak mağaza sayılarında düşüş gerçekleşmiştir. 1880'de 21 olan mağaza sayısı 1891'de 3'e düşmüştür. Bununla birlikte 1900 yılında mağaza sayısı 10'a çıkmıştır. Han sayılarında ise 1880 yılı sonrası bir azalma olduğu dikkat çekmektedir. Dikkat çeken başka bir husus

¹³⁷ Kaplan, **agt**, s. 40.

¹³⁸SVA, H.1289, s.83; SVA, H.1293, s.87; SVA, H.1296, s.165; SVA, H.1297, s.124; SVA, H.1308, s.134; SVA, H.1309, s.146; SVA, H.1320, s.157; SVA, H.1318, s.150; SVA, H.1320, s.157.

ise 1900 yılında bütün ticari mekânlarda; dükkân, mağaza ve han sayılarında görülen artıştır ¹³⁹.

Sis kazasında, Göregen Dağı üzerinde çam ve meşe ağaçlarından oluşan geniş ormanlar bulunmaktaydı. Sis kazasına bağlı Sırkıntı nahiyesi de orman yönünden zengindi. Bu bölgedeki ormanlarda ise yabancı zeytin, çam, sakız, meşe, çınar ve ardıç ağaçları bulunmaktaydı. Adana vilayeti salnameleri bu ormanlardan elde edilen kerestelerin satılıp satılmadığına bir bilgi içermemektedir. Ancak 1296/1879 tarihli salname bize liva genelinden 1.255.000 kuruşluk bir vergi alındığını göstermektedir. ¹⁴⁰

Sis kazasında ekonomiyi desteklemek amacıyla iki kurum kurulmuştu. Bunlardan birincisi H.1289/M.1872 tarihli ilk Adana vilayeti salnamesinde karşımıza çıkan Menafi-i Umumiye Sandığı idi. Diğeri ise ilk olarak 1308/1891 tarihli salnamede karşılaştığımız Ziraat Bankası idi.

Nakdi birikimler sayesinde oluşturulan bir fon olarak adlandırılan Menafi-i Umumiye Sandıkları, 1863 yılına kurulan Memleket Sandıklarının isim değiştirmiş haliydi. Ziraat Bankasının temeli olan bu sandıklar ile devlet zirai faaliyetleri desteklemeye çalışmıştı. Devlete ait boş topraklar bu sandıklar sayesinde işletilmekte ve bu tarımsal faaliyetten elde edilen ürünler satılarak kar elde edilmekteydi. Ortaya çıkarılan fon zirai faaliyette bulunan kişilere uygun faizle kredi olarak verilmekteydi. ¹⁴¹

Bu sandıkların temsilcileri bölge halkının önde gelenleri olup, elde edilen kaynağın tasarrufu da bu temsilcilerin elindeydi. Yerli tüccarların güçsüzlüğü ve iktisadi gelişmenin yavaşlığı nedeniyle sandıklar zamanla önemsizleşti. Menafi-i Umumiye Sandıkları bir başkan ve genellikle altı üyeden oluşmaktaydı. ¹⁴²

¹³⁹ SVA, H.1289, s.83; SVA, H.1293, s.87; SVA, H.1296, s.165; SVA, H.1297, s.124; SVA, H.1308, s.134; SVA, H.1309, s.146; SVA, H.1320, s.157; SVA, H.1318, s.150; SVA, H.1320, s.157.

¹⁴⁰ SVA, H.1296, s.169, s.172, s.210; SVA, H.1289 s. 86; SVA, H.1293, s.89.

¹⁴¹ Ömer Yazan, “Ziraat Bankası’nın İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2017, C.17, S.4, s. 221-223.

¹⁴² Cengiz Sunay, “Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.3, 2002, s. 124-125.

Tablo 17. Kozan Livası Menafi-i Umumiye Sandığı Görevlileri¹⁴³

Yıl (H/M)	Başkan	Üyeler				
H.1289/M.1872	İbrahim Ağa	Hacı Hüseyin Ağa	Kirkor Ağa	Sandık Emni Agop Ağa	İshak Ağa	Kâtip İbrahim Ağa
H.1290/M.1873	İbrahim Ağa	Hacı Hüseyin Ağa	Kirkor Ağa	Karabet Efendi	İshak Ağa	
H.1293/M.1876	İbrahim Ağa	Sarı Durmuş Ağa	Kirkor Ağa	Katip ve Sandık Emni		
H.1294/M.1877	İbrahim Ağa	Sarı Durmuş Ağa	Kirkor Ağa	Katip ve Sandık Emni		
H.1296/M.1879	İbrahim Ağa	Sarı Durmuş Ağa	Kirkor Ağa	Katip ve Sandık Emni		
H.1297M./1880	İbrahim Ağa	Helvacı Hasan Ağa	Aza Ağa	Katip ve Sandık Emni		
H.1299/M.1882	İbrahim Ağa					

Kozan livasındaki Menafi-i Umumiye Sandığının faal olduğu 1872-1881 tarihleri arasındaki süre boyunca başkanlığını İbrahim Ağa yapmıştır. Sandığın üye sayılarında kademeli bir azalma yaşandığı göze çarpmaktadır. Sandığın üye sayısı 1872 yılında beş kişi iken 1873'te dörde, 1876'da üçe düşmüştür. 1881'de üyesi bulunmayan sandığın sadece başkanı kalmıştır. Üyeler incelendiğinde genellikle uzun süre görevli olduklarını görmekteyiz. En uzun süre azalık yapan kişi Ermeni milletinden Kirkor Ağa'nın olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁴.

Osmanlı Devleti, ülke içerisinde zirai faaliyetleri geliştirmek ve desteklemek amacıyla 1888 tarihinde Ziraat Bankasını kurdu. Temeli 1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları ve sonraki ismiyle Menafi-i Umumiye Sandıkları olan Ziraat Bankası, halka düşük faizli kredi sağlamak amacıyla kurulmuştu ve bahsi geçen sandıkların daha kurumsallaştırılmış bir şekliydi.¹⁴⁵

Kozan livasında Ziraat Bankasına dair ilk bilgilere H.1308/M.1891 tarihli salnamede rastlıyoruz. Bu bilgi açılmasından çok kısa bir süre sonra Kozan livasında da bir Ziraat Bankası şubesinin kurulduğunu göstermektedir. Ziraat Bankası liva merkezi dışında livaya bağlı Haçin ve Kars-ı Zülkadriye kazalarında da bulunuyordu. Fakat bu kazalarda bulunan Ziraat Bankalarına dair bilgilere H.1318/M.1900 tarihli salnamelerde ulaşılmaktadır¹⁴⁶.

¹⁴³ SVA, H.1289, s.89; SVA, H.1290, s.83; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.92.

¹⁴⁴ SVA, H.1289, s.89; SVA, H.1290, s.83; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.92.

¹⁴⁵ Yazan, **agm**, s. 221-223.

¹⁴⁶ SVA, H.1289, s.89; SVA, H.1290, s.83; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.92.

Tablo 18. Kozan Livası Ziraat Bankası Görevlileri¹⁴⁷

Yıl (H/M)	1308/1891	1309/1892	1318/1900	1320/1902
Başkan	Hacı Mehmet Vasfi Efendi	Hacı Mehmet Vasfi Efendi	Hacı Hasan Efendi	Hacı Hasan Ağa
Memur	Mehmet Derviş Efendi	Katip Ahmet İzzet Efendi	Ahmet Hilmi Efendi	Ahmet Hilmi Efendi
Üyeler		Çamurdanzade Hafız Osman Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi
		İsmail Efendi	Haçator Ağa	Haçator Ağa
		Tek Tabancayan Haçator Ağa	Vartovar Efendi	Vartovar Efendi
		Pekmezciyan Manuk Ağa		
		Kazarcıyan Ertamar Ağa		

1308/1891 yılında Ziraat Bankası bir başkan bir memurdan oluşmaktaydı. H.1309/M.1892 tarihli salnamede bir başkan, bir memur ve beş üyeden oluşarak kurumsallaşmasını sağlamıştı. Üyelerin sayısı H.1318/M.1900 ve H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde ise üç kişi olarak görülmektedir. Banka başkanlığını 1891 ve 1892 yıllarında Hacı Mehmet Vasfi Efendi yaparken, 1900-1902 yıllarında Hacı Hasan Efendi yapmaktaydı. Bankada görevli olan memurlar 1891 ve 1892 tarihlerinde farklılık gösterirken, 1900-1902 yılları arasında Ahmet Hilmi Efendi bu görevi üstlenmişti. Ayrıca 1900-1902 yılları arasında bankada aynı üyeler görev yapmaktaydılar. Bankada görev yapan kişilerin milliyetlerine bakıldığında ise başkan ve memurun Türklerden seçildiğini, üyelerin ise daha çok Ermenilerden oluştuğu görülmektedir¹⁴⁸.

2.5. Eğitim Kurumları

Eğitim, bireyin kendini gerçekleştirip toplumunu ileri götürmesi açısından en önemli hususların başında gelmektedir. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim, ulemanın yürüttüğü sıbyan mektepleri ve medreseler vasıtasıyla yapılmaktaydı. II. Mahmut döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde Avrupaî tarzda eğitim kurumları olan ibtidai mektepler (ilkokullar) ve rüştiyeler (ortaokullar) açılmaya başlandı. Tanzimat döneminde(1833-1876) özellikle rüştiyelerin sayısında büyük artış yaşanmasının yanı sıra bazı teknik ve yüksek okullar da açıldı. Ancak bu dönemde açılan okullar İstanbul ve bazı büyük şehirlerin dışına çıkamadı. Eğitimin, özellikle de ilkokul seviyesindeki ibtidai

¹⁴⁷ SVA, H.1308, s.142; SVA, H.1309, s.156; SVA, H.1318, s.153; SVA, H.1320, s.160.

¹⁴⁸ SVA, H.1308, s.142; SVA, H.1309, s.156; SVA, H.1318, s.153; SVA, H.1320, s.160.

mekteplerin ve rüştiyelerin taşraya yayılması ise Sultan II. Abdülhamit döneminde gerçekleşti. Diğer taraftan medrese ve sıbyan mekteplerinin azalarak faaliyetlerini devam ettirmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde eğitimde bir ikilik oluştu. Bu gelişmelere paralel olarak Kozan livasında da eğitim alanında bazı gelişmeler yaşandı. Adana vilayeti salnameleri, Kozan livasındaki eğitim kurumlarıyla alakalı olarak da önemli bilgiler vermektedir. H.1290/M.1873 ve H.1297/M.1880 tarihli salnameler dışındaki bütün salnamelerde eğitim kurumlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Tablo 19. Sis Kazasındaki Eğitim Kurumları¹⁴⁹

Yıl (H/M)	İptidai Mektep	Sıbyan Mektebi	Medrese	Rüştiye
1289/1872	-----	2	3	-----
1293/1876	-----	1	3	1
1294/1877	-----	1	3	1
1296/1879	-----	Birkaç	3	1
1297/1880	-----	1	3	
1299/1881	-----	2	3	1
1309/1892	-----	1	2	1
1318/1900	1	-----	2	1
1320/1902	1	-----	2	1

19. yüzyılın son çeyreğinde Sis kazasında dört farklı eğitim kurumu bulunmaktaydı. Yukarıda anlatılan bilgilere paralel olarak Sis kazasındaki medrese sayısında düşüş gözlemlenirken, Avrupaî tarzda laik eğitim veren ibtidaî mektep ve rüştiyenin açıldığı gözlemlenmektedir. Sis kazasında H.1289/M.1872 ve H.1299/M.1882 tarihli salnamelerde üç olarak belirtilirken medrese sayısı, H.1309/M.1892 tarihli salnamede ikiye düşmüştür. İlk rüştiye mektebi H.1293/M.1876 tarihli, ilk iptidai mektep H.1318/M.1900 tarihli salnamede karşımıza çıkmaktadır. Her iki okuldan da birer tane açılması ve bir süre bu şekilde kalması, 19.629 nüfuslu olan Sis kazası örneğinde Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında gelişmeler olduğunu göstermekle birlikte henüz taşradaki halka yeterli miktarda eğitim imkânının sunulamadığını göstermektedir. Eğitim alanında dikkat çeken başka bir husus ise kazada Avrupaî tarzda bir okul olan ibtidaî mektebin açılmasıyla, aynı seviyede

¹⁴⁹SVA, H.1289, s.57; SVA, H.1293, s.87; SVA, H.1294, s.86; SVA, H.1296, s.165; SVA, H.1297, s.124; SVA, H.1299, s.85; SVA, H.1309, s.146; SVA, H.1318, s.150; SVA, H.1320, s.157.

geleneksel eğitimin yapıldığı sıbyan mektebinin kapanmasıdır. Öyle ki salnamelerde 1900 tarihine kadar sıbyan mektebinden bahsedilirken, ibtidaî mektebin açıldığı bu tarihten sonra yer verilmemiştir. Bu durum Sis kazasında geleneksel eğitim sisteminden yerini modern laik eğitim sistemine geçilmeye çalışıldığını göstermektedir.

III. BÖLÜM

HAÇİN KAZASI

Haçin kazası, Kozan livasının dört kazasından birisi olup, liva merkezi olan Sis kazası ile Feke ve Kars-ı Zulkadriye (Kadirli) kazasının kuzeyinde bulunmaktadır. Kazanın doğusunda Göksun ve Andırın, batısında Tufanbeyli bulunmaktadır. Günümüzdeki ismi Saimbeyli olan Haçin kazası Adana'ya 157 km, Kozan'a 81 km uzaklıktadır. Haçin kasabası, Seyhan Nehri'nin bir kolu olan Göksu Çayı'nın kıyısında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1.050 km olan kaza doğusunda bulunan Dibek Dağı ile batısında bulunan Bakır Dağı'nın arasında bulunur.¹⁵⁰

3.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri

Salnamelerde Haçin kazasının, kasaba merkezinin yanı sıra yedi mahalle ve altmış köyden oluştuğu belirtilmesine rağmen yine aynı kaynakta kazaya bağlı otuz beş köy ve altı mahallenin ismine ulaşılabilmektedir.

Tablo 20. Haçin Kazasına Bağlı Köyler¹⁵¹

Ahmetli	Çörekler	Gök Oluk	İncir Oğlu	Kayadibi	Mahmutlu	Tulıgürelşen
Aksaağaç	Çubuklu	Göze	Kabaklı	Kırkuşığı	Rumgüzel	Duraklı
Albet	Değirmenci Uşağı	Gözeli	Kaleyolu	Kızılağaç	Rumlu	Yardibi
Avcılar	Denkhamurga	Hacıkudan	Karakuyu	Kotun	Tengirli	Yayla Gediklisi
Çanak	Eyüblü	Hefke	Karsavuran	Köseli	Tokunaklı	Yere Bakan

Köy isimleri yukarıdaki tablodaki gibi olup, Rumlu, Rumgüzel gibi isimler dikkat çekmektedir. Bu isimler bahsi geçen köylerin daha önce Rum yerleşkesi olduğuna dair bir izlenim bırakmaktadır. Salnamelerde ulaşabildiğimiz mahalle isimleri şunlardır: İslam

¹⁵⁰<http://www.saimbeyli.gov.tr/ilcemizin-genel-durumu> (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

¹⁵¹SVA, H.1293, s.90; SVA, H.1296, s.163; SVA, H.1294, s.88.

Mahallesi, Topçuoğlu Mahallesi, Kalender Mahallesi, Munkaroğlu Mahallesi, Karimoğlu Mahallesi, Talsımoğlu Mahallesi. 1308/1891 tarihli salnamesindeki nüfus sayımlarına kadar kazada gayrimüslimlerin yoğunlukta olmasından ve mahalle isimlerinden yola çıkarak Munkaroğlu, Karimoğlu ve Talsımoğlu mahallelerinin gayrimüslim mahalleleri olduğunu tahmin edebiliriz.

3.2. Kazanın Demografik Yapısı

Adana vilayeti salnamelerinin tamamında liva merkezi olan Sis kazasının nüfusuyla ilgili istatistiki bilgiler bulunurken, dört salnamede Haçin kazasının nüfusuna yer verilmemiştir. Salnamelerin ilk ikisi (H.1289/M.1872, H.1290/M.1873) ve son ikisinde (1318/1900, 1320/1902) Haçin kazasının nüfusa dair bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Sis kazasında olduğu gibi H.1293/M.1876 ve H.1299/M.1882 tarihleri arasındaki salnamelerde bütün rakamların aynı olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum aynı bilgilerin verildiği ilk salname dışındaki dört salnamede verilen nüfus bilgilerinin çok sağlıklı olmadığını göstermektedir. Bu açıdan aşağıda yaptığımız değerlendirmelerde hatalı kabul ettiğimiz salnameler değerlendirmeye alınmamıştır.

Tablo 21. Haçin Kazasının Nüfus Değişim Tablosu¹⁵²

Yıl (H/M)	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Toplam Hane	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Toplam Nüfus
1293/1876	1.177	3.661	4.838	4.894	5.678	10.572
1294/1877	1.177	3.661	4.838	4.894	5.678	10.572
1296/1879	1.177	3.661	4.838	4.894	5.678	10.572
1297/1880	1.177	3.661	4.838	4.894	5.678	10.572
1299/1881	1.177	3.661	4.838	4.894	5.678	10.572
1308/1891	-----	-----	-----	13.026	11.031	24.057
1309/1892	-----	-----	-----	13.026	10.937	23.963

1870'li yıllarda Haçin kazasında gayrimüslimlerin hane sayısı Müslüman hane sayısına göre üç kattan daha fazladır. Hane sayısındaki oranın nüfusa yansımadağı görülmektedir. Öyle ki gayrimüslim nüfus Müslüman nüfustan sadece 784 kişi (sadece erkek) fazla olup, oransal olarak bu fark yaklaşık % 14'e tekabül etmektedir. Bu durum bir hanede yaşayan Müslüman sayısının gayrimüslimlere göre çok daha fazla olduğuna işarettir. Erkek nüfusu da dikkate alarak toplam nüfus sayısını ikiyle çarpıp hane sayısına böldüğümüzde Haçin kazasında bir Müslüman hanede ortalama sekiz kişilik bir ailenin yaşadığı ortaya

¹⁵²SVA, H.1293, s.90; SVA, H.1294, s.88; SVA, H.1296, s.168; SVA, H.1297, s.126-127; SVA, H. 1299, s. 88; SVA, H.1308, s.136; SVA, H.1309, s.149.

çıkılmaktadır. Aynı işlemi gayrimüslimler için uyguladığımızda ise onların bir hanesinde ortalama üç kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır.

1308/1891 yılına gelindiğinde Haçin kazasının nüfusunda, on beş yıl öncesine göre iki kattan daha fazla artış olduğu görülmektedir. H.1293/M.1876 yılında 10.572 olan kazanın nüfusu 1308/1891 yılında 24.057'ye çıkmıştır. Tabloya yansıyan bu büyük nüfus artışının en büyük sebebi 1882 yılından itibaren kadınların da sayılmaya başlanmasıdır. Kazadaki toplumların nüfusuna bakarsak, ilk tarihte 5.678 olan gayrimüslim nüfusunun on beş yıl sonra 11.031'e çıkarak iki kat arttığını, Müslüman nüfusun ise 4.894'ten 13.026'ya yükselerek yaklaşık üç kat arttığını görmekteyiz. Müslüman nüfusunun gayrimüslimlere nispetle daha fazla artmasında, Sis kazasında olduğu gibi, Haçin kazasına da Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi etkili olduğu tahmin edilebilir. Neticede, H.1308/M.1891 tarihli salnemenin verdiği bilgiler ışığında, Müslüman nüfus, gayrimüslim nüfustan %15 daha fazla hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle durum, 1870'li yıllardakinin tam tersine dönmüştür.¹⁵³

Kazalar arasında 1870'li yıllardaki nüfusu kıyasladığımızda, Haçin kazasında liva merkezi olan Sis kazasına göre yedi kat daha fazla insanın yaşadığı görülür. Örnek verecek olursak 1876 yılında Haçin kazasının toplam nüfusu 10.572 iken Sis kazasının nüfusu sadece 1.431'dir. 1891 yılına gelindiğinde ise iki kaza arasında nüfus açısından makas daralmıştır. Bu tarihte Hiçin kazasının nüfusu 24.057, Sis kazasının nüfusu 20.523'tür. Ayrıca Haçin, Kozan livasında gayrimüslimlerin en yoğun olarak yaşadığı kaza konumundadır. Sis kazasına göre Haçin kazasında beş kat daha fazla gayrimüslimin yaşadığı görülmektedir.

3.3. Kazanın İdari Yapısı

Daha önce de belirtildiği gibi kazaların başında yönetici olarak kaymakamlar bulunmaktaydı. Kaza idaresi, başında kaymakamın bulunduğu Kaza İdare Meclisleri tarafından yürütülmekteydi. Kaymakamın dışında naip, müftü, tahrirat kâtibi ve sandık emini bu meclisin tabii üyeleriydiler. Bunların dışında seçilmiş üyeler de bulunmaktaydı.

¹⁵³ 29 Haziran 1906 tarihli belgede geçen göç ettirilen muhacirlerin kendilerine verilen tohumlukların bedelini ödemeyeceklerine dair belgeden anladığımız üzere bu bölgeye göçmenler daha önce yerleştirilmişti. Ünal, *agm*, s.190.

3.3.1. Kaza İdare Meclisi

Livaya bağı kazaların en yüksek mülki amiri olan kaymakamlar, Dâhiliye Nezaretine bağı olup görev yapacakları yerler bu bakanlık tarafından belirlenirdi. Kaymakamlar kendi bölgesindeki en yetkili kişi olmakla beraber bağı bulundukları livanın valisine de hesap vermek zorundaydılar. Kaymakamlar kontrolleri altındaki kazanın güvenlik, maliye, eğitim gibi konularından sorumlu olup, bu konular kaymakam başkanlığında oluşturulan meclislerde müzakere edildikten sonra karara bağlanırdı. Ancak kaymakamlıklar valilikte alınan kararları da uygulamak zorundaydılar. Kaymakamların vergi toplama görevini de bünyesinde bulundurması Osmanlı Devleti'nde bazı kaymakamların fazla vergi toplamasına neden olmaktaydı. 1859 yılında Mekteb-i Mülkiyenin açılmasıyla gerekli olan kaymakam ihtiyacı buradan karşılanmaya çalışıldı. Kozan livasında ise Bilanköy (Feke), Haçin, Kars-ı Zülkadriye olmak üzere üç kaymakamlık bulunmaktaydı.¹⁵⁴

Tablo 22. Haçin Kazası Kaymakamları¹⁵⁵

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Ahmet Efendi
1290/1873	Ali Efendi
1293/1876	Ali Efendi
1294/1877	Ali Efendi
1296/1879	Muhammet Rüstem Efendi
1297/1880	Mehmet Rüştü Efendi
1299/1882	Mehmet Rüştü Efendi
1308/1891	Tevfik Bey
1309/1892	Mehmet Hilmi Efendi
1318/1900	İskender Efendi
1320/1902	İskender Efendi

Haçin kazasında salnamelerde yedi farklı kaymakamın ismine rastlanmaktadır. Mehmet Rüştü ve İskender Efendilerin isimleri iki salnamede geçmektedir. Salmaların düzenli tutulmaması kaymakamlardan hangisinin daha uzun süre görev yaptığını tespit etmemizi engellemektedir. Bununla birlikte Ali Efendi'nin 1873-1878 yılları arasında en az beş yıl, Mehmet Rüştü Efendi'nin 1880-1883 yılları arasında en az üç yıl, İskender Efendi'nin ise 1900-1903 yılları arasında en az üç yıl görev yaptıkları söylenebilir.

¹⁵⁴Yücel Özkaya, "Kaymakam", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, İstanbul 2006, s.84-85.

¹⁵⁵SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.85; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.120; SVA, H.1299, s.94; SVA, H.1308, s.144; SVA, H.1309, s.160; SVA, H.1318, s.158; SVA, H.1320, s.167.

Tablo 23. Haçın Kazası Müftüleri¹⁵⁶

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Mehmet Tevfik Efendi
1290/1873	Mehmet Tevfik Efendi
1293/1876	Mehmet Tevfik Efendi
1299/1882	Ali Efendi
1308/1891	Ali Efendi
1309/1892	Halil Hamit Efendi
1318/1900	Emin Bey

Adana vilayeti salnamelerinden H.1294/M.1877 tarihli olanında kaza idare meclisi üyeleri arasında müftüye hiç yer verilmezken, H.1296M./1879 ve H.1320/M.1902 tarihli olanlarında ise sadece müftü efendi olarak geçmiştir. Bu iki salnamede diğer meclis üyelerine de yer verilmemiştir. H.1297/M.1880 tarihli salname ise silik olduğu için okunamamıştır. Diğer salnamelerdeki müftü isimlerine baktığımızda ise Mehmet Tevfik ve Ali Efendilerin isimlerinin tekrar ettiğini görmekteyiz. Mehmet Tevfik Efendi üç salnamede geçmesine rağmen salnamelerin yayınlanma tarihlerini göz önüne aldığımızda Ali Efendi'nin daha uzun süre müftülük vazifesini ifa ettiğini görmekteyiz. Buna göre Mehmet Tevfik Efendi 1872-1877 yılları arasında en az beş yıl, Ali Efendi ise 1882-1892 yılları arasında on yıl müftü olarak görev yapmıştır. Birincisinde en az denmesin sebebi, Mehmet Tevfik Efendi'nin görev süresinin bittiği yıldan 1882 yılına kadarki müftü bilgilerinin salnamelerde yer almamasıdır.

H.1297/M.1880 ve H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde kazada görev yapan naiplerin ismi verilmezken, diğer dokuz salnamede yedi farklı naip ismine ulaşılmaktadır. Mehmet Tahir ve Muhammet Refet Efendilerin isimleri salnamelerde ikişer kez geçmektedir.

¹⁵⁶SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.85; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.120; SVA, H.1299, s.94; SVA, 1308, s.144; SVA, H.1309, s.160; SVA, H.1318, s.158; SVA, H.1320, s.167.

Tablo 24. Haçın Kazası Naipleri¹⁵⁷

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Hüseyin Vasfi Efendi
1290/1873	Mehmet Tahir Efendi
1293/1876	Mehmet Tahir Efendi
1294/1877	Muhammet Refet Efendi
1296/1879	Muhammet Refet Efendi
1299/1882	Ali Rıza Efendi
1308/1891	Ali Galip Efendi
1309/1892	Yahya Efendi
1318/1900	Hüsnü Efendi

Bunlardan Mehmet Tahir Efendi 1873-1877 yılları arasında dört yıl naiplik yaparken, Muhammet Refet Efendi ise 1877-1880 yılları arasında en az üç yıl naiplik yapmıştır. En az olarak belirtmemizin sebebi H.1297/M.1880 tarihli salnamede naibin kim olduğuna dair bilgiye ulaşılamamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 95. Haçın Kazası Mal Müdürleri¹⁵⁸

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Abduncabbar Efendi
1290/1873	Abduncabbar Efendi
1293/1876	Abduncabbar Efendi
1294/1877	Abduncabbar Efendi
1296/1879	Abdullah Efendi
1299/1882	Celal Efendi
1308/1891	Necip Efendi
1309/1892	Ethem Efendi
1318/1900	Nazım Efendi

Salnamelerde Haçın kazasında görevli altı farklı mal müdürü ismiyle karşılaşmaktayız. En çok ismi geçen mal müdürü Abduncabbar Efendi'dir. Bu mal müdürünün 1872-1878 yılları arasında en az altı yıl görev yaptığı anlaşılmakla birlikte salnamelerin düzenli çıkmamasından dolayı 1878 yılında da görevine devam edip etmediği bilinmemektedir.

¹⁵⁷SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.85; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.120; SVA, H.1299, s.94; SVA, H.1308, s.144; SVA, H.1309, s.160; SVA, H.1318, s.158; SVA, H.1320, s.167.

¹⁵⁸SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s. 85; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.120; SVA, H.1299, s.94; SVA, H.1308, s.144; SVA, H.1309, s.160; SVA, H.1318, s.158; SVA, H.1320, s.167.

Salnamelerde geçen mal müdürlerinin tamamının Müslüman olduğu, aralarında hiçbir gayrimüslimin bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Tablo 106. Haçın Kazası Sandık Eminleri¹⁵⁹

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Semaşil Efendi
1290/1873	Corci Efendi
1293/1876	Rıfat Efendi
1294/1877	Menas Efendi
1299/1881	Hasan Saffet Efendi
1308/1891	Hasan Saffet Efendi
1309/1892	Mehmet Emin Efendi
1318/1900	Mehmet Emin Efendi

Haçın kazasında mal müdürleri arasında hiçbir gayrimüslim bulunmazken, sandık eminlerinin bir kısmının gayrimüslimlerden seçildiği görülmektedir. H.1289/M.1872 ile H.1294/M.1877 yılları arasında yayınlanan dört salnamede sadece bir Müslüman üye bulunurken, H.1299/M.1882 ile H.1318/M.1900 tarihleri arasında yayınlanan dört salnamede sandık eminlerinin tamamı Müslümandır. Bu değişimin sebebi bölgeye gelen muhacirler sonrası kazadaki Müslüman tebaa sayısının artması olarak görülebilir. H.1299/M.1882 H.1318/M.1900 tarihleri arasında görev yapan sandık eminleri Hasan Saffet ile Mehmet Emin Efendi olup, Mehmet Emin Efendi'nin H.1309/M.1892 ve H.1318/M.1900 tarihli salnamelerde isminin geçmesinden ötürü en uzun süre sandık eminliği vazifesini yürüttüğünü söyleyebiliriz.

¹⁵⁹SVA, H.1289, s.80; SVA, H.1290, s.85; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.80; SVA, H.1296, s.159; SVA, H.1297, s.120; SVA, H.1299, s.94; SVA, H.1308, s.144; SVA, H.1309, s.160; SVA, H.1318, s.158; SVA, H.1320, s.167.

Tablo 27. Haçın Kazası İdare Meclisi Seçili Üyeleri¹⁶⁰

Yıl (H/M)	Üye İsimleri			
1290/1873	Hüseyin Efendi	Mahmut Efendi	Agop Ağa	Katos Ağa
1293/1876	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Karabet Ağa	Hacı Ağa
1294/1877	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Karabet Ağa	Hacı Ağa
1296/1879	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Karabet Ağa	Hacı Ağa
1297/1880	Yarpuzizade Mustafa Efendi	İbrahim Ağa	Kalos Ağa	Hacı Ağa
1308/1891	Yarpuzizade Mustafa Efendi	Kaytancızade Halil Efendi	Şekerdemyan Hacı Karabet Ağa	Hacı Kirkor Ağa
1309/1892	Yarpuzizade Mustafa Efendi	Sabık Müftüzade Ömer Lütfi Efendi	Şekerdemyan Hacı Karabet Ağa	Bahadırıyan Ohanes Ağa
1318/1900	Hacı Ağazade Ali Efendi	Memişzade Mustafa Efendi	Şekerdemyan Artin Ağa	Uzunoğlanyan Bedros Ağa
1320/1902	Hacı Ağazade Ali Efendi	Memişzade Mustafa Efendi	Şekerdemyan Artin Ağa	Uzunoğlan Bedros Ağa

Haçın kazası idare meclisi dört üyeden oluşmaktaydı. Meclis üyeleri Müslim ve gayrimüslimlerden oluşmakla birlikte H.1308 yılından itibaren gayrimüslümlerin yönetimdeki sayılarının arttığı görülmektedir.

3.3.2. Kaza Belediyesi

Liva içerisinde en yoğun gayrimüslim nüfus Haçın kazasında olup bu yoğunluğun belediye meclisine yansması da yukarıdaki tablodaki gibidir. Müslüman isimlerine az rastlanmaktadır. 1308 tarihli salnamede yaşanan yoğun göç dalgası sonrasında bölgede Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusu geçmesine rağmen belediye meclisindeki gayrimüslim temsilcilerin sayısı azalmak yerine artmıştır.

¹⁶⁰ SVA, H.1290, s.85; SVA, H.1293, s.81; SVA, H.1294, s.81; SVA, H.1296, s.159; SVA, H. 297, s.120; SVA, H.1308, s.144; SVA, H.1309, s.160; SVA, H.1318, s.158; SVA, H.1320, s.167.

Tablo 28. Haçin Kazasının Belediye Meclisi Üyeleri¹⁶¹

Yıl (H/M)	Üye İsimleri							
1290/1873	Kigork Ağa	Hasan Efendi	Mustafa Efendi	Ohanes Ağa	Atanus Ağa	Alikesan Efendi	Boğdasar Ağa	
1293/1876	Hacı Halil Efendi	Mustafa Ağa	Vanis Ağa	Agzor Ağa	Kalos Efendi	Ömer Efendi	Ahmet Efendi	
1294/1877	Hacı Halil Efendi	Mustafa Ağa	Vanis Ağa	Agzor Ağa	Kalos Efendi	Hacı Halil Efendi		
1296/1879	Minas Ağa	Süleyman Ağa	İsador Ağa	Kigork Ağa	Bedros Ağa	İsmail Ağa		
1297/1880	Minas Ağa	İsador Ağa	Kigork Ağa	Bedros Ağa				
1299/1881	Minas Efendi	Hasan Efendi	Simon Ağa	Serkes Ağa	Süleyman Ağa	Kigork Ağa	Avadis Ağa	Kalost Efendi
1308/1891	Minas Ağa	Mehmet Efendi	Kigork Ağa	Ali Ağa	Haçer Ağa	İsdor Ağa	Agop Ağa	Kalost Efendi
1309/1892	Minas Ağa	Mehmet Efendi	Kigork Ağa	Simon Ağa	Ali Ağa	İsdor Ağa	Agop Ağa	
1318/1900	Hamparsun Efendi	Zeharaki Efendi	Minas Efendi	Artin Efendi	Kirkor Ağa	Haçer Ağa	İsador Ağa	Kalost Efendi
1320/1902	Minas Efendi	Zeharaki Efendi	Minas Efendi	Artin Efendi	Kirkor Ağa	Haçer Ağa	İsador Ağa	Kalost Efendi

3.3.3. Adli Kurumlar

Haçin kazasında bulunan şer'i mahkemenin yanı sıra meclis şeklinde düzenlenen nizamiye mahkemeleri olan Meclis-i Deavi-i Kaza ile Bidayet Mahkemesi devletin adli kurumlarını oluşturmaktaydı. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile her kazada kurulmasına karara verilen Deavi Meclisleri kazanın şeri hâkimi başkanlığında Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan üç üyeden oluşuyordu. Cinayet, hususi ve ticaret davaları dışında her davaya bakmakla yetkili olan bu meclislerin aldıkları kararlar liva merkezlerinde bulunan temyiz mahkemeleri tarafından talep doğrultusunda yeniden incelenebilirdi. Bu mahkemeler 1879 tarihli düzenleme ile yerlerini Bidayet Mahkemesi'ne bırakmıştır.¹⁶² Haçin kazasında bulunan Meclis-i Deavi-i Kaza şu şekildedir:

¹⁶¹SVA, H.1290, s.85; SVA, H.1293, s.82; SVA, H.1294, s.81; SVA, H.1296, s. 160; SVA, H.1297, s.121; SVA, H.1299, s.95; SVA, H.1309, s.161; SVA, H.1318, s.159; SVA, H.1320, s.168.

¹⁶²M. Macit Kenanoğlu, Nizamiye Mahkemeleri, **DİA**, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,2007, s.185- 188.

Tablo 29. Haçin Kazası Deavi Meclisi Üyeleri¹⁶³

Görevliler	1290/1873	1293/1876	1294/1877	1296/1879
Başkan	Naip Mehmet Tahir Efendi	Naip Mehmet Tahir Efendi	Naip Muhammet Refet Efendi	Naip Muhammet Refet Efendi
Deavi Katibi	Hacı Halil Efendi	Bekir Efendi	Bekir Efendi	Ömer Lütfi Efendi
Vukuat Katibi	-----	Hasan Efendi	Agop Efendi	-----
Seçili Üyeler	Osman Efendi	Muhammet Efendi	Muhammet Efendi	Muhammet Efendi
	İsmail Efendi	Osman Efendi	Osman Efendi	Osman Efendi
	Hirobit Ağa	Serkes Ağa	Serkes Ağa	Serkes Ağa
		Agob Ağa	Agob Ağa	Agob Ağa

Kazada bulunan Deavi Meclisi ile alakalı ilk bilgiye H.1290/M.1873 tarihli ikinci salnamede rastlamaktayız. Meclis, başkan, deavi kâtibi ve vukuat katibi ve dört seçili üyeden oluşmaktaydı. Bu meclisin başkanlığını o sene görevli olan naip efendi yapmaktaydı. Tablodan da anlaşılabacağı üzere mahkeme başkanlığını 1873-1877 yılları arasındaki dört yılda Naip Mehmet Tahir Efendi, 1877-1880 yılları arasında Naip Muhammet Refet Efendi yapmıştı. Tabloda görüldüğü üzere H.1290/M.1873 tarihli salname dışında diğer üç salnamede dört üye bulunmaktaydı ve bu dört üyenin isimleri aynıydı. Diğer bir ifadeyle 1876-1880 yılları arasında seçili üyeler arasında bir değişiklik olmamıştır. Deavi Meclisinde, her salnamede deavi kâtibi olduğu görülse de vukuat kâtibine dair her salnamede bilgi bulunmayıp, sadece H.1293/M.1876 ve H.1294/M.1877 tarihli Adana vilayeti salnamelerinde görülmektedir.

Haçin kazasında bulunan Bidayet Mahkemesi'yle ilgili ilk bilgilere ise H.1297/M.1880 tarihli Adana vilayeti salnamesiyle ulaşmaktayız.

¹⁶³SVA, H.1290, s.85; SVA, H.1293, s.82; SVA, H.1294, s.81; SVA, H.1296, s. 159.

Tablo 30. Haçın Kazası Bidayet Mahkemesi Üyeleri¹⁶⁴

Yıl (H/M)	Üye İsimleri							
1297/1880	Başkâtip Mardirus Ağa	İkinci kâtip Ahmet Efendi	Müstantik Muavini Ahmet Efendi	İcra Mübaşir Ahmet Efendi	Ali Efendi	Karabet Ağa	Kolos Efendi	
1299/1881	İcra Memuru Ahmet Ağa	İkinci Katip Hasan Efendi	Muhammet Efendi	Mustafa Bey	Mıgırdıç Efendi	Karabet Ağa		
1308/1892	Numan Efendi	Hemparasun Efendi	Müstantik Emmini Tevfik Efendi	Mübaşir Hasan Efendi	Başkâtip Muhammet Efendi	İkinci katip Hasan Efendi	Hacı Ahmet Efendi	Kolos Efendi
1309/1892	Ali Efendi	Hemparasun Ağa	Müstantik Emmini Hidayet Efendi	Başkâtip Muhammet Efendi	İkinci katip Hasan Efendi	Ethem Efendi		
1318/1900	Mustafa Efendi	Artin Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Mehmet Efendi	Asım Efendi	Muhammet Efendi		
1320/1902	Mustafa Efendi	Artin Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Mehmet Efendi	Asım Efendi	Muhammet Efendi	Ali Efendi	Ahmet Efendi

Mahkemeye bağlı üyelerin sayısı salnamelere göre değişim göstermekle beraber en az altı en çok sekiz kişidir. Mecliste Müslüman üyelerin yoğunlukta bulunduğu, gayrimüslimlerin ise genellikle bir ya da iki üyeyle temsil edildikleri görülmektedir. H.1297/M.1880, H.1299/M.1881, H.1308/M.1892, H.1309/M.1893 tarihli salnamelerde üyeler arasında başkâtip, icra memuru, ikinci kâtip, müstantik muavini gibi görevleri bulunan üyeler unvanları ile belirtilirken H.1318/M.1900, H.1320/M.1902 tarihli Adana vilayeti salnamelerinde bu ayrıma rastlanmamaktadır. Ayrıca son iki salnamede mahkeme üyelerinin aynı kişiler olduğu sadece H.1320/M.1902 tarihinde bunlara ek iki yeni üyenin katıldığı görülmektedir.

3.4. Kazanın Ekonomisi

Adana vilayeti salnamelerinden anlaşıldığı üzere Haçın kazasının ekonomisinde tarım, ormancılık ve madencilik önemli yer tutmaktaydı. Salnamelerde hayvancılığa dair bilgiler bulunmamakla birlikte genel olarak yetiştirilen tarım ürünlerinden bahsedilmiştir. Bölgede yetiştirilen tarım ürünleri livaya bağlı diğer kazalarla benzerlik göstermektedir. Adana vilayeti salnamelerine göre buğday, arpa, nohut, mercimek ve soğan yetiştirilen başlıca

¹⁶⁴SVA, H.1297, s.120; SVA, H.1308, s.144; SVA, H.1309, s.160; SVA, H.1318, s.158; SVA, H.1320, s.167.

ürünler olup bunlar bölge ihtiyacını karşılayacak kadar üretilirdi. Ancak bölgede bulunan bağlardan elde edilen üzümlerle yapılan pekmez ihraç edilirdi. Kazada üretilen ürünlerden birisinin de tütün olduğu, burada kurulan Reji İdaresinden anlaşılmaktadır.

Tablo 31. Haçin Kazası Reji İdaresi Görevlileri¹⁶⁵

Yıl (H/M)	1318/1900	1320/1902
Görevliler	Minas Efendi	Hasan Efendi
		Manuk Efendi

Liva merkezi olan Sis kazasında bulunan Reji idaresine dair bilgiler H.1309/M.1892 tarihli salnamede karşımıza çıkmasına rağmen Haçin ve diğer kazalarda kurulan Reji İdarelerine dair ilk bilgilere H.1318/M.1900 tarihli salnamede rastlamaktayız. Bu salnamede kazadaki Reji İdaresinde tek kişi görevliyken, H.1320/M.1902 tarihli salnamede sayı biri Müslim, diğeri gayrimüslim olmak üzere ikiye çıkmıştır.

Haçin kazasının önemli yer altı kaynaklarını barındırması, madencilğin bölge halkı için önemli geçim kaynaklarından birisi olmasını sağlamıştı. Haçin kasabasından dört saat uzaklıkta zengin bir gümüş madeni bulunurken, iki saat mesafede bir demir madeni yatağı bulunmaktaydı. Ayrıca salnameler bölgede bakır madeni bulunduğuna dair bir rivayete yer vermiştir.

Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bir bölgede olan Haçin kazası geniş ormanlık arazilere de sahipti. Kazanın etrafını çeviren ormanlarda çam, ardıç, meşe, ladin gibi ağaç türleri bulunmaktaydı. Bu ormandan elde edilen ağaçlar kazanın ihtiyacını karşılamak için kullanılmaktaydı.

Burada kurulan Ziraat Bankası şubesinin, çiftçi halk, tüccar ve zanaat erbabına kredi vermek suretiyle kazanın ekonomisine katkı sağladığı görülmektedir. Adana vilayeti salnamelerinde ilk olarak Ziraat Bankası Kozan livasının merkez kazası olan Sis'te 1308/1891 tarihli olanında karşımıza çıkarken, Haçin kazasındaki şubesiyle H.1318/M.1900 yılında karşılaşmaktayız. Ziraat Bankasına H.1320/M.1902 tarihli son Adana vilayeti salnamesinde de yer verilmiştir. Bununla birlikte salnamelerin düzenli çıkmaması bize bankanın Haçin'de ilk olarak hangi sene kurulduğuna dair bilgilere ulaşmamızı engellemektedir. Ancak H.1309/M.1892 tarihli salnamede Ziraat Bankasına yer verilmemesi, en azından banka şubesinin bu tarihten sonra açıldığını göstermektedir.

¹⁶⁵ SVA, H.1318, s.161; SVA, H.1320, s.169.

Haçin kazasına bağlı Ziraat Bankası, Kozan livasında bulunan üç Ziraat Bankası şubesinden birisidir.

Tablo 32. Haçin Kazası Ziraat Bankası Görevlileri¹⁶⁶

Görevliler/ Yıl (H/M)	1318/1900	1320/1902
Başkan	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi
Memur	Muhammet Feyzi Efendi	Muhammet Feyzi Efendi
Üyeler	Müftü zade Ömer Lütfi Efendi	Müftüzade Ömer Lütfi Efendi
	Bahadıryan Minas Efendi	Bahadıryan Minas Efendi
	Şekerdemyan Artin Ağa	Şekerdemyan Artin Ağa

Salnameler ışığında incelediğimiz bankada bir başkan, bir memur ve üç üye bulunmaktaydı. Her iki salnamede de aynı olan başkan, memur ve üyelerin 1900-1903 yılları arasında görev yaptıkları görülmektedir. H.1320/M.1902 tarihli salnamenin Adana vilayetinin çıkardığı son salname olması hasebiyle görevlerinin devam edip etmediğini bilememekteyiz.

3.5. Eğitim Kurumları

Kozan livasının merkez kazası olan Sis'teki eğitim kurumları, H.1289/M.1872 tarihli ilk salnameden itibaren yer alırken, Haçin kazasındaki eğitim kurumlarıyla ilk olarak H.1293/M.1876 tarihli salnamede karşılaşılmaktadır. Ayrıca Haçin kazasındaki eğitim kurumlarından bahsedilirken, Sis kazasından farklı olarak, gayrimüslimlerin ve misyonerlerin açtıkları okul sayılarına da yer verilmiştir. Diğer taraftan, H.1308/M.1891 ve H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde kazadaki eğitim kurumlarıyla alakalı bilgiler verilmemiştir. Adana vilayeti salnamelerinin düzenli tutulmaması, kurumlar ve görevlilerin sürekliliğini takip etmemizi olumsuz etkilemekle beraber ayrıca yayınlanan her salnamede kazalara dair bilgilerin bulunmaması ya da eksik olması bu kazalar hakkında bütüncül bir bilgi edinmemizi olumsuz etkilemektedir.

¹⁶⁶ SVA, H.1318, s.161; SVA, H.1320, s.169.

Tablo 113. Haçin Kazasındaki Eğitim Kurumları¹⁶⁷

Yıl (H/M)	Hristiyan Mektebi	Sıbyan Mektebi	Medrese	Rüştiye
1293/1876	1	1	-----	-----
1294/1877	3	1	-----	-----
1296/1879	3	1	-----	-----
1297/1880	3	-----	-----	-----
1299/1882	-----	-----	2	-----
1309/1892	10 1 (Protestan Kız Mektebi)	2	2	1
1318/1900	10		2	1

Haçin kazasındaki medreselerden ilk olarak H.1299/M.1882 tarihli salnamede bahsedilmektedir. Bu nedenle tabloda görülen iki medresenin bu tarihte açıldığı söylenebilir. Medreselerin bu tarihten 1901 yılına kadar faaliyetlerini devam ettirdiği görülmektedir. Ancak daha sonraki tarihler için eğitim kurumları hakkında bilgi verilmediği için faaliyetlerine hangi tarihe kadar sürdürdüğünü bilememekteyiz. 1876-1880 tarihleri arasında kazada bir olan sıbyan mektebi sayısının ikiye çıktığını, henüz modern tarzda ilköğretim kurumu olan ibtidâi mektebin ise 1900 yılı itibariyle açılmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde açılmasına büyük önem verilen rüştiyelerin Haçin kazasında ancak II. Abdülhamit döneminde açılabilirdiği anlaşılabilmektedir. Kazada tek olan rüştiye, ilk olarak H.1309/M.1892 tarihli salnamede karşımıza çıkmaktadır.

Haçin kazasında Hristiyan nüfusunun yoğunluğuna paralel olarak Müslüman eğitim kurumlarından daha fazla gayrimüslim okulu bulunmaktaydı. Örneğin H.1309/M.1892 tarihli salnamede on bir gayrimüslim okuluna karşılık Müslümanlara ait beş okulun bulunduğu belirtilmiştir. Dikkat çeken bir husus, Sis kazasında 973 ile 2.220 arasında Hristiyan nüfus bulunmasına rağmen salnamelerde hiçbir gayrimüslim okuluna yer verilmezken, Haçin kazasında 1892-1900 yılları arasında on gayrimüslim cemaat okulu faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra kazada bir adet yatılı Protestan kız mektebi bulunmaktadır. Bu okul, Protestan misyonerlerin Hristiyan nüfusun fazla olduğu bu kazada faaliyetlerinde başarılı olduğunu, diğer bir ifadeyle Grogeryen mezhebinden olan Ermenilerin bir miktarının mezhep değiştirerek Protestanlığa geçtiğini göstermektedir. Dikkat çeken hususlardan diğer bir tanesi ise H.1318/M.1900 tarihli salnamede bir önceki

¹⁶⁷SVA, H.1293, s.90; SVA, H.1294, s.88-89; SVA, H.1296, s.168; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.87; SVA, H.1309, s.149; SVA, H.1318, s.158.

salnameye göre hem Müslim hem de gayrimüslim eğitim kurumlarının sayısında büyük artış görülmektedir.

IV. BÖLÜM

KARS-I ZÜLKADRIYE (KADIRLI) KAZASI

Kars-ı Zülkadriye kazası, geçmişte Kozan livasının bir kazası olup günümüzde Osmaniye il sınırları içerisinde bulunmaktadır. Günümüzde Kadirli olarak bilinen kaza geniş düzlüklere ve akarsulara sahiptir. Sahip olduğu bu coğrafi özellikler sayesinde Kadirli’de kişi başına düşen yeşil alan dünya standartlarının üzerindedir.¹⁶⁸

4.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri

Günümüzde Kadirli olarak bilinen Kars-ı Zülkadriye kazası, Bazar kasabası merkez olmak üzere dokuz mahalle ve elli köyden müteşekkildir. Kazaya bağlı mahallelerin isimleri: Öksüzlü, Bazar, Şayablı, Alibegli, Karantlı, Tatarlı, Dervişli, Fakıuşağı, Karabucak’dır. Kazada bulunan mahallelerin isimlerine tam olarak ulaşabilirken köylere ait yirmi beş isme ulaşılabilmektedir.

Tablo 124. Kars-ı Zülkadriye Kazasına Bağlı Köyler

Acemli	Azaplı	Durmuş	Kara Kütük	Mühürlü	Şeyhşamil
Ali Beyli	Çınarlı	Elbistanlı	Kara Ömerli	Nurbet	Urcıklı
Araplı	Çıyanlı	Gaffarlı	Künbet	Oluk	Vayvaylı
Azam Köseli	Çukak	Harkaşdığı	Mehmetli	Sofular	Yusuf İzzettin

Kaza nüfusunun %96,5 gibi büyük bir kısmının Müslüman olmasından ve yerleşim birimlerinin isimlerinden yola çıkarak gayri-Müslimlere ait yerleşim yerlerinin az olduğu söylenebilir.

¹⁶⁸<https://www.kadirli.bel.tr/cografi-yapi/> , (10,07,2019)

4.2. Kazanın Demografik Yapısı

Kars-ı Zülkadriye kazasının demografik yapısı ile ilgili bilgilerin salnamelerde düzenli verilmemesi doğru çıkarım yapmamızı engellemektedir. Ulaştığımız altı salnameden ilki H.1293/M.1876 tarihli olanıdır. Salnamelerin bazıları sadece Müslüman ve gayrimüslim hane sayısı ile toplam nüfusu verirken bazılarında ise müslim ve gayrimüslim nüfusu ayrı ayrı vermekte ancak hane sayısını ve bunların dağılımını göstermemektedir. Salnameler içerisinde Kars-ı Zülkadriye kazası ile ilgili en ayrıntılı bilgi H.1299/M.1882 tarihli salnamede verilmiş olup bu salnamede Müslim, gayrimüslim nüfus miktarı ile bu nüfusun hane dağılımı da verilmiştir.

Tablo 135. Kars-ı Zülkadriye Kazasının Nüfus Değişim Tablosu¹⁶⁹

Yıl (H/M)	Müslüman Hane	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Hane	Gayrimüslim Nüfus	Toplam Nüfus
1293/1876	2.613	-----	93	-----	7.246
1294/1877	2.613	-----	93	-----	7.246
1299/1881	3.508	3.185	80	335	3.520
1308/1891	-----	14.109	-----	720	14.829
1309/1892	-----	14.109	-----	720	14.829
1318/1900	-----	14.001	-----	696	20.097

Salnameler içerisinde 1870’li yılları kapsayan beş salnameden sadece ikisinde kazanın nüfusuna ulaşabilmekteyiz. Bilgi edinebildiğimiz salnamelerde toplam nüfus 7.246 olarak verilmesine rağmen nüfus dağılımı ayrıntılı bir şekilde verilmemiştir. Ancak hane sayılarının ayrıntılı olarak verilmesi bize kazada Müslüman nüfusun daha yoğun olduğunu göstermiştir. Salnamelerin bize verdiği hane sayılarından yola çıkarsak da gayrimüslim hane toplam hane sayısının ancak % 3.46 gibi çok az bir kısmını oluşturmaktaydı. Nitekim H.1299/M.1882 tarihli salname bize nüfusa dair ayrıntılı bir bilgi verdiğinden bu düşüncemizin sağlamasını yapabiliyoruz. Kazanın nüfusuna dair en ayrıntılı bilgiyi veren bu salnameye göre Müslüman nüfus toplam nüfusun % 90’nına tekabül ederken Müslüman hane ise toplam hane sayısının % 97’sini oluşturmaktaydı. Daha sonraki tarihlerde yayınlanan salnamelerde ise diğer kazalarda olduğu gibi bu kazada da bir nüfus artışı gözlenmektedir. Bu artış yaklaşık olarak dört kattır. Arştın en az bir katının 1882 yılından

¹⁶⁹SVA, H.1293, s.95; SVA, H.1294, s.93-94; .SVA, H.1299, s.90; SVA, H.1308, s.138; SVA, H.1309, s.152; SVA, H.1318, s.163.

itibaren kadınların da sayıma dahil edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bunun dışında kazaya 6000-8000 arasında muhacir yerleştirildiği tahmin edilebilir.

Kozan livasının kazaları arasında bir kıyaslama yaptığımızda, Kars-ı Zülkadriye kazasının nüfus yoğunluğu bakımından Haçın ve Sis kazalarının ardından üçüncü sırada olduğu görülür. Bu üç kaza arasında da gayrimüslim nüfusun en az yaşadığı yer Kars-ı Zülkadriye kazasıdır.

4.3. Kazanın İdari Yapısı

Kars-ı Zülkadriye kazası idari yapısı kaymakam, naip, müftü, sandık emini ve mal müdürü olmak üzere dört yetkiliden oluşmaktaydı. Çalışmamızın temeli olan salnamelerin on bir tanesinin on tanesinde kazanın idari yapısına dair bilgilere ulaşabilirken son sadece salnamede kaza ile ilgili bu bilgilere rastlanmamıştır.

Tablo 36. Kars-ı Zülkadriye Kaymakamları¹⁷⁰

Yıl (H/M)	İsmi
1289/1872	Arslan Bey
1290/1873	Ahmet Bey
1293/1876	Ali Efendi
1294/1877	Ahmet Efendi
1296/1879	Ahmet Bey
1297/1880	Hüsnü Bey
1299/1881	Hasan Bey
1308/1891	Ali Rıza Efendi
1309/1892	Muhammet Naim Bey
1318/1900	Muhammet Naim Bey

Kazanın en büyük mülki amiri olan kaymakam, Kars-ı Zülkadriye kazası ile alakalı olarak ilk on salnamede geçmektedir. Salmameler incelendiğinde kazada yedi farklı isme rastlamaktayız. Salmamelerde görevli kişiler hakkında ayrıntılı bilgilerin verilmemesi ayrıca bey efendi gibi farklı hitap şekilleri kullanılması isim benzerliği olan kişilerin aynı kişi olup olmadığı hususunda kesin yargıya varmamızı engellemektedir. H.1290/M.1873, H.1294/M.1877 ve H.1296/M.1879 tarihli salnamelerde Ahmet ismi geçmektedir. Fakat hem H.1293/M.1876 tarihli salnamede Ali Efendi adında bir kaymakamın görev alması hem de

¹⁷⁰SVA, H.1289, s.91; SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161; SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1299, s.99; SVA, H.1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

Ahmet isminin iki salnamede bey bir salnamede ise efendi olarak geçmesi bizim çıkarım yapmamızı engellemektedir. Salnameler arasındaki en uzun ara olan H.1309/M.1892 ve H.1318/M.1900 tarihli salnamelerde gördüğümüz üzere Muhammet Naim Bey bu kazada en uzun süre kaymakamlık yapmış diyebiliriz.

Tablo 37. Kars-ı Zülkadriye Kazası Müftüleri¹⁷¹

Yıl (H/M)	Müftülerin İsimleri
1289/1872	Muhammet Emin Efendi
1290/1873	Muhammet Emin Efendi
1293/1876	Mehmet Tevfik Efendi
1294/1877	Muhammet Emin Efendi
1296/1879	Muhammet Emin Efendi
1297/1880	Muhammet Emin Efendi
1299/1881	Muhammet Emin Efendi
1308/1891	Muhammet Emin Efendi
1309/1892	Osman Nuri Efendi
1318/1900	Osman Nuri Efendi

Kazada bulunan yüksek idari görevliler arasında bulunan müftülere bakacak olursak; H.1289/M.1872 ve H.1318/M.1900 tarihleri üç farklı isme rastlamaktayız. Bu isimler arasında en çok görevde kaldığını düşündüğümüz kişi Muhammet Emin Efendi'dir. Muhammet Emin Efendi'nin görev süresi salnamelerden takip edebildiğimiz kadarıyla 1879 senesi ile 1891 senesi arasında çıkan salnameleri kapsamakta olup, bu salnameler arasında sadece 1876 tarihli salnamede ismi geçmemektedir. İkinci sırada en uzun görev yapan müftü ise 1892 ve 1900 tarihli salnamelerde ismi geçen Osman Nuri Efendidir.

¹⁷¹SVA, H.1289, s.91; SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161; SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1299, s.99; SVA, H.1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

Tablo 14. Kars-ı Zülkadriye Kazası Naipleri¹⁷²

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Mustafa Nuri Efendi
1290/1873	Hasan Efendi
1293/1876	Mehmet Tahir Efendi
1294/1877	-----
1296/1879	Muhammet Nazif Efendi
1297/1880	Mehmet Tahir Efendi
1299/1881	Hulusi Efendi
1308/1891	Muhammet Şuayip Efendi
1309/1892	İbrahim Ethem Efendi
1318/1900	Halil İbrahim Efendi

Kadıların yardımcısı konumunda olan naiplere baktığımızda Kars-ı Zülkadriye kazasında 1872-1900 yılları arasında sekiz farklı kişinin bu görevi üstlendiğini görmekteyiz. 1876 yılında bu görevde olan Mehmet Tahir Efendi'nin görevi bıraktıktan bir süre sonra yeniden naiplik görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. Salnamelerde farklı isimlerin olması ve salnamelerin düzenli tutulmaması bizim hangi görevlinin daha uzun süre görev yaptığını tespit etmemize mani olmaktadır.

Tablo 39. Kars-ı Zülkadriye Kazası Mal Müdürleri¹⁷³

Yıl (H/M)	Mal Müdürlerinin İsimleri
1289/1872	Osman Refet
1290/1873	Avaris Efendi
1293/1876	Avaris Efendi
1294/1877	Mustafa Halil Efendi
1296/1879	Mustafa Hilmi Efendi
1297/1880	Hilmi Efendi
1299/1881	Bekir Efendi
1308/1891	Bekir Efendi
1309/1892	Abdah Efendi
1318/1900	Nazım Efendi

¹⁷²SVA, H.1289, s.91; SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161; SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1299, s.99; SVA, H.1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

¹⁷³SVA, H.1289, s.91; SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161; SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1299, s.99; SVA, H.1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

Kazada bulunan mülki amirler içerisinde gayrimüslim ismine ilk olarak mal müdürlüğü vazifesinde bulunan kişiler arasında rastlamaktayız. On bir salnamede baktığımız isimler arasında sadece Avaris Efendi, Gayr-ı Müslim olup geri kalan görevliler Müslümandır. Avaris Efendi'nin ismine ise H.1293/M.1876 ve H.1294/M.1877 tarihli iki salnamede rastlamaktayız. Kazada görevli mal müdürleri baktığımızda H.1299/M.1882 ve H.1308/M.1891 tarihli salnamelerde ismi geçen Bekir Efendi'nin en uzun süre bu görev kaldığını görmekteyiz.

Tablo 15. Kars-ı Zülkadriye Kazası Sandık Eminleri¹⁷⁴

Yıl (H/M)	Sandık Eminlerinin İsimleri
1289/1872	Corci Efendi
1290/1873	Suduri Efendi
1293/1876	Rıfat Efendi
1294/1877	Vasilaki Ağa
1296/1879	Patos Efendi
1297/1880	Karabet Efendi
1299/1881	Ahmet Tevfik Efendi
1308/1891	Ahmet Tevfik Efendi
1309/1892	Mehmet Fikri Efendi
1318/1900	Mehmet Fikri Efendi

Kars-ı Zülkadriye kazasında en çok gayrimüslim görevli ismine, diğer kazalarda olduğu gibi, sandık eminlerinde rastlamaktayız. H.1289/M.1872 ile H.1297/M.1880 tarihleri arasında yayınlanan altı salnameden beşinde gayrimüslim görevlilerin olduğu görülürken sadece H.1293/M.1876 tarihli salnamede Rıfat Efendi adında Müslüman bir görevlinin olduğu görülmektedir. H.1299/M.1882 ile H.1318/M.1900 tarihleri arasında ise yine diğer kazalarda olduğu gibi Müslüman görevliler bulunmakta olup, bu tarihteki görevlilerin ismi Ahmet Tevfik Efendi ve Mehmet Fikri Efendi'dir. Ahmet Tevfik Efendi'nin ismi H.1299/M.1882 ve H.1308/M.1891 tarihli salnamelerde geçmesinden dolayı da en uzun sandık eminliği görevi bu kişinin ifa ettiğini düşünmekteyiz.

¹⁷⁴SVA, H.1289, s.91; SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161; SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1299, s.99; SVA, 1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

4.3.1.Kaza İdare Meclisi

H.1289/M.1872 tarihli salname Kars-ı Zülkadriye Kazası İdare Meclisi hakkında bilgiler vermemiştir. Bir sonraki yıl çıkan salnamede ilk olarak Kaza İdare Meclisinin üyelerinin ismi verilmiştir. H.1299/M.1882 tarihli salnamede ise meclis üyelerinin isimleri verilmekle birlikte silik olduğu için okunamamıştır (Tablo 41.). Kaza İdare Meclisindeki görevli sayısı dört kişi olup bunların yarısını Müslüman üyeler oluştururken, diğer yarısını gayrimüslim üyeler oluşturmaktaydı. Müslüman üyeler arasında Musa Ağa'nın ismi, gayrimüslim üyeler arasında ise Manuk Ağa'nın ismi salnamelerde daha çok geçmektedir. Üyeler arasında en uzun süre görev yapanın Musa Ağa olduğu belirlenmiştir.

4.3.2. Kaza Belediyesi

Adana vilayeti salnamelerinin birisi, H.1297/M.1880 tarihli olanı, dışındakilerde Zülkadriye kazası Belediye Teşkilatı ile ilgili bilgilere ulaşmaktayız.

Tablo 41. Kars-ı Zülkadriye Kazası İdare Meclisi Seçili Üyeleri¹⁷⁵

Yıl (H/M)	Üye İsimleri			
1299-1873	Hasan Ağa	Mustafa Ağa	Musa Ağa	Serkes Ağa
1293-1876	Koza Bey	Manuk Ağa	Musa Ağa	Agos Ağa
1294-1877	Mahmut Efendi	Kara Bey	Manuk Ağa	Agos Ağa
1296-1879	Mahmut Efendi	Serkes Ağa	Manuk Ağa	Mustafa Efendi
1297-1880	Tatarlı Musa Ağa	Hacı Halil Oğlu Ali Efendi	Karamanoğlu Serkes Ağa	Manuk Ağa
1308-1891	Müftüzade Mehmet Efendi	Musa Ağa	Manuk Ağa	Bağdasar Ağa
1309-1812	Müftüzade Mehmet Efendi	Musa Ağa	Manuk Ağa	Bağdasar Ağa
1318-1902	Müftüzade Arif Efendi	Musa Ağa	Çerkesoğlu Arakil Ağa	Karamanoğlu Agop Ağa
1320-1902	Müftüzade Arif Efendi	Musa Ağa	Çerkesoğlu Arakil Ağa	Karamanoğlu Agop Ağa

¹⁷⁵SVA, H.1289, s.91; SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161; SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

Tablo 42. Kars-ı Zülkadriye Kazası Belediye Meclisi Seçili Üyeleri ¹⁷⁶

Yıl (H/M)	Üye İsimleri					
1289/1872	Hasan Efendi	Mahmut Efendi	Abdullah Ağa	Davut Ağa	Karabet Ağa	Katip Nuri Efendi
1290/1873	Osman Efendi	Hasan Efendi	Abdullah Ağa	Davut Ağa	Nuri Efendi	
1293/1876	Hacı Mehmet Ağa	Ali Ağa	Mehmet Efendi	Torus Kâhya	Mıgırdıç Ağa	Katip ve Sandık Emmini İzzet Efendi
1294/1877	Hacı Mehmet Ağa	Ali Ağa	Mehmet Efendi	Torus Kâhya	Mıgırdıç Ağa	Katip ve Sandık Emmini İzzet Efendi
1296/1879	Mehmet Efendi	Mehmet Efendi	Davut Ağa	Mıgırdıç Ağa	Halil Ağa	
1299/1881	Fekizade Mehmet Efendi	Mehmet Efendi	Davut Ağa	Mıgırdıç Ağa	Tarus Ağa	Yusuf Efendi
1308/1891	Veli Efendi	Hacı Osman Ağa	Etmekçiyan Bedos Ağa	Topaçzade Mehmet Ağa	Arakil Ağa	İbrahim Ağa
1309/1892	Veli Efendi	Hacı Osman Ağa	Tarus Ağa	Topaçzade Mehmet Ağa	Arakil Ağa	İbrahim Ağa
1318/1900	Münziletzade Veliyüddin Efendi	Müftüoğlu İsmail Efendi	Celdiroğlu İbrahim Efendi	Karamanoğlu Panos Efendi	Kahyayan Torus Ağa	İshak Efendi
1320/1902	Münziletzade Veliyüddin Efendi	Müftüoğlu İsmail Efendi	Celdiroğlu İbrahim Efendi	Karamanoğlu Panos Efendi	Kahyayan Torus Ağa	İshak Efendi

Salnamelerin verdiği bilgiler ışığında baktığımızda görevli sayısı değişkenlik göstermekle birlikte en az beş, en çok yedi üyenin Belediye Meclisinde görev aldığı görülmüştür. Belediye Meclisinde gayrimüslim üyelerin az olması dikkat çekmektedir. H.1290/M.1873 tarihli salnamede gayrimüslim üye bulunmazken, H.1289/M.1872 ve 1296/1879 tarihli salnamelerde bir diğer salnamelerde ise iki gayrimüslim üye bulunduğu görülmektedir.

4.3.3.Adli Kurumlar

Kars-ı Zülkadriye kazasında da Haçin kazasında olduğu gibi şer'i mahkeme dışında Meclis-i Deavi-i Kaza ile Bidayet Mahkemesi bulunmaktaydı. Kazadaki Meclis-i Deavi-i Kaza'ya ilk olarak H.1290/M.1873 tarihli salnamede rastlarken Bidayet Mahkemesi'ni ise ilk olarak H.1297/M.1880 tarihli salnamede görmekteyiz.

¹⁷⁶SVA, H.1289, s.92; SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161; SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1299, s.99; SVA, H.1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

Tablo 43. Kars-ı Zülkadriye Kazası Deavi Meclisi Görevlileri¹⁷⁷

	1290/1873	1293/1876	1294/1877	1296/1879
Başkan	Naip Hasan Efendi	Naip Mehmet Tahir Efendi	Naip Efendi	Naip Muhammet Nazif Efendi
Üyeler	Müftüzade Mehmet Efendi	Müftüzade Mehmet Efendi	Muhammet Efendi	İbrahim Efendi
	Hacı Halilzade Ali Efendi	Halil Efendi	Musa Ağa	Musa Ağa
	Manuk Ağa	Mensan Kahya	Mensan Kahya	Mensan Kahya
	Halil Efendi	Serkes Efendi	Serkes Efendi	Bagos Ağa
Kâtip	Yusuf Efendi	Yusuf Efendi	Yusuf Efendi	Mardirus Efendi

Başkanlığını o sene görevli naip Efendi'nin yaptığı Meclis-i Deavi-i Kaza dört üye bir kâtipten oluşmaktaydı. H.1290/M.1873 tarihli salnamede dört üyeden biri gayrimüslim iken daha sonraki salnamelerde iki gayrimüslim iki Müslüman bulunmaktaydı. İlk üç salnamede ise kâtipler Müslüman iken son salnamede gayrimüslimdir. Üyeler arasında en uzun süre görevli olan Müslüman üye Müftüzade Mehmet Efendi olurken gayrimüslimler arasında en uzun görev yapan Mensan Kâhyaydı. Mensan Kâhya ayrıca en uzun süre görevde bulunan üyeydi.

Tablo 164. Kars-ı Zülkadriye Bidayet Mahkemesi Üyeleri¹⁷⁸

	Üye İsimleri							
1297/1880	Muhammet Efendi	Haçer Ağa	Başkatip Ömer Lütfi Efendi	Celil Efendi	İcra Memuru Muhammet Efendi	Ömer Efendi		
1299/1881	Abah Ağa	Abdullah Halil Efendi						
1308/1891	Mustafa Efendi	Rasim Efendi	İsmail Efendi	Abdullah Efendi	Yusuf Efendi			
1309/1892	Mustafa Efendi	Kirkor Efendi	Başkatip İbrahim Efendi	Abdullah Halil Efendi	Yusuf Efendi			
1318/1900	Hacı Kamil Efendi	Kirkor Efendi	Halil Şerif Efendi	Mustafa Rüştü Efendi	Kirkor Efendi	Said Efendi	Veli Efendi	Hüseyin Efendi
1320/1902	Mustafa Efendi	Kirkor Efendi	Halil Şerif Efendi	Mustafa Rüştü Efendi	Veliyyüddin Efendi	Musa Efendi		

Mahkemeye bağlı üyelerin sayısı yıllara göre değişim göstermekle beraber en az iki en çok sekiz kişidir. Mecliste Müslüman üyelerin yoğunlukta bulunduğu, gayrimüslimlerin ise genellikle bir ya da iki üyeyle temsil edildikleri görülmektedir. Haçin Kazası Bidayet

¹⁷⁷ SVA, H.1290, s.88; SVA, H.1293, s.83; SVA, H.1294, s.82; SVA, H.1296, s.161.

¹⁷⁸ SVA, H.1297, s.131; SVA, H.1299, s.99; SVA, H.1308, s.149; SVA, H.1309, s.165; SVA, H.1318, s.163; SVA, H.1320, s.171.

Mahkemesi'nden farklı olarak Kars-ı Zülkadriye kazasında görevli olan üyeler arasında başkâtip, icra memuru, ikinci kâtip, müstantik muavini gibi görevleri bulunanlara rastlanmamaktadır. Sadece H.1297/M.1880 tarihinde görevli olan üyeler arasında icra memuru olduğu görülmektedir.

4.4. Kazanın Ekonomisi

Adana vilayeti salnamelerinden anlaşıldığı üzere Kars-ı Zülkadriye kazasının ekonomisinde tarım ve ormancılık önemli yer tutmaktaydı. Salnamelerde Haçin kazasında olduğu gibi Kars-ı Zülkadriye kazasında da hayvancılığa dair bilgiler bulunmamakla birlikte genel olarak yetiştirilen tarım ürünlerinden bahsedilmiştir. Bölgede yetiştirilen tarım ürünleri livaya bağlı diğer kazalarla benzerlik göstermektedir. Adana vilayeti salnamelerine göre buğday, arpa, pamuk, darı, susam, tütün, nohut, mercimek, limon, portakal ve ceviz yetiştirilen başlıca ürünler olup bunlar bölge ihtiyacını karşılayacak kadar üretilirdi ve artan ürün Adana livasına yollanırdı. Kazada üretilen ürünlerden birisi olan tütünün önemli olduğunu, burada kurulan Reji İdaresinden anlamaktayız. Ancak baktığımızda buradaki görevli sayısının Sis ve Haçin kazalarına göre daha az olduğunu görmekteyiz.

Tablo 45. Kars-ı Zülkadriye Kazası Reji İdaresi Görevlileri¹⁷⁹

Yıl (H/M)	1318/1900	1320/1902
Görevliler	Mehmet Fehim Efendi	Ferit Efendi

Liva merkezi olan Sis kazasında bulunan Reji idaresine dair bilgiler H.1309/M.1892 tarihli salnamede karşımıza çıkmasına rağmen Haçin ve diğer kazalarda kurulan Reji İdarelerine dair ilk bilgilere H.1318/M.1900 tarihli salnamede rastlamaktayız. Kazada bulunan Reji İdaresine dair bilgiler son iki salnamede bulunmakta olup, bu idarede görevli bir kişi olduğu görülmektedir.

Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bir bölgede bulunan Kars-ı Zülkadriye kazası geniş ormanlık arazilere de sahipti. Kazanın etrafını çeviren ormanlarda bulunan ağaç çeşitliliği fazla olmayıp çam ve ardıç ve katran gibi ağaç türleri bulunmaktaydı.

Burada da Sis ve Haçin kazalarında olduğu Ziraat Bankası şubesi bulunmaktaydı. Ziraat Bankası'yla Kozan livasında il olarak liva merkezi olan Sis'te H.1308/M.1891 tarihli

¹⁷⁹ SVA, H.1318, s.165; SVA, H.1320, s.173.

Adana vilayeti salnamesinde karşılaşılrken, Haçın kazasında olduğu gibi Kars-ı Zülkadriye kazasında ise ilk olarak H.1318/M.1900 rastlamaktayız. Ziraat Bankasına H.1320/M.1902 tarihli son Adana vilayeti salnamesinde de yer verilmiştir. Bununla birlikte salnamelerin düzenli çıkmaması bize bankanın Kars-ı Zülkadriye kazasında da bankanın ilk olarak ne zaman kurulduğunu öğrenmemize mani olmaktadır.

Tablo 46. Kars-ı Zülkadriye Kazası Ziraat Bankası Görevlileri¹⁸⁰

Görevliler/ Yıl (H/M)	1318/1900	1320/1902
Başkan	Münhal	Süleyman Efendi
Memur	İbrahim Efendi	İbrahim Hakkı Efendi
Üyeler	Hacızade Mehmet Efendi	Ballızade Süleyman Efendi
	Adam Efendi	Celdirzade İbrahim Efendi
	Arakil Ağa	Çağaloğlu Arakil Efendi
		Kahyaolu Torus Ağa

Salnameler ışığında incelenen bankada bir başkan, bir memur ve üyeler bulunmaktaydı. Ancak üye sayısı H.1318/M.1900 tarihli salnamede üç iken H.1320/M.1902 tarihli salnamede dört olduğu görölmektedir. H.1318/M.1900 senesinde banka müdürlüğü kadrosu boşken, H.1320/M.1902 tarihli salnamede müdürlük vazifesine Süleyman Efendi'nin getirildiğı görölmektedir. Bankada görevli olan memur sayısı bir adet olup H.1318/M.1900 tarihli salnamede bu kişi İbrahim Efendi'yken H.1320/M.1902 tarihli salnamede görevi İbrahim Hakkı Efendi'ye devrettiğı görölmektedir. İki salnamede de verilen üyeler arasında isim benzerliğı olmayıp sadece Arakil Ağa ismi her iki salnamede geçmektedir. Diğer taraftan H.1320/M.1902 tarihli salnamede Çağaloğlu Arakil Ağa olarak bahsedilmesi bu kişinin aynı kişi olup olmadığı konusunda bizi tereddütte bırakmıştır. Arakil Ağa ismine Kozanın 1891 ve 1892 yıllarında Belediye Meclisi Üyeleri arasında rastlanmaktadır ki bu durum bu ismi geçen kişinin Kozanın ileri gelenlerinden birisi olduğunu göstermektedir.

4.5. Eğitim Kurumları

Haçın kazasında olduğu gibi Kars-ı Zülkadriye kazasındaki eğitim kurumlarıyla ilgili ilk bilgilere H.1293/M.1876 tarihli salnamede rastlamaktayız. Ayrıca Haçın kazasından farklı olarak Kars-ı Zülkadriye kazasında gayrimüslim okullarına rastlanmamaktadır. Bunun bunda Kars-ı Zülkadriye kazasında gayrimüslim nüfusun az olması etkili olabilir.

¹⁸⁰ SVA, H.1318, s.164; SVA, H.1320, s.172.

Tablo 177. Kars-ı Zülkadriye Kazasındaki Eğitim Kurumları¹⁸¹

Yıl (H/M)	Sıbyan Mektebi	Medrese	Rüştiye
1293/1876	50(?)	1	1
1299/1881	3	-----	1
1309/1892	2	1	1

Adana vilayeti salnamelerinin verdiği bilgilere bakacak olursak gerek salnamelerin düzenli tutulmaması gerekse de on bir salnamenin sadece üçünde bilgiye ulaşabilmemiz bizim kazadaki eğitim kurumları hakkında yorum yapma imkânımızı kısıtlamaktadır. Ayrıca kazadaki eğitim kurumlarının verildiği salnamelerden birisi olan H.1293/M.1876 “69 sıbyan mektebi” H.1309/M.1892 tarihinde ikiye düşmüştür. Özellikle H.1318/M.1900 ve H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde Zülkadriye kazasındaki okullar hakkında bilgilerin verilmemesi, Sis ve Haçın kazalarında bu yıllarda var olduğunu bildiğimiz Avrupai tarzda ilkokul olan İbtidai Mektebin bu kazalarda açılıp açılmadığını öğrenmemize mani olmaktadır.

¹⁸¹ SVA, H.1293, s.87; SVA, H.1299, s.90; SVA, H.1309, s.152.

V. BÖLÜM

FEKE KAZASI

Günümüzde de Feke olarak bilinen kaza livaya bağlı kazalar içerisinde deniz seviyesinden en yüksekte bulunan kazadır. Kaza genel olarak sarp dağlar ve geniş yükseltiler ve akarsuların bu yükseltileri yardığı vadilerden oluşmaktadır. Bölgede hâkim olan Akdeniz ikliminden dolayı geniş ormanlık alanlara sahiptir.¹⁸²

5.1. Kazadaki Yerleşim Birimleri

Feke köyü merkezli olarak kurulan bu kaza önce Feke kazası olarak bilinirken daha sonra kaza merkezi Bilanköy'e taşınmış ve buna bağlı olarak da kazanın ismi Bilanköy olarak anılmaya başlanmıştır. Daha sonra tekrar kaza merkezi Feke'ye taşınmış ve Feke olarak anılmaya başlanmıştır. Kaza, Bilanköy, Erbaklı, Mansurlu, Rumlı bucakları ile beraber dört bucaktan ibaret olup ayrıca kazaya bağlı yetmiş iki köy bulunmaktadır. Bütün köy isimlerine ulaşılamasa bile kazalar arasında en çok köy ismine bu kazada ulaşılmaktadır.

Tablo 48. Feke Kazasına Bağlı Köyler¹⁸³

Abdiuşağı	Çatal Oluk	Göleli	Kalkomaç	Marankeçili	Şeyh
Afşarköy	Çuhali	Görmeze	Karaköy	Musular	Taşkın
Akkaya	Deliturlu	Havran	Kaya Dibi	Palakeçili	Tepeköy
Avcılar	Dipderesi	Hefkeli	Keklikçi	Pelenger	Tırtılı
Bağdatlı	Durallı	Hızıroğlu	Kısacıklı	Rezan	Tuğuşuş
Bakcacık	Eşe Pınarı	Hosanlı	Kızılyer	Sanlı	Turdere
Bekir Hacı	Feke	İlyaslı	Kiske	Selam	Ulağı
Canbaz	Gaffaruşağı	İsabeyli Karacauşağı	Kiske-i Kebir	Seyhandere	Velikubatlı
Cezerin	Genye-i Sagir	Kale Köy	Kodas	Sofular	Yeniköy
Cundar	Gisenid	Kale Burnu	Kuru Akçalar	Solmuşlu	Yerebakan
Çandırılar	Gökçeli	Kale Deresi	Kalkomaç	Şah Muradlı	

¹⁸² <http://www.feke.bel.tr/sayfa/cografyasi.html> , (Erişim Tarihi: 22.07.2019).

¹⁸³ SVA, H.1293, s.92; SVA, H.1294, s. 91; SVA, H.1299, s.88; SVA, H.1308, s.136.

Feke kazası nüfus bakımından livanın yoğunluk açısından en az nüfusuna sahip olmakla beraber bölge nüfusunun büyük bir kısmı Müslümandır. Fakat salnamelerdeki veriler ışığında baktığımız nüfus değişiminde diğer kazaların aksine Müslüman nüfusun azalma göstererek %80 den %73'lere düşmesi bölgede gayrimüslim yerleşim yerlerinin de olabileceğini göstermektedir. Her ne kadar salnameler köyler hakkında ayrıntılı bilgi vermese de biz ismen Gisenid ve Kodas isimli yerlerin gayrimüslimlere ait olabileceğini düşünmekteyiz.

5.2. Kazanın Demografik Yapısı

Salnamelerin ilk ikisi ve sonuncusu dışında diğer bütün salnamelerde Feke kazasına dair nüfus yapısına ulaşabilmekteyiz. H.1293/M.1876, H.1294/M.1877, H.1296/M.1879, H.1297/M.1880 ve H.1299/M.1882 tarihli salnamelerde Müslüman hane Müslüman nüfus gayrimüslim hane ve gayrimüslim nüfusa dair bilgiler verilmesine rağmen bu bilgilerin aynı olması ve herhangi bir değişiklik göstermemesi bu kazadaki nüfus sayımının özenli yapılmadığını göstermektedir. Aynı durum H.1308/M.1891 ve H.1309/M.1892 tarihli salnamelerde de tekrür etmiş olup bu salnamelerde sadece nüfus bilgileri verilmiş olup hane bilgilerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tablo 49. Feke Kazasının Nüfus Değişim Tablosu¹⁸⁴

Yıl (H/M)	Müslüman Hane	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Hane	Gayrimüslim Nüfus	Toplam Nüfus
1293/1876	1.808	5.225	340	1.188	6.413
1294/1877	1.808	5.225	340	1.188	6.413
1296/1879	1.808	5.225	340	1.188	6.413
1297/1880	1.808	5.225	340	1.188	6.413
1299/1881	1.808	5.225	340	1.188	6.413
1308/1891		9.796		3.123	12.919
1309/1892	-----	9.796	-----	3.123	12.919
1318/1900		10.487		3.766	14.253

Kazanın nüfusu bilgi H.1299/M.1881 tarihine kadar bilgi edinebildiğimiz beş salnamede aynı olup bu bilgiler ışığında Müslüman nüfus bölge nüfusunun yaklaşık %81'ini oluştururken Müslüman hane ise bölgedeki hanelerin yaklaşık % 80'nini oluşturmaktaydı. Bölge nüfusuna dair bilgilere H.1308/M.1891, H.1309/M.1892 ve H.1318/M.1900 tarihli salnamelerde de ulaşmamıza rağmen bu salnamelerde hane sayılarıyla ilgili bilgilere

¹⁸⁴SVA, H.1293, s.93; SVA, H.1294, s.91-92; SVA, H.1296, s.170; SVA, H.1299, s.89; SVA, H.1309, s.151; SVA, H.1318, s.166; SVA, H.1308, s.127.

ulaşılamamıştır. Bu kazada da H.1308/M.1891 tarihli salname ile nüfus artışı yaşandığını görmekteyiz. Ancak bu kazada yaşanan nüfus artışının oranın gayrimüslimler lehine gerçekleşmiştir ve Müslüman nüfusun toplam nüfusa olan oranı %5’lik bir gerileme ile % 75 olmuştur. Bu oran H.1318/M.1900 tarihli salname ile daha da gerileyerek Müslüman nüfus oranının %73’e düşmesine neden olmuştur.

Kazalar arasındaki nüfusu kıyasladığımızda, Feke kazası nüfus yoğunluğu açısından son sırada bulunan bir kaza olmasına rağmen bu kazayı diğer kazalardan ayıran en büyük fark H.1308/M.1891 tarihli salname ile bölgede ortaya çıkan nüfus artışının gayrimüslimler lehine gerçekleşmesidir.

5.3. Kazanın İdari Yapısı

Feke kazası idari yapısı diğer kazalarda olduğu gibi kaymakam, naip, müftü, sandık emini ve mal müdürü olmak üzere dört yetkiliden oluşmaktaydı. Kars-ı Zülkadriye kazasından farklı olarak çalışmamızın temeli olan on bir salnamede de idari yapıyı oluşturan mülki amirlere dair bilgilere ulaşabildik.

Tablo 50. Feke Kaymakamları¹⁸⁵

Yıl (H/M)	İsmi
1289/1872	Abdul Fettah Bey
1290/1873	Agâh Efendi
1293/1876	Agâh Efendi
1294/1877	Agâh Efendi
1296/1879	Mahmut Agâh Efendi
1297/1880	Mahmut Agâh Efendi
1299/1881	Ahmet Bey
1308/1891	Ali Efendi
1309/1892	Mehmet Behçet Efendi
1318/1900	Mehmet Behçet Efendi
1320/1902	Mehmet Behçet Efendi

Adana vilayeti salnameleri on bir adet yayınlanmış olup bunların hepsinde Feke kazasında görevli bulunan kaymakamların ismine ulaşılmıştır. Salnamelerin bize verdiği bilgilere

¹⁸⁵SVA, H.1289, s.95; SVA, H.1290, s.90; SVA, H.1293, s.84; SVA, H.1294, s.83; SVA, H.1296, s.162; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.96; SVA, 1308, s.147; SVA, H.1309, s.162-163; SVA, H.1318, s.129; SVA, H.1320, s.164.

göre H.1289/M.1872 H.1320/M.1902 tarihleri arasında kaza altı farklı kaymakam görev yapmış bulunmaktadır. Bu kaymakamlar arasında Agâh Efendi ve Mehmet Behçet Efendi'nin ismi üç salnamede Mahmut Agâh Efendi'nin ismi iki salnamede diğerlerinin ismi ise birer salnamede geçmektedir. Agâh Efendi ismi beş salnamede geçmesine rağmen iki salnamede Mahmut Agâh Efendi olarak belirtilmesi aynı kişi olmama ihtimalini doğurduğu için iki farklı kişi olarak değerlendirilmiştir. Kaymakamlar arasında en uzun süre görev yapan kişi H.1309/M.1892 H.1320/M.1902 tarihlerinde kaymakamlık görevini ifa ettiği belirtilen Mehmet Behçet Efendidir. Agâh Efendi ile Mahmut Agâh Efendi'nin aynı kişi olması durumunda bile salnamelerin yayınlanma aralıkları göz önüne alındığında Mehmet Behçet Efendi'nin daha uzun süre görev yaptığı ortadadır.

Tablo 51. Feke Kazası Müftüleri¹⁸⁶

Yıl (H/M)	Müftülerin İsimleri
1289/1872	Ahmet Efendi
1290/1873	Ahmet Efendi
1293/1876	Ahmet Efendi
1294/1877	Ahmet Efendi
1296/1879	Ahmet Efendi
1297/1880	Ahmet Efendi
1299/1881	Ahmet Efendi
1308/1891	Ahmet Efendi
1309/1892	Münhal
1318/1900	Münhal
1320/1902	Münhal

Feke kazası livada bulunan kazalar içerisinde en az müftü değişikliği gerçekleştirmiş kazadır. H.1289/M.1872 H.1309/M.1892 tarihleri arasında yayınlanan sekiz salnamede sadece tek bir isim bulunmaktadır. Ahmet Efendi'nin yürüttüğü bu görev H.1309/M.1892 H.1320/M.1902 tarihleri arasında yayınlanan salnamelerde ise “münhal” açık, boş kadro olarak belirtilmiştir.

¹⁸⁶SVA, H.1289, s.95; SVA, H.1290, s.90; SVA, H.1293, s.84; SVA, H.1294, s.83; SVA, H.1296, s.162; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.96; SVA, H.1308, s.147; SVA, H.1309, s. 162-163; SVA, H.1318, s. 129; SVA, H.1320, s.164.

Tablo 182. Feke Kazası Naipleri¹⁸⁷

Yıl (H/M)	İsimleri
1289/1872	Hasan Efendi
1290/1873	Tahir Efendi
1293/1876	Tahir Efendi
1294/1877	Abdurrahman Bezmi Efendi
1296/1879	Süleyman Sabri Efendi
1297/1880	İhsan Efendi
1299/1881	Ahmet Raşid Efendi
1308/1891	Ahmet Raşid Efendi
1309/1892	Ömer Lütü Efendi
1318/1900	Ömer Lütü Efendi
1320/1902	Ömer Lütü Efendi

Kaymakamın yardımcısı olan naip Feke kazasında yedi farklı kişi tarafından ifa edilmiştir. Bu kişiler arasında bulunan Ömer Lütü Efendi'nin ismi üç salnamede Ahmet Raşid Efendi'nin ve Tahir Efendi'nin ismi iki salnamede geçerken diğer naiplerin isimleri birer salnamede geçmektedir. Ömer Lütü Efendi'nin ismi H.1309/M.1892 H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde geçmesi ve daha sonra salname yayınlanmaması bizim on yıl boyunca naiplik görevinde bulunduğunu göstermektedir. Ancak Ahmet Raşid Efendi'nin H.1299/M.1882 ve H.1308/M.1891 tarihleri arasında göstermesi de Ahmet Raşid Efendi'nin on yıl boyunca bu görevi ifa ettiğini göstermekte olup hangisinin daha uzun süre bu görevi yaptığını tespit etmemizi zorlaştırmaktadır.

¹⁸⁷SVA, H.1289, s.95; SVA, H.1290, s.90; SVA, H.1293, s.84; SVA, H.1294, s.83; SVA, H.1296, s.162; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.96; SVA, H.1308, s.147; SVA, H.1309, s.162-163; SVA, H.1318, s.129; SVA, H.1320, s.164.

Tablo 193. Feke Kazası Mal Müdürleri¹⁸⁸

Yıl (H/M)	Mal Müdürlerinin İsimleri
1289/1872	Muhammet Fehim Efendi
1290/1873	Vehbi Efendi
1293/1876	Mustafa Nuri Efendi
1294/1877	Muhammet Fehim Efendi
1296/1879	Muhammet Kasım Efendi
1297/1880	Sıtkı Efendi
1299/1881	Necip Efendi
1308/1891	Artin Ağa
1309/1892	Ahmet Fevzi Efendi
1318/1900	Ahmet Fevzi Efendi
1320/1902	Ahmet Fevzi Efendi

Kars-ı Zülkadriye kazasında olduğu gibi Feke kazasında da bulunan mülki amirler içerisinde gayrimüslim ismine ilk olarak mal müdürlüğü vazifesinde bulunan kişiler arasında rastlamaktayız. Kars-ı Zülkadriye kazasında bulunan gayrimüslim mal müdürünün ismi H.1293/M.1876 ve H.1294/M.1877 tarihli iki salnamede geçerken Feke kazasında bulunan Artin Ağa'nın ismi sadece H.1308/M.1891 tarihli salnamede geçmektedir fakat bundan önceki salnamenin H.1299/M.1882 tarihinde yayınlanmasından dolayı Artin Ağanın ne kadar süre görev yaptığı net olarak bilinmemektedir. Kazada görevli mal müdürleri arasında baktığımızda H.1309/M.1892 H.1320/M.1902 tarihli üç salnamede ismi geçen Ahmet Fevzi Efendi'nin en uzun süre mal müdürü görevini ifa ettiği görülmektedir.

¹⁸⁸SVA, H.1289, s.95; SVA, H.1290, s.90; SVA, H.1293, s.84; SVA, H.1294, s.83; SVA, H.1296, s.162; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.96; SVA, H.1308, s.147; SVA, H.1309, s.162-163; SVA, H.1318, s.129; SVA, H.1320, s.164.

Tablo 54. Feke Kazası Sandık Eminleri¹⁸⁹

Yıl (H/M)	Sandık Eminlerinin İsimleri
1289/1872	Hacı Bedos Ağa
1290/1873	Hayrabet Efendi
1293/1876	Kirkor Efendi
1294/1877	Kirkor Ağa
1296/1879	Agop Nuri Efendi
1299/1881	Hakkı Efendi
1308/1891	İnadiyus Ağa
1309/1892	Yusuf Cemil Efendi
1318/1900	Yusuf Cemil Efendi
1320/1902	Yusuf Cemil Efendi

Feke kazasında en çok gayrimüslim görevli ismine diğer kazalarda olduğu gibi sandık eminlerinde rastlamaktayız. Yayınlanan on bir salnamede kazada görevli sekiz kişinin ismine ulaşılmış olup bunlardan altı tanesi gayrimüslim iken geri kalan iki tanesi Müslümandı. Ancak bu sandık eminleri içerisinde en uzun süre görev yapan kişi H.1309/M.1892 ve H.1320/M.1902 tarihli üç salnamede ismi geçen Yusuf Cemil Efendidir.

5.3.1.Kaza İdare Meclisi

Tablo 55. Feke Kazası İdare Meclisi Seçili Üyeleri¹⁹⁰

Yıl (H/M)	Üye İsimleri			
1290/1873	Ahmet Efendi	Hacı Himmet Ağa	Agop Ağa	
1293/1876	Osman Efendi	Veli Efendi	Agop Ağa	Melli Kahya
1294/1877	Osman Efendi	Veli Efendi	Agop Ağa	Melli Kahya
1296/1879	Osman Efendi	Veli Efendi	Agop Ağa	Melli Kahya
1297/1880	Osman Çavuş Ağa	İbrahim Ağa	Yerebakan Hiroyat Ağa	Görmezeli Andarya Ağa
1308/1891	Ali Ağa	Bekir Ağa	Agop Ağa	İnadiyus Ağa
1309/1892	Ali Ağa	Mehmet Ağa	Artin Ağa	İnadiyus Ağa
1318/1900	Mustafa Ağa	Bekir Ağa	Görmezeli Harstoma Ağa	Minas Ağa
1320/1902	Mustafa Ağa	Hacı Feyzullah Ağa	Hristostor Ağa	Artin Ağa

¹⁸⁹SVA, H.1289, s.95; SVA, H.1290, s.90; SVA, H.1293, s.84; SVA, H.1294, s.83; SVA, H.1296, s.162; SVA, H.1297, s. 127; SVA, H.1299, s.96; SVA, H.1308, s.147; SVA, H.1309, s.162-163; SVA, H.1318, s.129; SVA, H.1320, s.164.

¹⁹⁰SVA, H.1290, s.90; SVA, H.1293, s.84; SVA, H.1294, s.83; SVA, H.1296, s.162; SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.96; SVA, H.1308, s.147; SVA, H.1309, s.162-163; SVA, H.1318, s.129; SVA, H.1320, s.164.

Kazada görevli idare meclisine dair bilgilere H.1289/M.1872 ve H.1299/M.1882 tarihli salnameler dışında bütün salnamelerde rastlamaktayız. İdari meclisindeki görevli sayısı H.1290/M.1873 tarihli salnamede üç kişi olup diğer salnamelerde dört kişidir. H.1290/M.1873 tarihli salnamede iki Müslüman bir gayrimüslim üye varken diğer salnamelerde iki Müslüman iki gayrimüslim üye vardır. Üyeler içerisinde en uzun süre görev yapan Müslüman üye Osman Efendiyken gayrimüslimler içerisinde en uzun süre görevde bulunan kişi Agop Ağa'dır. Bu iki üye arasında da en uzun süre görev yapan üyenin Agop Ağa olduğu görülmektedir.

5.3.2 Kaza Belediyesi

Tablo 56. Feke Kazası Belediye Meclisi¹⁹¹

H.1297/ M.1880	H.1299/ M.1881	H.1308/ M.1891	H.1309/M .1392	H.1318/ M1900	H.1320/ M.1902
İbrahim Efendi	İbrahim Ağa	Ali Ağa	Ali Ağa	Ali Ağa	Ali Ağa
Ali Ağa	Ali Ağa	Hacı Feyzullah Ağa	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi
Ali Kahya	Ahmet Kâhya	Ahmet Ağa	Ahmet Ağa	Osman Kâhya	Osman Kâhya
Agop Efendi	Bedrosyan Agop Ağa	Karabet Ağa	Kigork Ağa	Kigork Ağa	Kigork Ağa
Yahya Efendi		Serkes Efendi	Karabet Ağa	Minas Efendi	Minas Efendi
					Koca Ağa

Feke kazasında belediye meclisine dair bilgilere H.1297/M.1880 tarihli salname ile rastlamaktayız. Salnameler ışığında baktığımızda belediye meclisinde görevli olan kişilerin sayısı dört ile altı kişi arasında değişmekle beraber dört salnamede beş üye bir salnamede altı bir salnamede ise üç üye bulunmaktaydı. H.1297/M.1880 H.1299/M.1882 tarihli salnamelerde bir gayrimüslim üye bulunurken H.1308/M.1891 H.1318/M.1900 tarihli salnamelerde ise üç Müslüman iki gayrimüslim bulunmaktaydı. H.1320/M.1902 tarihli son salnamede ise görevli sayısı altıya çıkmakla beraber bu üyelerden üçü Müslüman üçü gayrimüslimdi.

5.3.3. Adli Kurumlar

Feke kazasında da Haçın ve Kars-ı Zülkadriye kazalarında olduğu gibi şer'i mahkeme dışında Meclis-i Deavi-i Kaza ile Bidayet Mahkemesi bulunmaktaydı. Kazadaki Meclis-i

¹⁹¹ SVA, H.1297, s.129; SVA, H.1299, s.97; SVA, H.1308, s.147; SVA, H.1309, s.163; SVA, H.1318, s. 129; SVA, H.1320, s.164.

Deavi-i Kaza'ya ilk olarak H.1290/M.1873 tarihli salnamede rastlarken Bidayet Mahkemesi'ni ise ilk olarak H.1297/ M.1880 tarihli salnamede görmekteyiz.

Tablo 57. Feke Kazası Deavi Meclisi¹⁹²

	H.1290/M.1873	H.1293/M.1876	H.1294/M.1877	H.1296/M.1879
Başkan	Naip Tahir Efendi	Naip Tahir Efendi	Naip Abdurrahman Bezmi Efendi	Naip Süleyman Sabri Efendi
Kâtip	Emin Efendi	Ahmet Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi
Tapu Kâtibi		Karabet Efendi	Karabet Efendi	Karabet Efendi
Vukuat Kâtibi		Abdullah Efendi	Abdullah Efendi	Abdullah Efendi
Seçili Üyeler	Bekir Efendi	Hacı Gani Efendi	Hacı Gani Efendi	Osman Ağa
	Hacı Gani Efendi	Veli Efendi	Veli Efendi	Veli Efendi
	Cafer Kâhya	Kirkor Ağa	Kirkor Ağa	Kirkor Ağa
		İgnadibys Kâhya	İgnadibys Kâhya	İgnadibys Kâhya

Kazada bulunan Deavi Meclisi ile alakalı ilk bilgiye H.1290/M.1873 tarihli ikinci salnamede rastlamaktayız. Meclis, başkan, kâtip, tapu kâtibi ve vukuat kâtibi ve üyelerden oluşmaktaydı. Üyelerin sayısı H.1290/M.1873 tarihli salnamede üç kişi iken diğer salnamelerde dört kişidir. Ayrıca H.1290/M.1873 tarihli salnamede sadece kâtip kadrosu dolu olup diğer tapu kâtibi ve vukuat kâtibi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değilken diğer salnamelerde tapu kâtibi ve vukuat kâtibi vazifesini ifa edenlerin isimleri bulunmaktadır. Bu meclisin başkanlığını o sene görevli olan naip efendi yapmaktaydı. Tablodan da anlaşılacağı üzere mahkeme başkanlığını 1873-1876 yılları arasındaki üç yılda Naip Tahir Efendi, 1877 yılında Naip Abdurrahman Bezmi Efendi 1879 yılında da Naip Süleyman Sabri Efendi yapmıştır. Deavi meclisinde ismi en çok geçen görevlilere baktığımızda altı isme rastlamaktayız bunlar: üyeler arasında bulunan Hacı Gani Efendi, Veli Efendi, Kirkor Ağa, İgnadibys Kâhyadır. Kâtipler arasında adı en çok geçen ise tapu kâtibi Karabet Efendi ve vukuat kâtibi Abdullah Efendidir.

Feke kazasında bulunan Bidayet Mahkemesi'yle ilgili ilk bilgilere ise H.1297/M.1880 tarihli Adana vilayeti salnamesiyle ulaşmaktayız.

¹⁹² SVA, H.1290, s.90; SVA, H.1293, s.84; SVA, H.1294, s.83; SVA, H.1296, s.162.

Tablo 58. Feke Kazası Bidayet Mahkemesi¹⁹³

H.1297/ M.1880	H.1299/ M.1881	H.1308/ M.1891	H.1309/ M.1892	H.1318/ M.1900	H.1320/ M.1902
Naip İhsan Efendi	Naip Ahmet Raşit Efendi	Naip Ahmet Raşit Efendi	Naip Ömer Lütü Efendi	Naip Ömer Lütü Efendi	Naip Ömer Lütü Efendi
Veli Efendi	Mehmet Efendi	Kamil Efendi	Kamil Efendi	Kamil Efendi	Kamil Efendi
Fekeli Marko Ağa	Hacı Karabet Ağa	Perudinci? Efendi	Perudinci? Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Hüseyin Hüsnü
Mustafa Koza Efendi	Mustafa Bey	Rasim Efendi	Rasim Efendi	Mehmet Nuri Efendi	İbrahim Hakkı Efendi
İbrahim Efendi	Hüsnü Efendi	Nihat Bey	Nihat Bey	Kigork Efendi	Agop Ağa
İkinci Kâtip Muhammet Emin Efendi	Ahmet Ağa	Kigork Efendi	Kigork Efendi		
Hafız Hacı Musa Efendi	Mıgırdıç Ağa				
Hafız Muhammet Efendi					

Feke kazasında bulunan Bidayet Mahkemesine bağlı üyelerin sayısı salnamelere göre değişim göstermekle beraber en az dört en çok yedi kişidir. Bidayet Mahkemesi başkanlığını o sene görevli, olan naip yapmakta olup başkanlık görevinde en uzun kalan kişi H.1309/M.1892 H.1320/M.1902 yılları arasında yayınlanan salnamelerde adı geçen Naip Ömer Lütü Efendidir. Mecliste Müslüman üyelerin yoğunlukta bulunduğu, gayrimüslimlerin ise genellikle bir ya da iki üyeyle temsil edildikleri görülmektedir. H.1297/M.1880 tarihli salnamede bir gayrimüslim üye varken H.1299/M.1882-H.1309/M.1892 tarihleri arasında çıkan salnamelerde iki gayrimüslim üyeye rastlanmakta olup daha sonra yayınlanan salnamelerde ise bu sayı tekrar bire düşmüştür. Feke kazası Bidayet Mahkemesi de Haçin kazası Bidayet Mahkemesi'nden farklı olup burada da görevli olan üyeler arasında başkâtip, icra memuru, ikinci kâtip, müstantik muavini gibi görevlilere rastlanmamıştır.

5.4. Kazanın Ekonomisi

Feke kazasının ekonomisinde tarım, ormancılık ve madencilik önemli yer tutmaktaydı. Livaya bağlı diğer üç kazanın aksine bu kazada Ziraat Bankasının olmaması burada yoğun

¹⁹³ SVA, H.1297, s.127; SVA, H.1299, s.96; SVA, H.1308, s.147; SVA, H.1309, s.162-163; SVA, H.1318, s.129; SVA, H.1320, s.164.

tarımsal ve ticari faaliyetin olmadığına şüphe uyandırmıştır. Ancak salnamelerde burada yetiştirilen tarım ürünlerinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Adana vilayeti salnamelerinin bize verdiği bilgilere göre bölgede yetiştirilen tarım ürünleri livaya bağlı diğer kazalarla benzerlik göstermektedir. Adana vilayeti salnamelerine göre pamuk, arpa, buğday, mercimek, fasulye, nar, elma ve ayva bu kazada yetiştirilen belli başlı ürünlerdir. Bu ürünlerden pamuk bölgedeki bez ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılırdı. Kazada yetiştirilen ürünler hakkında verilen bilgiler arasında tütün olmamasına rağmen bölgede kurulan Reji İdaresi burada da Tütün üretildiğinin kanıtıdır.

Tablo 59. Feke Kazası Reji İdaresi Görevlileri¹⁹⁴

Yıl (H/M)	1318/1900	1320/1902
Görevliler	Ahmet Efendi	Hurşit Efendi

Merkez kaza dışında diğer kazalarda olduğu gibi bu kazada da Reji idaresine dair bilgilere H.1309/M.1892 ve H.1320/M.1902 tarihli salnamelerde rastlamaktayız. Feke kazasındaki Reji İdaresinde de Kars-ı Zülkadriye kazasında olduğu gibi bir kişinin çalıştığı görülmektedir.

Feke kazasının yer altı kaynaklarına haiz olması, madenciliğin bölge halkı için önemli geçim kaynaklarından birisi olmasını sağlamıştı. Feke kazasına bağlı Görmeze Köyü ve Mansurlu mahallesi civarında demir madeni ve Kale Köy civarında da metruk bir kurşun madeni vardır.

Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bir bölgede olan Feke kazası üç adet geniş ormanlık arazilere de sahipti. Bu ormanlarda çam, meşe, ardıç, katran, ladin ve yabani zeytin gibi ağaç türleri bulunmaktaydı. Bu ormandan elde edilen ağaçlar ise kazanın ihtiyacını karşılamak için kullanılmaktaydı.

5.5. Kazadaki Eğitim Kurumları

Adana vilayeti salnamelerinin bize verdiği bilgilere bakacak olursak gerek salnamelerin düzenli tutulmaması gerekse de on bir salnamenin sadece altısında bilgiye ulaşabilmemiz bizim kazadaki eğitim kurumları hakkında yorum yapmamızı kısıtlamaktadır.

¹⁹⁴SVA, H.1318, s.170; SVA, H.1320, s.165.

Tablo 60. Feke Kazasındaki Eğitim Kurumları¹⁹⁵

Yıl (H/M)	Mektep	Medrese
1293/1876	1	2
1294/1877	1	1
1296/1879	1	2
1297/1880	1	1
1299/1881	1	2
1308/1891	1	1

Kazadaki eğitim kurumları ile ilgili bilgileri H.1293/M.1876 ve H.1308/M.1891 tarihleri arasında yayınlanmış salnamelerden edinmekteyiz. Bu salnamelerin bize verdiği bilgilere göre bölgede bir tane mektep bulunmakta olup bunun sayısı yıllara göre artış ya da azalış göstermemiştir. Fakat kazada bulunan medrese sayısı ise değişken bir tablo çizerek bir yıl iki bir yıl bir olarak gösterilmiştir. Bu durum salnamelerin düzgün tutulup tutulmadığı konusunda soru işareti bırakmaktadır. Livada asıl nüfus artışının görüldüğü 1308/1891 tarihli salnameden sonra yayınlanan salnamelerde kazadaki eğitim kurumları ile alakalı bilgi bulunmaması da eğitim kurumlarında artış olup olmadığını gözlemlememizi engelleyen bir husustur.

¹⁹⁵ SVA, H.1293, s.93; SVA, H.1294, s.91-92; SVA, H.1296, s.171; SVA, H.1297, s.129; SVA, H.1299, s. 89; SVA, H.1308, s.127.

SONUÇ

Bu çalışmayla günümüzde ilçe olan Kozan'ın geçirdiği tarihsel süreç ve bu süreç boyunca uğradığı değişimden bahsedilmekle birlikte asıl üzerinde durulan nokta 19. yüzyılın sonlarında bölgenin etnik, sosyal, idari ve ekonomik yapısının nasıl olduğuydu. Bu konu yıllık denilen salnameler çerçevesinde incelendi. Yapılan bu çalışma her ne kadar belli bir tarih aralığını kapsayıp salname odaklı olsa da Kozan tarihinin araştırılması için bir örnek teşkil edecektir.

Salnamelere göre incelediğimiz Kozan livası bu dönemde Adana vilayetinin beş livasından birisidir. Kozan livası, sahip olduğu coğrafi ve özel konumu sayesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ancak bölgede hâkim olan iklim eski dönemlerden beri bu coğrafyada yaşayan insanların göçebe bir hayat tarzını seçmesine sebep olurken bu yaşam tarzı devletler için çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti bununla mücadele etmeye çalışmış ancak bunların yerleşik hayata geçirilmesi 1865 senesinde Fırka-ı Islahiye Alayları tarafından sağlanmıştır.

Salnamelerden elde edilen nüfus verileri, uzun dönem Kilikya Ermeni Krallığı'na (Baronluğu) başkentlik yapan Sis ve çevresindeki diğer kazalarda 19. yüzyılın son çeyreğinde hala yoğun bir Ermeni nüfusunun yaşadığını göstermektedir. Bu nüfus verileri, bu dönemde Adana vilayetine bağlı livalar arasında gayrimüslim nüfusun en fazla Kozan livasında, liva içerisinde ise Haçin (Saimbeyli) kazasında yaşadığını göstermektedir. Gayrimüslimlerin bölgede yoğunlukta bulunduklarının en önemli göstergesinden birisi de gayrimüslim okullarının sadece burada bulunmasıdır. Kozan livasındaki gayrimüslimlerin sayısal üstünlüğünün, 93 Harbi sonrasında Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerden bir kısmını bu bölgeye yerleştirilmesi ile son bulduğu da salnamelerde görülmektedir. Bununla birlikte Adana vilayeti salnamelerindeki H.1293/M.1876-H.1297/M.1880 yılları arasındaki dört yılda Kozan livasına bağlı bütün kazaların nüfus kayıtlarında tek bir rakamın bile değişmediği dikkat çekmektedir. Bu durum, bu sürede nüfus konusunda herhangi bir çalışmanın yapılmadığı, sayısal verilerin değiştirilmeden salnamelere aynen işlendiği izlenimi vermektedir. Diğer bir ifadeyle verdiği bilgiler bakımından çok değerli birinci el

kaynak olan salnamelerin çok dikkatle incelendikten sonra değerlendirilmeye alınması gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Salnamelerin sağladığı katkılardan birisi de birçoğu günümüzde kullanılmayan eski Hitit köy ve mahalle isimlerine yer vermesidir.

Kozan livası, çalışmanın süre dilimini oluşturan 1872-1902 yılları arasında, Sis (Kozan) kazası merkez olmak üzere Haçın (Saimbeyli), Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) ve Feke(Bilanköy) kazalarından oluşmaktaydı. Livanın en yüksek mülki amiri liva merkezi Sis kazasında görev yapan mutasarrıf olup, livaya bağlı üç kazada kaymakamlar bulunmaktaydı. Mutasarrıf, livanın merkezi olan Sis kazasında bulunduğundan bu kazaya ayrıca bir kaymakam görevlendirilmiyordu. Mutasarrıf ve kaymakamlardan başka bölgede görevli olan yüksek idari personel naip, müftü, muhasebeci, tahrirat memuru, sandık emini ve mal müdürüydü. Muhasebeci ve tahrirat memuru liva merkezinde mutasarrıfın altında çalışırken, sandık emini ve mal müdürü ise kaymakam başkanlığında kazalarda görev yapmaktaydı. Çalışma kapsamında liva merkezi ve kazalarda görev yapan bu kişilerin isimleri, Adana vilayeti salnamelerinin imkan sağladığı ölçüde belirlenmeye çalışılmıştır. Genellikle kazaların ileri gelenlerinin bu tür görevlere geldiği düşünüldüğünde idari kadroda yer alan bu görevlilerin isimlerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte salnamelerin her sene düzenli olarak tutulmaması, bu kişilerin görevlerini ne kadar süreyle icra ettiklerini tespit etmemize engel olmuştur.

Çalışmada, Osmanlı modernleşmesinin taşraya yansması bağlamında kurumların kazalarda tesis edilmeleri ve yaşanan bazı değişimler de 1872-1902 yılları arasında yayınlanan Adana vilayeti salnameleri ışığında ortaya konulmuştur. 1880 senesinde yayınlanan salnameye kadar livaya bağlı kazalarda Deavi Meclisleri bulunurken, bu tarihten itibaren Bidayet Mahkemelerinin kurulduğunu görülmektedir. Kaza merkezinde ise 1880 senesine kadar Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet mahkemesi görev alırken daha sonra burada da Bidayet Mahkemesi kurulmuştur. Ziraat Bankası, Reji İdaresi, Posta ve Telgraf İdaresi de bu dönem içerisinde livada açılan kurumlardır. Bu kurumlar genellikle liva merkezi olan Sis kazasında bulunmakla beraber bazılarının diğer kazalarda da şubeleri bulunmaktaydı. Ancak kazalarda bulunan şubelerin personel miktarı merkezde bulunan şubeler kadar yoğun değildi.

Salnameler Kozan livası ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayandığını göstermektedir. Akdeniz ikliminin etkisinde bulunan livaya bağlı kazalarda benzer ürünlerin yetiştiği görülmektedir. Bölgede en çok pamuk, susam, buğday, arpa, mercimek, nohut, soğan

yetiştirilmekte ve tarımsal ürünler genellikle bölge ihtiyacını karşıladıktan sonra ihraç edilmekteydi. Özellikle pamuk üretimi bölge ihtiyacından fazla olduğu için bölge ihracatı açısından önemli bir konuma sahipti.

Tarım ürünleri dışında bölgenin bir diğeri geçim kaynağı ise hayvancılık olup bölgede konar-göçer yaşam tarzından dolayı daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliğı ön plandaydı. Küçükbaş dışında sığır, manda gibi büyükbaş hayvan da beslenmekteydi. Bölge halkı ihtiyacını karşıladıktan sonra bu hayvanları hem et hem de çizme, meşin gibi işlenmiş ürün olarak ihraç ediyordu.

Haçin ve Feke kazalarında maden yataklarının bulunması nedeniyle buralardaki halkın geçim kaynaklarından birisi de madencilikti. Kozan livası ormanlar açısından da zengin bir bölge olup ormanların muhteviyatını çam, katran, sakız, meşe, yabani zeytin, çınar, ardıç, meşe, ladin ağaçları oluşturmaktaydı. Salnamelere göre ormanlardan elde edilen keresteler bölgenin ihtiyacı için kullanılmaktaydı.

KAYNAKÇA

A.Sürelî Yayınlar

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1289.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1290.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1293.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1294.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1296.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1298.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1299.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1308.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1309.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1318.

Salnâme-i Vilâyet-i Adana, H. 1320.

B. Kitaplar, Makaleler, Tezler ve Ansiklopediler

Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayıncılık, Ankara 1994.

Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

AKDOĞAN Rukiye, "Hititler Döneminde Uru Adaniya", **I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu: 1 Haziran 2017**, Saraybosna, s.1-28.

AYÇİÇEK Ayşe, "Kilikya Ermeni Baronluğunun Orta çağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S.1, 2018, s.64.

AYDIN Bilgin, "Salname", **DİA**, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

- AYDIN, Mehmet Akif “Hukuk”, **DİA**, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- BAYAZIT Bekir Sami, **1865-1866 Kürtdağı, Cebel-i Bereket Kozanoğulları İsyanı ve Güneydeki Aşiretlerin İskânları**, Ukde Yayınevi, Kahramanmaraş 2008.
- BAYRAKTAR Hilmi, “Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti’ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859–1861)”, **BİLİG**, S.45, 2008, s. 45-72.
- BERBER Ferhat, “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, **Karadeniz Araştırmaları**, S.31, 2011, s. 17-49.
- BİLİM Cahit Yalçın, **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 1998.
- DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1982.
- DUMAN Hasan, **Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 1982.
- ERDEHA Kamil, **Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- ERHAN Fatih, “Roma Döneminde Adana”, **Tarihte Adana ve Çukurova**, C.1, 2016, s.279-306.
- GAROOD William, “The Byzantine Conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo”, **Anatolian Studies**, S.58, 2008, s.127-140.
- GÖKBEL Ahmet, “Varsak Türkmenlerinde Yer-Su İnancının İzleri”, **Dinler Tarihi Araştırmaları I**, Dinler Tarihi Yayınları,1998, s.257-270.
- GÜNDÜZ Tufan, **Bozulus Türkmenleri (1540- 1640)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1996.
- GÜRSOY Akça ve HÜLÜR Himmet, “Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.21, 2007, s.235-269.
- HASGÜL Sırma, **Salnamelere Göre Adana Vilayetini Demografik ve Kültürel Yapısı**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2016.
- İPEK Ali, “Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslüklerine Açılan Yol”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara 2014, s.1-14.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 1989.

KALAYCI İsa ve KIZILKAYA Oktay, “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 9, S. 18, 2012, s. 361-378.

KAPLAN Deniz, “Doğu Dağlık Kilikya’da Roma İmparatorluk Döneminde İmar Hareketliliğinin ve Üretim Artışının Nedenleri”, **TUBA-AR**, C.14, S. 1, 2016, s.125-136.

KAPLAN Halil İbrahim, **Salnamelere Göre Adana (1880-1900)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001.

KARAKÖK Tunay, “H.1288 (M.1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 11, 2010, s. 267-276.

KAŞGARLI Mehlika Aktok, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yayınları, Ankara 1990.

KENANOĞLU M. Macit, “Nizamiye Mahkemeleri”, **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, C.3, 2007, s.185-188.

KESKİNKILIÇ Erdoğan, “Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi”, **Liberal Düşünce**, S.14, 1999, s.151-155.

KÖSE, Metin Ziya, Kozanoğulları, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.2, 2016, s.79-80.

KURT Yılmaz, Ramazanoğulları Beyliği, **Türkler**, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.816-823.

KURT Yılmaz, “1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufassal Tahrir Defteri”, **INOCTE Osmanlı Araştırmaları-2: Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri** 2018, s.91-302.

KURT Mehmet, “Ovalık Kilikya’da MÖİ Yüzyıl Roma Yönetim Olgusu ve Tarkondimotos Krallığı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 31, 2011, s. 429-446.

OLGUN Said, “Posta ve Telgraf Mektebi Talimatnamesi”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.13, 2014, s. 149-181.

ORTAYLI İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları, Ankara 2000.

OSTROGORSKY George, **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2011.

ÜNAL Uğur, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri**, C. I, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yayınları, İstanbul 2012.

ÖRENÇ Ali Fuat, “Mutasarrıf”, **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları. C.31, 2006,s.377-379.

ÖZKAYA Yücel, "Kaymakam", **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, C.25 , 2006, s.84-85.

PAKALIN M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, C. 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

SEVİNÇ Sinan, **Zümrüd-ü Anka Salnamesi**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013.

SEVER, Hüseyin “Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.31, S.2, s. 421.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, "XIX. Yüzyıl Türkiye Yönetim Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", **Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri**, C.I, 1995, s.345-367.

SUNAY Cengiz, “Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.3, 2002, s.113-133.

SÜMER Faruk, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.1, 1963 s.1-98

SÜMER Faruk, “Ramazanoğulları”, **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 447-445.

SÜTÇÜ Tevfik, “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnameler, Yıllıklar”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.18, 2004, s.79-92.

ŞAM Emine Altunay, “Adana Eyaletine Bağlı Kozandağı Eşkiyalık Olayları ve Alınan Tedbirler”, **Perspectives on Ottoman studies: papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb**, 2008, s.65-80.

TOPDAL Esra, **Kilikya Eyaleti Kentler ve Roma Yönetimi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

TORUN, Sadık Fatih, “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri”, **Türk Araştırma Dergisi**, C.35, S.60, 2016, s. 35-60.

UĞUZ Sacit, “Mersin Limanı’nda Ticaret (1870-1912)”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 13, S. 33, 2016, s. 334-363.

ÜNAL Ahmet ve GİRGİNER Serdar, **Kilikya Çukurova**, Homer Kitapevi, İstanbul 2007, s. 136-137.

ÜNAL Ahmet ve GİRGİNER Serdar, **Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi’ne Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih Ve Arkeoloji: Kizzuwatnalı Kraliçe Puduhepa ve Yerleşme Alanları Rehberi Ekleriyle Birlikte**, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.

ÜNAL Ahmet, “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 15, S. 3, 2006, s.15-44.

YAZAN Ömer, “Ziraat Bankası’nın İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.17, S.4, 2017, s. 221-223.

YAZAN Şamil, **Kozan Livasında Yaşayan Osmanlı Ermenilerinin Siyasi Faaliyetleri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, , 2011.

YAZICI Hakkı ve DEMİREL Muammer, “93 Harbi” (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)’nden Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.29, 2006, s.267-278.

YÖRÜKOĞLU Fuat, “Türk Belediyeciliğinin Gelişim Süreci”, **Mevzuat Dergisi**, S.135, 2009, s.10-12.

YURTSEVER Cezmi, **Kozan Tarihi**, Ekrem Matbaası, Adana 2018.

YÜCE Emin, **100 Soruda Kozan’ın Tarihi Coğrafyası**, Arık Yayıncılık, Adana 2015.

C. İnternet Kaynakları

<http://www.feke.bel.tr/sayfa/cografyasi.html> Erişim Tarihi:27.05.2019

<https://www.kadirli.bel.tr/cografi-yapi/> Erişim Tarihi:27.05.2019

<http://www.saimbeyli.gov.tr/ilcemizin-genel-durumu> Erişim Tarihi:16.05.2019

<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti.html> Erişim Tarihi:20.05.2019

<https://images.app.goo.gl/ASg8GZYJ2h4HWeip6> Erişim Tarihi:21.05.2019

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kozanogullari>, Erişim tarihi 20 Eylül 2019.

<https://turkcetarih.com/uploads/wpbackup/ramazanogullari-gif> Erişim Tarihi:21.05.2019

